

CIVILIA

Odborná revue pro didaktiku
společenských věd

Kompetence absolventů gymnázií naplňované v rámci
Občanského a společenskovědního základu

Vanda Vaníčková

Genderová dimenze učebnic občanské výchovy
pro základní školy

Sandra Bonková, Denisa Labischová

Informační zdroje využívané studenty středních škol
při výuce moderních dějin

Tomáš Hubálek

Potřeba interdisciplinární spolupráce
při řešení výchovných problémů na školách

Zdenka Nováková, Helena Skarupská

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2014

Ročník 5 | Číslo 2

CIVILIA: Odborná revue pro didaktiku společenských věd
Ročník 5, číslo 2

Mezinárodní redakční rada:

prof. Dr. Bettina Alavi (Pädagogische Hochschule Heidelberg)
prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),
doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c. (emeritní profesor Univerzita
Palackého v Olomouci),
PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě)
prof. Dr. phil Dr. habil. Mihály Sári (Hochschule „Eötvös József“ Baja, HUN),
prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),
prof. PeadDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny
AV ČR, v.v.i.)
prof. Dr. Rudolf Wichard (Pädagogische Hochschule Schwäbisch Gmünd, GER).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.

Technický a jazykový redaktor: Václav Kotrman

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství Epocha s. r. o.
Praha 2014

Vychází dvakrát ročně

Reg. č.: MK ČR E 19778

ISSN 1805-3963

Obsah

<i>Vanda Vaníčková</i> : Kompetence absolventů gymnázií naplňované v rámci Občanského a společenskovedního základu	4
<i>Sandra Bonková, Denisa Labischová</i> : Genderová dimenze učebnic občanské výchovy pro základní školy.	15
<i>Pavel Krákora</i> : Retribuční soudnictví na Novojičínku v letech 1945–1948	44
<i>Zdenka Nováková, Helena Skarupská</i> : Potřeba interdisciplinární spolupráce při řešení výchovných problémů na školách	61
<i>Gabriela Cingelová</i> : Češi a Němci v olomoucké komunální politice mezi léty 1918–1938	79
<i>Tomáš Hubálek</i> : Informační zdroje využívané studenty středních škol při výuce moderních dějin.	100
<i>Petr Nohel</i> : Apoštolská posloupnost biskupů českých zemí	107

Kompetence absolventů gymnázií naplňované v rámci Občanského a společenskovedního základu

Vanda VANÍČKOVÁ

Competences of graduate from grammar schools in Basics of Civics Social Science

Abstract: School Educational Programms are tool for schools to make their own vision by general programme of education. This contribution will target on key competences, which School Education Programms of chosen schools describe for subject Basics of Civics Social Science. The aim of contribution is analyze focus of competences, classified them and name requirements on teachers of Basics of Civics Social Science.

Key Words: Key competences, Basics of Civics Social Science, Grammar schools, School Education Programme

Úvod

Vzdělávací obor Občanský a společenskovední základ je tematicky obsáhlý obor orientovaný nejen na znalosti žáků, ale ve značné míře i na jejich dovednosti a postoje. Naučit žáky kriticky hodnotit, sledovat společenské dění, vyjadřovat své názory k lokálním i globálním událostem, tolerovat druhé, to všechno jsou cíle, které vytyčují rámcové a posléze i školní vzdělávací programy zmíněnému oboru. Ve své disertační práci sleduji, jak se právě charakteristiky oboru promítají do přípravy učitelů, jaká specifika obor učitelům v rámci jejich přípravy přináší.

Cílem předkládaného příspěvku je analyzovat zaměření kompetencí naplňovaných v rámci Občanského a společenskovedního základu, klasifikovat tyto kompetence a zároveň pojmenovat požadavky, jež klade jejich realizace na učitele.

Obsahem příspěvku je ukotvení školních vzdělávacích programů dle příslušné terminologie, vysvětlení jejich vztahu k rámcovým vzdělávacím programům a objasnění pojmu výchovná a vzdělávací strategie na úrovni školy a hlavně v rámci vzdělávacího oboru Občanský a společenskovední základ. Hlavní částí je analýza vybraných školních vzdělávacích programů sledující z různých úhlů pohledu kompetence rozvíjené v Občanském a společenskovedním základu.

1 Školní vzdělávací programy

Školní vzdělávací programy reprezentují školní úroveň českých kurikulárních dokumentů a slouží ke stanovení konkrétní podoby vzdělávání na školách. „Školní vzdělávací program stanoví zejména konkrétní cíle vzdělávání, délku, formy, obsah a časový plán vzdělávání, podmínky přijímání uchazečů, průběhu a ukončování vzdělávání, včetně podmínek dovzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.“ (Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním vyšším odborném a jiném vzdělávání [školský zákon], 2004). Školní vzdělávací program dává škole možnost nastavit a následně realizovat v procesu vzdělávání vizi, která školu odliší od ostatních škol stejného typu.

Školní vzdělávací programy jsou podřazeny rámcovým vzdělávacím programům, které představují národní úroveň vzdělávání a které definují obecné požadavky pro vzdělávání. Informace, jež se rozhodnou gymnázia zařadit do svých školních vzdělávacích programů, musí odpovídat Rámcovému vzdělávacímu programu pro gymnázia.

Školní vzdělávací program má šest povinných částí: „Identifikační údaje, Charakteristika školy, Charakteristika Školního vzdělávacího programu, Učební plán, Učební osnovy, Hodnocení žáků a autoevaluace školy.“ (*Manuál pro tvorbu školních vzdělávacích programů na gymnáziích*, 2007, s. 42) Pro obsah mého příspěvku je klíčová část Charakteristika

Školního vzdělávacího programu, jež obsahuje vymezení výchovných a vzdělávacích strategií, a část Učební osnovy, v níž jsou výchovné a vzdělávací strategie rozpracovány v podobě rozvíjených kompetencí pro každý vyučovací předmět.

1.1 Výchovné a vzdělávací strategie

Výchovné a vzdělávací strategie označují „metody, formy a další postupy a činnosti, které učitelé užívají k systematickému rozvíjení některé části klíčové kompetence“. (*Manuál pro tvorbu školních vzdělávacích programů na gymnáziích*, 2007, s. 31) Ve školních vzdělávacích programech jsou výchovné a vzdělávací strategie formulovány na úrovni celé školy i v rámci jednotlivých vyučovacích předmětů. Nejčastěji jsou strategie definovány pomocí popisu rozvoje konkrétních klíčových kompetencí.

Podrobněji se kompetencím, které jsou definovány pro oba typy výchovné a vzdělávací strategie, a jejich formální podobě budu věnovat v následujících kapitolách.

1.1.1 Výchovné a vzdělávací strategie na úrovni školy

Výchovné a vzdělávací strategie na úrovni školy, nejčastěji vymezené v sekci Charakteristika školního vzdělávacího programu, jsou z největší části tvořeny konkrétním popisem rozvíjených klíčových kompetencí. Termín klíčové kompetence je v pojetí rámcových i školních vzdělávacích programů chápán jako: „Soubor vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, které jsou důležité pro osobní rozvoj jedince, jeho aktivní zapojení do společnosti a budoucí uplatnění v životě.“ (*Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, 2007, s. 8) Z pohledu rámcových dokumentů jde o pojem významný, neboť rozvoj klíčových kompetencí představuje jeden z hlavních cílů soudobého vzdělávání.

Vymezení výchovné a vzdělávací strategie na úrovni školy zahrnuje všech šest kompetencí, které patří dle rámcového vzdělávacího programu do gymnaziálního vzdělávání: „Kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a personální, kompetence občanská a kompetence k podnikavosti.“ (*Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, 2007, s. 9)

Klíčové kompetence jsou na úrovni školy formulovány tak, aby je bylo možné rozvíjet v rámci všech vyučovaných předmětů všemi členy pedagogického sboru. Z formálního hlediska převažují výčty kroků, které dělají učitelé pro rozvoj jednotlivých klíčových kompetencí u žáků. Formulace tak naplňují výchovnou a vzdělávací strategii školy. Například: „Učitelé zadáváním problémových úkolů, seminárních prací a referátů stimulují žáky, aby čerpali informace z různých zdrojů a učili se tak kriticky ověřovat, kontrolovat a prohlubovat své poznatky.“ (Školní vzdělávací program pro osmileté gymnázium, 2013, s. 10) Některé školní vzdělávací programy volí méně tradiční stylizaci zacílenou na osobu žáka: „Žák zvažuje možné klady a zápory jednotlivých variant řešení, včetně posouzení jejich rizik a důsledků.“ (Školní vzdělávací program Gymnázia J. K. Tyla, 2009, s. 12) Škola v tomto případě vyjadřuje, co dělají její žáci, nikoli učitelé. Vzhledem k tomu, že se jedná o výchovnou a vzdělávací strategii školy, je jasné, že žáci tak činí na základě vedení a pokynů učitele.

Dílčí kroky vedoucí k rozvoji klíčových kompetencí jsou ve školních vzdělávacích programech popsány podobně. Dle obsahu je napříč jednotlivými kompetencemi rozdělím na tři skupiny, které spojuje podobný charakter vycházející z:

- aktivity učitele: „Učitel využívá při výuce řízené diskuse k učivu, které souvisí s aktuálními problémy.“ (Školní vzdělávací program Lepařova gymnázia Jičín, 2012, s. 13)
- aktivity žáka: „Žák respektuje různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních lidí.“ (Školní vzdělávací program Gymnázia J. K. Tyla, 2009, s. 13)
- materiální vybavenosti školy: „Učitelé vedou žáky k tomu, aby využívali internet a e-mail a dokázali je použít v praktickém životě tím, že umožňují odevzdávání zadaných prací prostřednictvím e-mailu. [...] Škola umožňuje žákům pracovat s internetem v době mimo vyučování.“ (Školní vzdělávací program pro osmileté gymnázium, 2013, s. 10)

Jak vyplývá z naznačeného rozdělení, strategie k dosahování klíčových kompetencí, byť jsou formálně vymezeny ve vztahu k učiteli, škole

či žákovi, v sobě propojují všechny roviny. Snaha učitele potřebuje aktivní přístup žáka, snaživý žák potřebuje motivujícího učitele, oba potřebují tvůrčí prostředí s dobrou atmosférou a klimatem.

1.1.2. Výchovné a vzdělávací strategie Občanského a společenskovedního základu

Vzdělávací obor Občanský a společenskovední základ gymnázia naplňují nejvíce pomocí vyučovacího předmětu Základy společenských věd. Dále se tedy budu věnovat informacím získaných z částí školních vzdělávacích programů, které se věnují právě předmětu Základy společenských věd. Kromě vzdělávacího oboru Občanský a společenskovední základ je, dle informací ze studovaných školních vzdělávacích programů, sledovaný vyučovací předmět naplňován vzdělávacími obory Člověk a svět práce a Výchova ke zdraví. Oba zmíněné obory však předmět spíše doplňují, stěžejní část představuje Občanský a společenskovední základ.

Před samotnou interpretací a obsahovou analýzou je důležité zdůraznit, že školní vzdělávací programy představují teoretické dokumenty normativního charakteru. Výsledná vzdělávací realita může být i přes snahy autorů z různých důvodů odlišná. I přes naznačenou skutečnost pokládám při provádění analýze školní vzdělávací programy a cíle v nich stanovené za realizovatelné.

2 Analýza kompetencí naplňovaných v rámci občanského a společenskovedního základu

Výchozími materiály pro analýzu jsou školní vzdělávací programy tří gymnázií Královéhradeckého kraje. Vzhledem k tomu, že všechny školní vzdělávací programy vycházejí z Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia, je obsah týkající se vymezení jednotlivých vyučovacích předmětů podobný. Školní vzdělávací programy se zásadním způsobem liší spíše ve svém názvu, zaměření, volitelných předmětech aj., nikoli v klíčových kompetencích, které jsou rozvíjeny v rámci jednotlivých předmětů. Z tohoto důvodu zvolený malý vzorek postačí k vymezení základních charakteristik vztažených ke vzdělávacímu oboru Občanský a společenskovední základ.

Konkrétní gymnázia byla vybrána se záměrem pracovat s různorodým vzorkem z hlediska lokalizace gymnázia a jeho vzdělávacího programu. Prvním vybraným gymnáziem je Gymnázium Josefa Kajetána Tyla, nachází se v krajském městě a realizuje vzdělávání ve čtyřletém vzdělávacím programu. Druhé analyzované gymnázium je Lepařovo gymnázium v okresním městě, poskytuje šestiletý a čtyřletý vzdělávací program. Poslední zkoumané je Gymnázium a SOŠ Hostinné vzdělávající žáky v osmiletém vzdělávacím programu. Město, v němž se škola nachází, není ani krajské, ani okresní.

2.1 Obecný charakter kompetencí

Charakteristiku vyučovacího předmětu tvoří jeho obecný popis, charakteristika učiva, organizační a časové vymezení, rozpis učiva pro jednotlivé ročníky a výchovná a vzdělávací strategie. Jak bylo již uvedeno, vzdělávací obor Občanský a společenskovědní základ je výjimečný pro svůj obsah zaměřený z velké míry na získávání znalostí, ale i dovedností a postojů, které jsou potřebné v každodenním životě. Právě tento do značné míry obecně platný obsah oboru způsobuje, že i klíčové kompetence, které jím jsou dle školního vzdělávacího programu rozvíjené, mají obecný charakter a vyloženě se Základy společenských věd příliš nesouvisí.

Pro příklad: „Zařazujeme do výuky samostatná vystoupení žáků – referáty, prezentace, soutěže.“ (Školní vzdělávací program Lepařova gymnázia Jičín, 2012, s. 89) „Vytváří si časový plán a dodržuje jej.“ (Školní vzdělávací program Gymnázia J. K. Tyla (Tyl, 2009, s. 206). Domnívám se, že takto formulované kompetence rozvíjené v rámci Občanského a společenskovědního základu jsou sice pozitivní pro osobnost žáka, ale jsou naprosto totožné s obsahem ze společné části školního vzdělávacího programu. V rámci každého vyučovacího předmětu by měl být naopak vyzdvížen konkrétní přínos daného předmětu pro rozvoj kompetencí potřebných k životu. Místo toho se plní povinnost formulováním kompetencí mnohdy pouze opisem obecných tvrzení, což v mnoha případech potvrzuje srovnání s formulacemi rozvíjených kompetencí v rámci ostatních vyučovacích předmětů. Obsahy jsou v některých případech téměř totožné. V rámci Základů

společenských věd je podle mého názoru prostor například pro takto formulovanou kompetenci k řešení problému, která vychází z povinného učiva (médiá, propaganda, ideologie, reklama), zapojuje průřezové téma Mediální výchova a zároveň rozvíjí mediální gramotnost. „Učitel zařazuje do hodiny autentické ukázky z minulosti či současnosti, žáci na nich hledají znaky manipulativní mediální strategie, propagandy či klamavé reklamy.“

Strategie na podporu rozvoje klíčových kompetencí v rámci Základů společenských věd jsou popsány pomocí dlouhodobých a provázaných kroků. Tato skutečnost potvrzuje, že školy si jsou vědomé dlouhodobého a komplexního charakteru získávání schopností a vědomostí pro osobní rozvoj jedince.

2.2 Šest povinných kompetencí

Jak jsem již naznačila výše, výchovné a vzdělávací strategie jednotlivých škol v rámci vyučovacího předmětu Základy společenských věd nejsou zcela totožné, ovšem značnou shodu mezi nimi najít lze. Na shodné pasáže u rozvíjených kompetencí se zaměřím nyní. Při výčtu kompetencí naplňovaných v rámci Základů společenských věd se budu v tuto chvíli držet rozdělení na šest základních klíčových kompetencí dle Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia.

Kompetence k učení – stěžejní dovedností, která se zde ve formulacích objevuje, je práce s různými informačními zdroji podpořená používáním různých metod učení aplikovaná na práci s filozofickými, politologickými a jinými texty.

Kompetence k řešení problémů – v analyzovaných programech je tato kompetence určena na obecné úrovni práce s problémem a diskutování o něm v rámci skupiny.

Kompetence komunikativní – výchovná a vzdělávací strategie je orientovaná na posilování dovednosti hovořit vhodným způsobem při různých příležitostech a na práci s modelovými situacemi, které jsou vztažené k obsahu učiva předmětu.

Kompetence sociální a personální – zde je akcentována tvorba pozitivního sociálního klimatu spojená s fungujícím kolektivem, ale i schopností pracovat v rámci skupiny.

Kompetence občanská – obsahem této kompetence je vytváření určitých společenských návyků a občanské zodpovědnosti, ale i sžívání se s právními a morálními povinnostmi žáků.

Kompetence k podnikavosti – kompetence zacílená na rozvoj osobního potenciálu, ale i schopnost pracovat s výsledky, kterých žák dosáhne.

Přehled obsahu jednotlivých kompetencí naplňovaných ve vyučovacím předmětu Základy společenských věd potvrzuje to, co jsem naznačila již v minulé kapitole. Strategie pro rozvoj klíčových kompetencí jsou často formulovány příliš obecně, nepracují s potenciálem předmětu, konkrétní aplikace učiva či obsahu Základů společenských věd je minimální.

2.3 Požadavky na učitele

Jedním z cílů příspěvku je posoudit kompetence, jejichž rozvoj je dle školního vzdělávacího programu proklamovaný v rámci Občanského a společenskovědního základu, z hlediska požadavků, které jejich obsah klade na učitele.

Výchovné a vzdělávací strategie školy shrnují, jakým způsobem škola naplní to, k čemu se v rámci jednotlivých vyučovacích předmětů zavázala vůči žákům, rodičům, veřejnosti. Charakter jednotlivých rozvíjených kompetencí koresponduje s obsahem vzdělávacího oboru Občanský a společenskovědní základ. Cíle oboru jsou, oproti jiným vzdělávacím oborům, zaměřené komplexně, jsou jak kognitivní, tak afektivní. Pro rozdělení kompetencí z pohledu učitele jsem určila tři skupiny požadavků, které na ně jsou kladeny – znalosti, schopnosti, být morální osobnost.

2.3.1 Znalosti

Vyučovací hodina stojí logicky na učitelových znalostech. I kompetence, které by měl učitel u žáků během Základů společenských věd rozvíjet, jsou založeny na znalostech. Kognitivně orientované kompetence cílí samozřejmě na znalost učiva: „Žák si osvojuje vědomě znalosti a dovednosti, které pak využívá při dalším učení“ (Školní vzdělávací program Gymnázia J. K. Tyla, 2009, s. 206), ale také například na znalost didaktických metod: „Umožňujeme žákům prezentaci vlastní práce,

diskusi, modelové situace hry.“ (Školní vzdělávací program Lepařova gymnázia Jičín, 2012, s. 83)

2.3.2 Schopnosti

Učitelství je velice komplexní povolání, s jehož výkonem je spojena nutnost ovládat určité schopnosti. Kompetencí, které jsou založeny na různých schopnostech učitelů, je v Základech společenských věd, díky charakteru předmětu, poměrně hodně. Nejčastěji se jedná o schopnosti, s nimiž se učitelé seznamují během své pregraduální přípravy teoreticky a prakticky si je osvojují až v rámci praxe. Patří sem například organizace metodicky různorodé hodiny, vytváření modelových situací, které jsou zejména z hlediska názornosti pro zkoumaný vyučovací předmět důležité, evaluace činnosti nebo správná argumentace. „Směřuje žáky k vyhledávání dat a informací z různých zdrojů, rozpoznávání jejich zaměření a důvěryhodnost a důležitosti pro vlastní život.“ (Školní vzdělávací program pro osmileté gymnázium, 2013, s. 317) „Žák získává zpětnou vazbu týkající se efektivity jeho učení či práce.“ (Školní vzdělávací program Gymnázia J. K. Tyla, 2009, s. 206)

2.3.3 Morální osobnost

Třetí skupina představuje požadavek, aby byl učitel Základů společenských věd morální osobnost. Pod tímto označením rozumím člověka, který má interiorizované morální a právní zásady, zaujímá vlastní názor k situacím v osobní, ale i společenské rovině. Své přesvědčení dovede vysvětlit a je schopen logicky a věcně argumentovat, proč je jeho názor právě takový. Být člověkem, kterého jsem výše popsala, je obtížné. Nicméně učit kvalitně Základy společenských věd, předmět stojící na diskusích o dění ve společnosti, a nebýt tímto člověkem, je ještě obtížnější.

Klíčové kompetence, které Školní vzdělávací programy deklarují jako rozvíjené v rámci Základů společenských věd, patřící do této sekce jsou orientovány postojově a cílí na hodnotový systém žáků. Právě ke snaze měnit hodnotový systém žáků neodmyslitelně patří osobní příklad, který mají v učiteli žáci spatřovat. „Motivuje žáky k odmítání společenské a občanské lhostejnosti.“ (Školní vzdělávací program pro osmileté gymnázium, 2013, s. 317) „Podporujeme účast na charitativních,

společenských akcích, besedách, přednáškách.“ (Školní vzdělávací program Lepařova gymnázia Jičín, 2012, s. 84) „Žák se neorientuje pouze na to, co chce druhému sdělit, ale vnímá, jaké pocity to v druhém vyvolává, a vhodně na to reaguje.“ (Školní vzdělávací program Gymnázia J. K. Tyla, 2009, s. 206)

Závěr

Vzdělávací obor Občanský a společenskovědní základ jsem na základě obsahové analýzy zkoumala v rovině klíčových kompetencí, které podle dokumentů školy obor naplňuje. Výchozím materiálem se mi staly tři školní vzdělávací programy vybraných gymnázií Královéhradeckého kraje. Věnovala jsem se kompetencím z pohledu úrovně školy, poté vyučovacího předmětu Základy společenských věd, protože tento předmět naplňuje obsah vzdělávacího oboru Občanský a společenskovědní základ.

Klíčové kompetence, jež jsou ukotveny ve výchovné a vzdělávací strategii školy, jsem rozdělila dle jejich primární závislosti na kompetence orientované na aktivitu učitele, žáka a materiální vybavenost školy. I přes naznačené rozdělení je z obsahu klíčových kompetencí patrné propojení všech rovin. Tuto skutečnost by neměla škola při rozvíjení kompetencí opomenout, neboť bez aktivních a motivovaných žáků (k čemuž jistě přispívá také celkové klima a vybavení školy) mohou učitelé obtížně kompetence rozvíjet.

Vymezení kompetencí rozvíjených v rámci Základů společenských věd se příliš neliší od školní výchovné a vzdělávací strategie, která je společná všem vyučovacím předmětům. Domnívám se, že popsané kompetence minimálně zohledňují charakter a potenciál konkrétního zkoumaného předmětu, jsou popsány příliš obecně.

Klíčové kompetence vymezené školními vzdělávacími programy jsem sledovala také z hlediska požadavků, které klade rozvoj konkrétních kompetencí na učitele. Podle obsahu jsem kompetence rozdělila na ty, jež vyžadují od učitele znalosti, schopnosti a ty, které po něm požadují určitou osobní a mravní vyrovnanost. Ukázky z vybraných školních vzdělávacích programů potvrzují, že komplexnost vzdělávacího

oboru Občanský a společenskovědní základ s sebou nese i požadavek komplexní učitelské přípravy, která není spojena pouze s pregraduální přípravou teoretické a praktické roviny, ale i s osobním charakterem učitele.

Literatura:

Manuál pro tvorbu školních vzdělávacích programů na gymnáziích. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007.

Školní vzdělávací program *Gymnázia J. K. Tyla* [online]. Hradec Králové: Gymnázium J. K. Tyla, 2009. Dostupné na: < http://www.gjkt.cz/files/svp_kompletni.pdf>

Školní vzdělávací program Lepařova gymnázia Jičín [online]. Jičín: Lepařovo gymnázium Jičín, 2012. Dostupné na: < <http://www.gymjc.cz/public/Image/sekce-typ-109/svp2013.doc>>

Školní vzdělávací program pro osmileté gymnázium [online]. Hostinné: Gymnázium a SOŠ Hostinné, 2013. 554 s. Dostupné na: <http://www.gymhost.cz/rs/userFiles//dokumenty/svp_2013.doc>

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) [online]. 2004. Dostupné na: <<http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=1&idBiblio=58471&nr=561~-2F2004&rpp=15#local-content>>

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Vanda Vaníčková
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
e-mail: vanda.vanickova@gmail.com

Genderová dimenze učebnic občanské výchovy pro základní školy

Sandra BONKOVÁ, Denisa LABISCHOVÁ

Gender dimension of Civics textbooks for lower secondary schools

Abstract: The study focuses on the gender dimension in education and presents the results of qualitative content analysis of six sets of Civics textbooks for lower secondary schools in terms of gender correctness perspective. The analysis was guided by a set of criteria, concerning the choice of subject topics, presentation of social groups, selected illustrations and examples and linguistic form of text. Professional lives of men and women, their leisure time activities, family and partner life, description of appearance, generalized statements and influential women of the past and present from the various fields of cultural and public life were also observed. Qualitative analysis was complemented by an analysis of the occurrence of specified elements.

Key words: Content analysis of textbooks, Gender correctness, Civics education.

V posledním desetiletí je pozornost genderových studií stále intenzivněji upřena na mnohohrstevné působení školy v procesu genderové socializace a formování genderové identity žákyň a žáků. Diskutovány jsou také otázky týkající se feminizace českého školství, nerovného odměňování pedagogických pracovníků (zřetelného zejména u vedoucích

funkcí), problémů spjatých s nejrůznějšími aspekty pedagogické komunikace a hodnocení úspěšnosti školní mládeže. Do popředí zájmu se dostává rovněž genderová korektnost edukačních médií. V průběhu schvalovacího řízení na MŠMT (udělování a prodlužování schvalovacích doložek) jsou dnes učebnice posuzovány také z genderového hlediska, přičemž hodnotitelé mají k dispozici propracovaný soubor kritérií (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004).

Genderová dimenze se přirozeně nejvýrazněji dotýká sociálních a humanitních předmětů (dějepisu, občanské výchovy, jazyků, sociálněgeografické složky zeměpisu). Kritickou reflexi vybraných učebnic pro sekundární stupeň vzdělávání nalezneme v několika dřívějších publikacích (Smetáčková, Vlková, 2005; Labischová, 2011; Labischová, Gracová, 2013), komplexní srovnání uceleného souboru učebnicových sad však dosud publikováno nebylo.

V rámci našeho výzkumu byla realizována komparativní analýza učebnic občanské výchovy pro základní školy z genderového hlediska. Zkoumaný soubor představuje šest kompletních učebnicových řad (6.–9. ročník), které jsou na českých školách nejčastěji používány, z nichž však pouze dvě (z nakladatelství Fraus a Nová škola) disponovaly v letech 2013–2014 platnou doložkou MŠMT.

Pro posuzování učebních textů bylo použito šest základních kritérií, stanovených pro posuzování genderové korektnosti edukačních médií (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková 2004, s. 27–28):

1. Výběr učiva
2. Zobrazování mužů a žen v učivu
3. Doprovodné ilustrace
4. Příklady pro výklad a procvičování učiva
5. Oslovování žáků a žákyní
6. Jazykový popis

Tato kritéria byla rozšířena o dalších osm kritérií – obraz profesního života žen a mužů, rodinný život a péče o domácnost, zobrazení partnerského života, generalizující tvrzení o pohlavích, popis zevnějšku žen a mužů, přívlastky charakterizující ženy a muže, volnočasové aktivity, zobrazení slavných osobností (Niklesová 2007, s. 53–56).

Z metodologického hlediska byla kvalitativní, resp. nekvanitativní (Gavora, 2000, s. 117) analýza na základě stanovených kritérií doplněna analýzou výskytu (ano/ne).

1 Výběr učiva

Autorky *Příručky pro posuzování genderové korektnosti učebnic* stanovily tři základní otázky vztahující se k adekvátnímu výběru vzdělávacího obsahu (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004, s. 27):

1. Je učivo, které učebnice prezentuje, celistvé a výstižné?
2. Jsou jednotlivá témata pojata s ohledem k sociálním skupinám?
3. Není zde vynechána tematika, jež v sobě obsahuje i genderové hledisko?

Tabulka č. 1: Výběr učiva

	SPL-Práce & Albra	Fraus	Nová škola	Olomouc	SPN	Fortuna
1.	√	√	√	√	√	√
2.	X	√	√	√	√	√
3.	X	X	X	X	X	√

Z tabulky č. 1 je patrné, že všech šest učebnicových sad z hlediska tematického záběru v zásadě odpovídá rámcovému vzdělávacímu programu – kapitoly pokrývají témata z psychologie, sociologie, politologie, práva, ekonomie či environmentální výchovy, nověji vydané edukační texty zahrnují také aktuálnější témata jako finanční gramotnost, globální problémy či lidská práva. Velmi rozdílné je však hlubší uchopení prezentovaných témat, kdy mnohé z učebnic opomíjejí významné aspekty sociální reality.

Učebnice z nakladatelství SPL-Práce & Albra se téměř nevěnuje rozličným sociálním skupinám a některé oblasti prezentuje dokonce velmi pokřiveně (blíže viz dále). Jedním z příkladů je kapitola Muž, žena, láska a vše, co k tomu patří, kde je téma redukováno výhradně na soužití heterosexuálních párů: „Sexualita znamená tělesné vztahy mezi mužem a ženou, které vznikají na základě odvěké pudové

přitažlivosti mezi pohlavími (pohlaví se cizím slovem řekne sex).“ (Valenta 8, 2003, s. 33)

Publikace nakladatelství Fraus obstály v celkovém výběru učiva lépe. Podstatná část textu se věnuje lidským právům a problémům globálního světa. Nejen že se autorky snaží dětem vštípit respekt a porozumění k sociálním menšinám, objevují se zde i úkoly pro žáky a žákyně, jež mají sloužit k uvědomění si jejich vlastních předpojatostí. Jestliže u Valenty absentuje téma homosexuality, Janošková s Ondráčkovou se v učebnici pro 9. ročník na tuto sociální skupinu v kapitole Rodina přímo zaměřují a vybízejí čtenáře a čtenářky k zamyšlení: „Jaký máš názor na manželství homosexuálních párů? Mělo by zaujímat ve společnosti stejné postavení jako manželství heterosexuálních partnerů? Měli by mít homosexuální partneři možnost uzavírat manželství, nebo by to měl být jen svazek osob stejného pohlaví? Uveď důvody pro nebo proti výchově dětí homosexuálními partnery. Vyhledej a vysvětli, co je to registrované partnerství.“ (Janošková, Ondráčková 9, 2006, s. 45)

V učebnicích nakladatelství Nová škola je věnován značný prostor sociálním skupinám, zejména pak rodině, národnostním menšinám, a také se zde setkáme se zmínkami o homosexuálních párech. Učivo je žákům a žákyním předkládáno objektivně, autoři mají snahu zabývat se tématy bisexuality, transsexuality či a transvestitismu. (Lunerová, Šterba, Svobodová, 2011) Setkáme se zde mimo jiné se snahou reflektovat úsilí o zrovnoprávnění postavení mužů a žen v rodině: „V současné době je postavení mužů a žen v rodině rovnoprávné. V dnešní době jsou např. někteří otcové na rodičovské dovolené a matky zabezpečují finanční zázemí rodiny.“ (Skácelová, Mrázová 6, 2010, s. 29)

V učebnicové sadě z autorské dílny Nakladatelství Olomouc je patrný zřetel k různým sociálním skupinám (národnostním menšinám, hendikepovaným osobám či homosexuálům), avšak největší prostor je také zde věnován národnostním a náboženským minoritám a postavení mužů a žen ve společnosti komplexněji probíráno není. Výjimku tvoří dvě spíše izolované zmínky. V kapitole Manželství očima paragrafů se pod definicí manželství objevuje (menším písmem) pojem feminismus: „Feminismus – sociální hnutí vycházející z přesvědčení o nevýhodné, horší nebo také ponižující situaci žen ve společnosti ve srovnání

s postavením mužů. Dále se budeme zabývat teorií genderu, která feminismus obhajuje.“ (Hrachovcová a kol. 8, 2005, s. 160) S termínem se v této pasáži již dále nepracuje, bezprostředně následuje kvíz vztahující se k uzavírání sňatku. O několik stran dále se autoři vracejí k „slíbené“ teorii genderu. V kapitole Rodina pod lupou je uvedena (opět menším písmem) definice genderu a navazuje na rodinné modely (jak se k sobě rodiče vzájemně chovají, jak spolu hovoří apod.): „Gender (čti džender) = v angličtině rod. Odlišuje biologickou podstatu lidí (pohlaví = sex) od vlivů společenských, kulturních a historických, které formují dnešní pohledy na postavení žen a mužů ve společnosti. Teorie genderu si všímá psychologických, sociálních a kulturních rozdílů mezi muži a ženami a hledá jejich původ.“ (Hrachovcová a kol. 8, 2005, s. 166)

Obě definice jsou do výkladového textu začleněny neorganicky, není z nich zřejmá podstata problému. Na pojmy nenavazuje učební látka, příklady, úkoly pro žáky ani ilustrace. Autoři se nepokoušejí osvětlit konkrétní příčiny rozdílů mezi muži a ženami, dokonce se ani nevyjadřují k současnému postavení mužů a žen v rodině nebo práci.

Další učebnicová řada z nakladatelství SPN věnuje jistý prostor rodině, školnímu a pracovnímu kolektivu i etnickým a náboženským menšinám. Tématu sexuálních menšin se autoři vyhýbají, pouze zmiňují, že existuje láska mezi osobami stejného pohlaví. Rovněž genderové socializaci se tvůrci přímo nevěnují, nalezneme zde pouze ojedinělé konstatování týkající se genderových rolí, navíc nepříliš vhodně formulované: „Role ženy – manželky a matky – je nezastupitelná. Dnes víme, že její postavení je rovnoprávné. [...] Muž – manžel a otec – není pánem ženy, je partnerem a přítelem. Jeho úkol nespočívá jen v hmotném zajišťování rodiny, jeho nezastupitelnost je v jeho otcovství.“ (Dudák a kol. 8, 1999, s. 66)

Ve dvouročnickové učebnici nakladatelství sice není pojem gender přímo vysvětlen, autoři však připomínají problematiku genderových stereotypů a snaží se žákům a žákyním vznik těchto předsudků objasnit a vyvrátit je. Již v úvodu prvního dílu učebnice je dětem položena otázka k zamyšlení: „Zkuste si ujasnit představy, které máte o rolích chlapců a dívek (mužů a žen). Chovají se chlapci a dívky stejně? Smějí chlapci plakat? Mohou si dívky hrát na kovboje? Slyšeli jste o ženách, které řídí

letadlo nebo opravují auta? Vedou muži domácnost? Pracují muži v jeslích a školkách jako učitelé? Mají ženy pracovat u hasičů? Mají otcové krmit a přebalovat malé děti?“ (Horská a kol. 6/7, 2003, s. 17) Tvůrci v duchu pedagogického konstruktivismu nepředkládají žádná řešení ani správné odpovědi na dané otázky, vše závisí na diskusi dětí ve třídě a rovněž na erudici učitele, jak bude s podněty dále pracovat.

2 Zobrazování žen a mužů v učivu

Zobrazování žen a mužů v učivu významně ovlivňuje přijetí sociálních rolí i vnímání genderové identity vlastní i druhých lidí. Zkoumané učebnice byly posuzovány dle otázek (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004, s. 27):

1. Nabízí učebnice různé variace životních stylů žen a mužů, ne pouze obvyklé vazby žen s péčí o rodinu a mužů s majetkem a vládnutím?
2. Prezентuje učebnice ženy a muže jako různorodé skupiny, kdy v rámci jednoho pohlaví existují větší rozdíly než mezi pohlavními skupinami komplexně?
3. Zabývá se učebnice důvody, jež zapříčinily absenci žen a mužů v jistých sférách společenského života?
4. Podporuje učebnice kooperaci žen a mužů, rovnocenné vztahy a překonání rivality mezi pohlavími?

Tabulka č. 2: Zobrazování žen a mužů v učivu

	SPL-Práce & Albra	Fraus	Nová škola	Olomouc	SPN	Fortuna
1.	X	√	√	X	X	X
2.	X	√	√	X	X	√
3.	X	X	X	X	X	√
4.	X	X	X	X	X	√

Učebnice nakladatelství SPL-Práce & Albra v těchto aspektech zcela neuspěly. Autor se pokusil o netradiční koncepci výkladu založenou na příběhu chlapce Romana, který v ich-formě provází čtenáře nejrůznějšími oblastmi výchovy k občanství. Spolu s ním prožívají četná dobrodružství také jeho čtyři kamarádi – dětem je tedy prezentován jakýsi

zábavný a přitažlivý „chlapecký svět“. Dívky v knize zastupují především sestra Věra, sestřenice Katka a spolužačka Ilona, třídní miss (Valenta 6, 2007, s. 34). Mnohé formulace více upevňují, než odbourávají genderové stereotypy tradičních mužských a ženských sociálních rolí. V kapitole věnované rozdělení domácích prací se píše, že „Máma vaří, nakupuje, pere a žehlí prádlo. A přitom je pořád veselá a hodná,“ zatímco tatínek „spravuje rozbité věci, natírá odřený nábytek, maluje byt apod.“ (Valenta 6, 2007, s. 42) Obdobně jsou obvyklá schémata genderových rolí utvrzována v textu týkajícím se způsobů trávení volného času: „Táta chodí v sobotu na stadion trénovat fotbal, maminka si čte módní časopisy nebo šije šaty...“ (Valenta 6, 2007, s. 14) Problematické je taktéž uvedení příjmů a výdajů rodinného rozpočtu Romanovy rodiny, v němž má matka o třetinu nižší plat než otec (Valenta 6, 2007, s. 43), což vzbuzuje dojem, že je nižší platové ohodnocení žen běžné a zcela přirozené.

Moc ve společnosti je připisována výhradně mužům, jak je tomu například v kapitole Svět a Evropa v učebnici pro 9. ročník: „Tutínek. Vlastně se jmenuje Pavla Nováková, má slavného otce, který je poslancem parlamentu, píše novinové články a občas dokonce mluví i v televizi.“ (Valenta 9, 2007, s. 68) Ženám nejsou ani v jedné ze čtyř učebnic přiznány profesionální úspěchy, mocenský vliv či zásluhy na vědeckých objevech a společenském pokroku. Valentovy učebnice se celkově nezabývají důvody, které vedly k diskriminaci žen v různých oblastech života. Není zde zmíněn historický kontext, jenž by problém diskriminace objasnil, ani současný stav vztahů mezi muži a ženami. Žáci a žákyně nejsou vedeni ke vzájemné kooperaci mezi pohlavími, nejsou zde podněcovány snahy bourat stereotypy, a tak vzniká dojem, že odlišnosti mezi muži a ženami tvoří propast, již není možno překonat.

Sada učebnic Fraus zobrazuje muže a ženy v různých souvislostech, spojeních, vyobrazení jsou v rozličných pracovních i osobních vztazích a pozicích. Vedle „tradičních“ rolí zde (především v obrazových ilustracích) vystupuje také žena-výzkumnice, muž-umělec. Bohužel se autorky rovnosti mužů a žen v rámci výkladu konkrétněji nevěnují. Je zde sice zdůrazněna tolerance mezi lidmi, mezi různými sociálními či národnostními skupinami, ale učebnice postrádají přiblížení okruhu rovnoprávnosti mužů a žen. Kupříkladu pro kapitolu Rovnost a nerovnost

(Janošková, Ondráčková 7, 2004) se toto téma přímo nabízí. Jeden z úkolů pro žáky a žákyně sice zní: „Na začátku roku si má Kája vybrat z nabídky tři kroužky, které myslíš, že si vybere? Možnosti – přírodovědecký, gymnastika, pěvecký soubor, kopaná. Má na tvou odpověď vliv to, zda je Kája dívka nebo chlapec?“ (Janošková, Ondráčková 7, 2004, s. 65) Nakolik se však v reálné výuce dále rozvíjí diskuse o genderových rolích, je čistě na samotných učitelích, vlastní učebnice téma dále nestrukturuje.

V nejnověji vydaných publikacích (nakladatelství Nová škola) je učivo prezentováno korektně s ohledem na dívky i chlapce, na jejich potřeby, vnímání i zkušenosti. Muži i ženy jsou představeni i v méně „typických“ rolích např. muži politici, vojáci, panovníci, ale i muži pečující o děti či v pozici humanitárních pracovníků. Ženy jsou rovněž v učebnicích prezentovány v tradičních rolích i těch méně obvyklých, nacházejí se zde příklady úspěšných českých sportovkyň (Martina Sáblíková, Věra Čáslavská, Martina Navrátilová), panovnic (Marie Terezie, královna Alžběta) a umělkýň (Emma Destinová, Božena Němcová), ale také příklady obyčejných žen, jež mají vysoký společenský status (manažerka, starostka, soudkyně).

Nejvíce se tematice genderových stereotypů věnují autoři v kapitole Rodina má své zvyklosti: „Každý si připravte 6 kartiček. Vždy na dvě kartičky napište vlastnosti, které bývají často stereotypně vnímány jako: a) typicky ženské, b) typicky mužské, c) společné pro muže a ženy. Celá třída pak přiřadí své kartičky do sloupců označených: ženské, mužské, společné. Poté se rozdělte do několika skupin a diskutujte o následujících otázkách: Jaké výhody přinášejí mužům/ženám jejich ‚typické‘ vlastnosti a to, že je od nich okolí očekává? Jaké nevýhody přinášejí ženám/mužům jejich ‚typické‘ vlastnosti a to, že je od nich okolí očekává? Existují některé vlastnosti, které by vás překvapily na muži/ženě? Svě závěry prezentuje před třídou.“ (Skácelová, Mrázová 6, 2010, s. 29) Nicméně ani v této učebnicové řadě není gender pojednán jako samostatné téma. Autoři se hlouběji nezabývají příčinami nerovného postavení mužů a žen v různých oblastech společenského a profesního života.

Další publikace z Nakladatelství Olomouc nenabízí variabilní zobrazování mužů a žen. Ženy jsou zpravidla spojovány s péčí, starostí

o domácnost, touhou po kráse, zastávají profese méně kvalifikované, např. uklízečka, švadlena, kuchařka, navíc jsou zobrazovány jako upovídané „drbný“: „Tak třeba deset deka salámu a dvě housky mají ustálenou kvalitu, ale kvalita prodavaček je různá. Jedna nám tuto krmi hodí na pult jako potulnému psu, jiné musíme své náročné přání dvakrát opakovat, protože se baví se svou kolegyní o tom, co ‚von jí řek a co vona odpověděla‘, a naše slova vnímala jen jako neodbytný bzukot mouchy, na další musíme počkat, až za kretonovým závěsem dotelefonuje atd.“ (Hrachovcová a kol. 7, 2004, s. 130)

Naopak zájmy mužů se v uvedených učebních textech obracejí spíše k věcem veřejným, ke sféře politické moci a vlády. Již v úvodu učebnice pro 6. ročník si můžeme všimnout rozdílných pohledů na zájmy chlapců a dívek. Při organizování výletu by se Petr jakožto hoch chtěl raději podívat na Pražský hrad, kde sídlí prezident, zatímco dívka Lucie tíhne spíše k rodině: „Ještě se nedohadujte o tom, že Petr by rád do Prahy na Hrad a Lucka do Znojma za babičkou.“ (Hrachovcová a kol. 6, 2004, s. 15)

Podobně v učebnicích SPN je zřetelně rozdělena „domácí“ a veřejná sféra: „Učí-li maminka zvládat spíše to, co se děje uvnitř rodiny, otcové pomáhají rozumět tomu, co se děje hlavně mimo domov.“ (Dudák a kol. 8 1999, s. 67) Mužům zde není vlastní starost o rodinu, naopak jsou vyzdvihovány jejich zásluhy vědecké, sportovní, pracovní: „Podnikat je možné téměř ve všech povoláních – truhlář podniká ve vlastní dílně, učitel dává soukromé hodiny, zubař pracuje ve vlastní ordinaci.“ (Dudák a kol. 8, 1999, s. 78) Genderové difference jsou v textu spíše zdůrazňovány a prezentovány jako dané. Například v kapitole Člověk a dospívání autoři uvádějí, že již v mladším školním věku začínají vznikat mezi oběma pohlavími rozdíly, které určují mužské a ženské role pro celý život: „Kluci s holkama sice většinou stále ještě v partě jsou, ale objevují se typicky klukovské a typicky holčičí hry a činnosti, které už ale druhé pohlaví nechápe.“ (Dudák a kol. 7, 2004, s. 17) Ženy a muži mají podle autorů jiné zájmy a vzájemně si nejsou schopni plně porozumět.

Ani poslední sledovaná sada učebnic (nakladatelství Fortuna) nepřináší větší variantnost ve způsobech životních stylů mužů a žen, ve výkladové části převažují neutrální slova člověk nebo lidé. Místy je přímo

akcentována nezbytnost rovných příležitostí: „Ženy jsou rovnoprávné s muži. V pracovním životě by se proto měly uplatňovat ve všech povoláních a za stejných podmínek jako muži.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 109) Jako jedna z mála analyzovaných řad zmiňuje také historické kořeny genderové nerovnosti ve společnosti a proces ženské emancipace v moderní společnosti: „Podřízené postavení vdaných žen v rodině vyplývalo z jejich závislosti na manželech jako živitelích rodiny. [...] V první polovině 20. století se však ženy postupně osvobozovaly z hospodářské závislosti na mužích. Stále častěji se uplatňovaly a uplatňují v různých zaměstnáních i v samotném výdělečném podnikání.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 67) Zdůrazněno je legislativní zakotvení rovného postavení žen a mužů v České republice: „Oba manželé mají v rodině stejná práva a stejné povinnosti k sobě navzájem i vůči svým dětem.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 68)

3 Doprovodné ilustrace

Pro hodnocení ikonického textu v učebnicích byly zvoleny následující otázky (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004, s. 28):

1. Jsou v ilustracích zobrazení muži i ženy stejnou měrou, mají stejnou důležitost, pravomoc?
2. Nejsou ilustrace, jež jsou spojeny s muži a ženami, genderově stereotypní, např. muži jsou spojováni s mocí, majetkem a vládou?

Tabulka č. 3: Doprovodné ilustrace

	SPL-Práce & Albra	Fraus	Nová škola	Olomouc	SPN	Fortuna
1.	X	√	√	X	X	X
2.	X	√	√	X	X	X

Ačkoliv se učebnice nakladatelství SPL-Práce & Albra řadí mezi ty bohatěji ilustrované, na většině obrázků nenajdeme ženy. Formy zobrazování mužů a žen v ikonickém textu prakticky kopírují pojetí textu verbálního. Majoritně se na ilustracích vyskytují muži, ženy výhradně v kontextu žena-matka nebo žena-partnerka, jiné role zde

ženy nezastupují. Zřetelně se genderové zatížení projevuje především v zobrazování jednotlivých profesí. Například žáci a žákyně 9. ročníku vidí na obrázku mezi osmi různými povoláními pouze jednu ženu – uklízečku, zatímco mužská povolání odpovídají všem kvalifikačním stupňům – učitel, starosta města, strojní zámečnick, lékař v nemocnici, zedník, vojenský pilot a družstevní rolník (Valenta 9, 2007, s. 61). V případě zobrazování řídicích funkcí a vlivných pozic je tento fakt ještě patrnější – na další ilustraci se totiž na ženy zapomíná zcela (farář, kapitán armády, přednosta železniční stanice, starosta města nebo člen obecního zastupitelstva, primář nemocnice, ředitel sňatkové kanceláře – Valenta 6, 2007, s. 40).

Autorkám a odpovědným redaktorům obrazové části jiné sady učebnic z nakladatelství Fraus se naproti tomu podařilo ilustrace vybrat tak, aby na nich bylo zobrazeno přibližně stejné množství mužů a žen, a to jak v rolích tradičních (soudce, hospodyně), tak genderově vyváženě (ženy-političky). Některé ilustrace přímo boří zažitě předsudky. Žáci a žákyně mohou spatřit například muže připravujícího v kuchyňské zástěře s nemluvnětem na rukou společně se starší dcerkou jídlo u sporáku, připojen je popisek „neúplná rodina“ (Janošková, Ondráčková 6, 2003, s. 11).

Rovněž grafická stránka učebnic nakladatelství Nová škola je pestrá, moderně pojatá, přehledná. Ikonický text neplní pouze ilustrativní funkci, nýbrž je plnohodnotným zdrojem nových poznatků, jeho analýza a interpretace je řízena souborem otázek a úkolů. Početní zastoupení mužů a žen je rovnoměrné a v převážné většině případů není genderově zatížené. Jako příklad můžeme uvést fotografii ženy sklánějící se v zaměstnání nad sedícím kolegou s písemným dokumentem v rukou a popisem „Žena na postu manažerky vykonává práci, která je obvykle vnímána jako mužská“ (Skácelová, Mrázová 6, 2010, s. 29).

Ilustrací v učebnicích Nakladatelství Olomouc je mnoho. Jsou graficky různorodé, avšak všechny jsou černobílé, čímž ztrácejí na atraktivitě. Obrázky jsou vhodně zasazeny do učebního textu, samy slouží jako edukační pomůcka, na níž je daná látka vysvětlena. Na ilustracích se v přibližně stejné míře vyskytují muži i ženy, nicméně situace, ve kterých se objevují, nejsou rovnocenné. Muži jsou tady opět v rolích

vysokých státních úředníků, politiků, vládců či vědců. U žen převažují ilustrace společensky neutrální, spojené s různými komunikačními situacemi (např. kresby postav dívek, podle kterých mají žáci a žákyně určit, co chce daná osoba sdělit). Sporné je zařazení ilustrace fixující obvyklé vnímání jednotlivých pracovních pozic ve škole (Hrachovcová a kol. 6, 2004, s. 44). Z deseti zobrazených osob jsou tři muži (ředitel, školník a tělocvikář), mezi ženami můžeme vidět kuchařku, uklízečku, sekretářku a čtyři učitelky, přičemž zde zaznamenané také stereotypy z hlediska věku (mladší pedagožky jsou štíhlejší a usměvavější, starší působí přísněji).

Ani v učebnicích SPN nejsou ženy a muži zastoupeni stejnou měrou. Kresleným průvodcem výkladu je zde jakýsi postarší, patrně „moudrý a zkušený“ muž, který se objevuje v různých profesních pozicích, např. jako zubař, profesor či učitel. Zobrazení mužů a žen v tradičních rolích je příznačné také pro tyto publikace, upevňován je například stereotyp neúplné rodiny tvořené výhradně matkou a dětmi s absencí otce (Dudák a kol. 8, 1999, s. 52).

Poslední hodnocená učebnicová řada z nakladatelství Fortuna se vyznačuje přetížením verbální textovou složkou, ilustrací zde nalezneme minimum (vždy pouze v úvodu začínající kapitoly), nijak se s nimi neworkuje, zobrazují takřka výhradně muže (pouze na dvou obrázcích ze šestnácti se vyskytují ženy, a to ne samostatně, ale v doprovodu mužů).

4 Příklady pro výklad a procvičování učiva

Pro posuzování příkladů k výkladu a k procvičování učební látky byla stanovena následující dílčí kritéria (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004, s. 28):

1. Jsou v učebnici uváděny příklady z různých sfér života, tzn. společenský život, veřejný život, každodenní všední zážitky?
2. Je učivo interpretováno pomocí příkladů tak, aby bylo stejně srozumitelné chlapcům i dívkám?
3. Nemá jedno z pohlaví v učebnici aktivnější roli?
4. Nepodněcuje způsob vysvětlování látky ke stereotypům ve vnímání žen a mužů?

Tabulka č. 4: Příklady pro výklad a procvičování učiva

	SPL-Práce & Albra	Fraus	Nová škola	Olomouc	SPN	Fortuna
1.	√	√	√	√	√	√
2.	X	√	√	√	√	√
3.	X	√	√	√	X	√
4.	X	√	√	X	X	X

Publikace z nakladatelství SPL-Práce & Albra pěstují představu uzavřeného chlapeckého světa party přátel. Právě z jejich životů jsou příklady uváděny převážně, ať už se jedná o zážitky z volnočasových aktivit, školy, rodiny, či o obecnější společenské otázky (politika, ekonomika a sociální problémy). Chlapci mají aktivnější a důležitější roli, dívky zde vystupují většinou toliko pro dokreslení situace.

Pozastavme se u tohoto příkladu: „Kluci tvrdili, že prezident v sukni je ostuda, kdežto já prohlašoval, že ženská na funkci prezidenta není ve světě nic neobvyklého a navíc sukně Iloně moc sluší a Ilona je docela rozumný tvor. Tedy na to, že je to holka.“ (Valenta 7, 2003, s. 91) Hlavní hrdina sice obhájí postavení žen ve vysokých politických funkcích, přesto výrok implikuje despekt k ženám obecně a zdůrazňuje jejich vnímání skrze vzhled, nehledě na přesvědčení, že rozumná dívka je spíše výjimkou.

Naopak obě sady učebnic, které mají v současnosti platnou doložku MŠMT (Fraus a Nová škola) se vyznačují značnou vyvážeností. Příklady jsou nejčastěji uváděny z oblastí, které jsou blízké jak ženským, tak i mužským zkušenostem, jsou převážně genderově neutrální, vycházejí z veřejného i soukromého života, figurují v nich dospělí i děti. Úkoly jsou aplikovány do běžného života tak, aby byla látka žákům srozumitelná: „Představte si, že jedete s rodiči na prázdniny do Rakouska. Chcete vyměnit české koruny za eura. Víte, na který řádek a sloupek se budete na kurzovním lístku dívat?“ (Laicmanová 9, 2012, s. 33)

Většina příkladů učebních textů z nakladatelství Olomouc se inspi-ruje běžným dnem dítěte, figurují v nich chlapci i dívky. Vyskytují se však i zjevné a nápadné nedostatky, kupříkladu v poznámkách ke společenskému chování: „Dívky by se měly naučit chodit, po ulici i jinde. Je to slabá stránka našich žen, způsobuje to jistě i jejich velké zatížení

– nákupní tašky, spěch – zaměstnání, školka, domácnost. Ale co jejich elegantní chůze...? [...] Zvláště není slušné prohlížet si příliš dlouho a nápadně dámské nožky.“ (Hrachovcová a kol. 7, 2004, s. 128)

Také v příkladech z dílny nakladatelství SPN vystupují jako hlavní aktéři častěji muži, což souvisí s užíváním generického maskulina. Jestliže v ukázce žena figuruje, pak je obvykle charakterizována některým z genderových stereotypů: „Účastníky koncertů Michaela Jacksona jsou nejčastěji mladí lidé kolem 14 let. Mnozí (zejména dívky) při představení ze samého nadšení omdlávají.“ (Dudák a kol. 7, 2004, s. 30) Tradičně jsou v pohledu na ženy zdůrazňovány silné emoce, často se chovají hystericky a neumějí se ovládat. Příkladem akcentu na vztahy a jejich prožívání je další ukázka z podkapitoly Jaké máme city: „Katka – Hančina nejlepší kamarádka – se začala kamarádit nejen s Hankou, ale také s Lídou. Hanka kvůli tomu s Lídou nemluví a Katce vyčítá, že je falešná. Je tomu tak opravdu? Nežárli Hanka trochu?“ (Dudák a kol. 8, 1999, s. 22)

Učebnice z nakladatelství Fortuna obsahují nejčastěji příklady z oblasti dětem blízké, ze školního prostředí, z kolektivu vrstevníků: „Alena se věnuje závodně gymnastice, takže chodí několikrát týdně na trénink a o víkendech jezdívá na soutěže. Cítí se někdy proto tak unavená, že se ani nemůže soustředit na učení.“ (Horská a kol. 6/7, 2003, s. 70)

Některé z nich však mohou posilovat předsudky vůči opačnému (i stejnému) pohlaví, hoši jsou kupříkladu spojováni s úsilím o ovládnutí ostatních: „Tomáš touží po uplatnění svého vlivu na ostatní. Usiluje o moc nad svými spolužáky tím, že jim rozkazuje a snaží se je donutit dělat to, co chce, násilím. Když jeho rozkazy neplní, vyhrožuje jim a dokonce se s nimi pere.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 21)

5 Oslovování žáků a žákyň

Z hlediska oslovování jsme se zaměřili na následující dvě otázky (Valdřová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004: 28):

1. Není zde přespříliš užíváno generické maskulinum?
2. Věnuje učebnice ve svém výkladu pozornost na děvčata i hochy ve stejné míře?

Tabulka č. 5: Oslovování žáků a žákyň

	SPL-Práce & Albra	Fraus	Nová škola	Olomouc	SPN	Fortuna
1.	X	√	X	X	X	X
2.	X	√	√	√	X	√

Autor učebnicové řady z nakladatelství SPL-Práce & Albra se přímému oslovení v převážné části textu vyhýbá – pro zadávání úkolů používá druhé osoby singuláru nebo plurálu (ty, vy). V ostatních pasážích je použito výhradně generické maskulinum: „Představ si, že jsi úspěšným a bohatým podnikatelem. Vypiš na papírek 3–5 činností a záležitostí, které bys sponzoroval v místě bydliště.“ (Valenta 7, 2003, s. 28) Jedním z mála příkladů, kdy se otázka vztahuje na muže i ženy, je tento: „Co bys dělal(a), kdybys spatřil(a) svoji spolužačku, jak z chodníku rozmlouvá s řidičem s cizí SPZ (státní poznávací značkou) a po chvíli váhání k němu přisedá a odjíždí?“ (Valenta 6, 2007, s. 47)

Naopak autorky čtyř publikací nakladatelství Fraus ani jedno z pohlaví neupřednostňují, slova jsou rozdělena lomítkem, závorkou nebo spojkou – mužské a ženské tvary slov jsou si tak rovnocenné: „Kterými způsoby lze nabýt vlastnictví? Přemýšlel (a) jsi někdy nad tím, kdo je ‚majetný‘ člověk? Chtěl(a) bys i ty být majetný/majetná?“ (Janošková, Ondráčková 9, 2006, s. 21)

Autoři učebnic nakladatelství Nová škola používají při zadávání úkolů především slovesné tvary 2. osoby množného čísla (vysvětlete, utvořte, zjistěte apod.). Nejčastější výrazy, jež autoři používají v generickém maskulinu, jsou žáci, učitel, politik: „Rozdělte se na dvě skupiny. Jste politici fiktivního státu a jednáte o vstupu do EU. Jedna skupina bude pro vstup, druhá proti. Shromážděte co nejvíce důvodů, které budete v následné diskuzi obhajovat.“ (Laicmanová 9, 2012, s. 71) Místy se však objevuje i korektnější vyjádření: „Vytvořte soupis vlastností ideálního učitele (učitelky). Napište, jak by se měl chovat k žákům. Stejným způsobem vytvořte svou představu ideálního žáka (žákyně).“ (Lunero-vá, Štěrba, Svobodová 7, 2010, s. 14)

Generické maskulinum převažuje v učebnicích Nakladatelství Olomouc: „Znáte dobře své kamarády ze třídy. Vezměte každý kousek papíru, rozmyslete se, koho ze spolužáků chcete podarovat a svůj dar

na papír napište (např. kopací míč, hudební nahrávku...).“ (Hrachovcová a kol., 6., 2004, s. 19) Ženské tvary absentují nejen v zadání úkolů, ale i v samotné výkladové části učiva, např. pouze mužské tvary starosta, primátor, ředitel apod.

Taktéž učebnice nakladatelství SPN a Fortuna obsahují genericke maskulinum jak ve výkladové části, tak v příkladech a ukázkách, nejčastěji pro označení vyučujících, žáků a profesí: „Učitel a žák totiž pracují na společném úkolu – vychovat a vzdělat nového člověka. Ve skutečnosti je ale o vzájemné ovlivňování, o sebevýchovu a sebevzdělání všech: žák může být vychován a vzdělán pouze tehdy, když o to sám usiluje a nenechá se učitelem pouze tlačit.“ (Dudák a kol. 6, 1999, s. 11) Jen výjimečně narazíme na substantivum v ženském i mužském rodě: „Mezi dobrými kamarády si zpravidla najdeme i upřímného přítele: přátelství je hlubší a důvěrnější vztah než kamarádství. Přítelkyni nebo přítele si vybíráme na základě jeho osobních vlastností.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 15) V učebních textech nakladatelství Fortuna jsou však děvčata uváděna v modelových situacích, jsou zde zmínky o ženských hnutích, zájmech apod.

6 Jazykový popis

Hodnotíme-li tedy jazykový popis, zaměřujeme se na tyto dimenze (Valdrová, Smetáčková-Moravcová, Knotková-Čapková, 2004: 28):

1. Užívá učebnice odpovídajících pojmenování pro dané skupiny, ne-užívá pejorativních výrazů při líčení témat zabývajících se genderem?
2. Není jisté pohlaví spojováno se stereotypními obsahy?
3. Není v učebnicích užíváno pořekadel, jež by podporovaly stereotypy o mužích a ženách?

Tabulka č. 6: Jazykový popis

	SPL-Práce & Albra	Fraus	Nová škola	Olomouc	SPN	Fortuna
1.	X	√	√	√	√	√
2.	X	√	√	X	X	X
3.	X	√	√	√	X	√

V učebnicích SPL-Práce & Albra jsou problematizovány především etnické heterostereotypy a předsudky: „Je to Cikán a ti kradou.“ Na výroku jsou demonstrovány předsudky příslušníků majoritní společnosti vůči jiným sociálním či národnostním skupinám a tato problematika je v učivu relativně důkladně rozebírána: „Musíte vědět, že příslušníci všech národů a národnostních menšin žijících v České republice mají stejná práva a stejné povinnosti. Všechny národy jsou si rovny. Žádný národ na světě není lepší či horší než ten druhý.“ (Valenta 6, 2007, s. 105–106) Naproti tomu je text zatížen množstvím neakceptovatelných stereotypů genderových, jednostranně jsou ženy spojovány kupříkladu s péčí o vzhled: „Pavel sedí vedle Ilony Kopecké, která je naše třídní miss...“ (Valenta 6, 2007, s. 34); „Mamka je i tak dost hezká, ale když se ještě upraví, je jako nevěsta.“ (Valenta 7, 2003, s. 52) K mužům se v těchto učebnicích často vážou přídavná jména bohatý, zábavný a chytrý.

Jazykový popis v učebnicích Fraus lze hodnotit pozitivně z hlediska všech tří kritérií. Označování různých sociálních skupin, tedy i mužů a žen je odpovídající, nenacházíme zde žádná negativně zabarvená označení. Podobně lze posoudit učebnice nakladatelství Nová škola, neobjevují se zde žádná přirovnání, rčení či pořekadla, která by záporně či kladně charakterizovala muže a ženy.

Se stereotypními konotacemi se setkáme v některých pasážích učebnic Nakladatelství Olomouc, a to především v oblasti profesní: „Rozdělte se do šesti skupin. Každá skupina prodiskutuje smysl práce jedné z těchto osob a závěry diskuze zaznamená! 1. matka dvouletého dítěte na mateřské dovolené; 2. zahradník; 3. učitelka; 4. řidič autobusu; 5. úředník v pojišťovně; 6. švadlena v továrně na konfekci.“ (Hrachovcová 9, 2004, s. 14)

Tvůrci učebnicové sady z nakladatelství SPN se dopustili několika poměrně zásadních chyb, ženy jsou označovány za méně inteligentní než muži, povšimnout si můžeme také domáckého označení ženského jména: „No teda Jano, dělej se sebou něco, podívej se, jak vypadáš. A co ty nejmladší? No jen se uč. Ono je to ale stejně zbytečné, ty jsi celá teta Bláža, a ta byla nějak hloupá.“ (Dudák a kol. 7, 2004, s. 39)

Jazykový popis v poslední sledované řadě učebnic (nakladatelství Fortuna) zásadnější jazyková kliše neobsahuje, výjimečně se setkáme s genderově zatíženými slovními spojeními citlivá dívka, silný hoch).

7 Rozšiřující kritéria

Rozšiřující kritéria jsou v podstatě zahrnuta v souboru kritérií základních, avšak představují vybrané oblasti genderové korektnosti edukačních médií průřezově a při jejich sledování se tak mohou některé rysy zkoumaných učebnic vyjevit zřetelněji.

7.1 *Obraz profesního života žen a mužů*

Jak již bylo řečeno, obraz profesního života žen a mužů je v učebnicích SPL-Práce & Albra značně odlišný. Ženy jsou spojovány s profesemi, jež jsou tradičně vnímány jako ženské, jsou zde tedy zobrazovány jako pečovatelky, uklízečky nebo prodavačky, obecně jsou jim spíše přiřazována povolání, která nevyžadují přílišné vzdělání. Muži jsou naopak spojováni se sférou vlivu, tzn. bankéři, politici a vědci.

U učebnic nakladatelství Fraus se s takovou striktní dělbou práce mužů a žen nesetkáváme. Zaměstnání zde nejsou dělena na ryze ženská či mužská, vše se zde prolíná a autorky mají snahu představit muže i ženy v méně obvyklých profesích.

Sada učebnic z nakladatelství Nová škola zobrazuje ženy a muže v různých pracovních pozicích. I ženy se zde objevují v profesích, které mají společensky významnější status, např. manažerka, úspěšná sportovkyně, politička.

Nakladatelství Olomouc je stále velmi stereotypní, co se týče profesí mužů a žen. Muži jsou stále spojováni s oblastí moci a vládnutí, zastávají vysoké společenské posty, zatímco ženy se vyskytují v profesích, které nepotřebují vysoké vzdělání nebo neobnášejí velkou míru zodpovědnosti.

Autoři učebnic nakladatelství SPN odlišují profesní oblasti na mužské a ženské: „Tak například jen mezi mužem a ženou jsou přirozené rozdíly, které pochopitelně rozlišují některá povolání na vysloveně mužská či ženská.“ (Dudák a kol. 8, 1999, s. 90) Mužská povolání jsou spojována s fyzickou silou, s mocí, vládnutím, organizačními schopnostmi. Ženských profesí se mnoho neobjevuje, pokud ano, jsou to především pomáhající profese.

V učebnicích Fortuna není uvedeno příliš mnoho příkladů pracujících žen. Povolání, v nichž už jsou ženy vyobrazeny, nemají vysoký

sociální status, např. prodavačka, uklízečka. Oproti tomu muži vykonávají různá povolání, od řemeslnických až po ty, jež vyžadují vysokou kvalifikaci. V učebnicích jsou muži např. zedníci, řidiči, učitelé, lékaři, vědci. V kapitole Kvalifikace autoři žáky a žákyně seznamují s pracovním uplatněním a uvádí, že rozdílná kvalifikace má také vliv na výši platu. Mezi devíti příklady povolání je uvedena pouze jediná žena, a to právě u příkladu s nejnižší kvalifikací: „Pouze zdravotní způsobilost bez jakékoli odborné kvalifikace, například pomocní dělníci, uklízečky.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 93)

7.2 Rodinný život a péče o domácnost

Učebnice nakladatelství SPL-Práce & Albra vyobrazuje rodinné vztahy výhradně v tradičním pojetí, ženy nadšeně pečují o rodinu a domácnost, muži zajišťují rodinu finančně.

Sada učebnic z nakladatelství Fraus nabízí i jiné alternativy rodinného života. V ilustraci (viz výše) se objevuje neúplná rodina – dvě děti a otec. Různé varianty fungování rodiny učebnice předkládá svým čtenářům také v příkladech či úkolech.

Nakladatelství Nová škola ve svých učebnicích občanské výchovy preferuje rovnoprávné postavení mužů a žen v rodině. Autoři apelují na to, že záleží především na partnerech, jak si rozdělí úlohy v rámci rodiny. Rovněž zmiňují, že v současnosti není nic neobvyklého, zůstává-li otec na rodičovské dovolené a matka rodinu zabezpečuje po finanční stránce.

V učebnicích Nakladatelství Olomouc se autoři příliš nevyjadřují k postavení mužů a žen v rodině. Nicméně v některých částech v souvislosti s péčí o domácnost a děti se objevují výhradně ženy. Na rodičovskou dovolenou odcházejí opět pouze ženy. Muži se v těchto učebnicích dětem věnují, ale fungování rodiny zajišťují především po finanční stránce.

Role mužů a žen jsou v nakladatelství SPN v této oblasti nerovnocenné. S péčí o domácnost jsou spojovány především ženy, muži se uplatňují ve veřejném životě. V kapitole, kde se přímo zabývají tématem rodiny, sice tvrdí, že muži a ženy mají v rodině stejné postavení, ale ve zbylých částech učebnic toto tvrzení popírají.

Autoři učebnic Fortuna zobrazují ženy a muže jako partnery, kteří si v rodině a péči o ni vzájemně pomáhají. O rodině a jejích členech hovoří takto: „Jsou povinni vzájemně si pomáhat a podle svých schopností a možností se snažit o zvyšování hmotné a kulturní úrovně celé rodiny.“ (Horská a kol. 8/9, 2005, s. 67)

7.3 Zobrazení partnerského života

Na zobrazení partnerského života není v učebnicích SPL-Práce & Albra kladen velký důraz, s výjimkou kapitoly o vzniku manželství a rodiny. Zdůrazňována je vzájemná podpora a láska partnerů, jen v jedné pasáži je manžel popsán jako žárlivec.

Učebnice Fraus se rovněž hlouběji nevěnují partnerským vztahům a ani zde se neobjevují žádné tradiční předpojatosti, za něž považujeme submisivní postavení ženy a dominantní postavení muže v partnerském vztahu.

Velmi komplexně je partnerský život vykreslen v učebnicích Nová škola. Objevují se zde manželé, registrovaní partneři i lidé, kteří se milují, ale nejsou spojeni žádným formálním svazkem. Autoři těmito příklady ukazují širokou škálu partnerských vztahů, v nichž se sami žáci a žákyně mohou během života ocitnout.

Autoři publikací z Nakladatelství Olomouc uvádějí příklady různých emočních vztahů, např. homosexuální pár, láska k narkomanovi, vztah s osobou jiného náboženského vyznání. Autoři se zde ale zabývají spíše reakcemi okolí a samotnému zobrazení partnerského života příliš pozornosti nevěnují.

Sada učebnic z nakladatelství SPN vyčleňuje partnerským vztahům prostor relativně dostatečný, omezuje se však na heterosexuální partnerství. Podobně se vztahy především v rámci tradiční rodiny zabývají autoři učebnic z nakladatelství Fortuna. Uvádějí, že cílem manželství je založení rodiny, muž a žena mají v manželství rovnocenné postavení.

7.4 Generalizující tvrzení o pohlavích

Generalizující tvrzení o pohlavích se v učebnicích nakladatelství SPL-Práce & Albra vyskytují hojně. Narazíme zde na výroky typu „všichni

chlapci mají rádi dobrodružství, každá holka se chce vdávat“. Je zřejmé, že podobná konstatování mohou vést u dětí v pubertě k pochybám, zda jsou „správným klukem“ či „správnou holkou“, jestliže některou z uvedených hodnot nesdílejí.

Generalizující tvrzení se naopak prakticky neobjevují v učebnicích nakladatelství Fraus a Nová škola. Tyto texty spíše podněcují k zamyšlení nad pravdivostí a přijatelností generalizace, zdůrazňována je jedinečnost každého jedince. Chlapci a dívky tak mohou utvářet svou osobnost podle svých zájmů, cílů a přesvědčení, ne na základě genderově zatížených očekávání.

Učebnice z Nakladatelství Olomouc a Fortuna neobsahují přímo tvrzení, jež by způsobem zobecňovala „vlastnosti“ jednoho či druhého pohlaví. Nenachází se zde spojení každý chlapec, každá dívka apod. V tomto ohledu je můžeme považovat za relativně neutrální.

Autoři učebnic SPN sice nepoužívají takové množství generalizujících tvrzení jako první hodnocená řada (SPL-Práce & Albra), přesto zde nalezneme zobecňující výroky implikující odlišnost pohlaví (zejména dívky, především muži).

7.5 Popis zevnějšku žen a mužů

Mužskému vzhledu se v učebnicích nakladatelství SPL-Práce & Albra nepřikládá důležitost, pokud má vzhled muže nějaký nedostatek, je snadněji překonatelný než nedostatek na kráse ženy. U žen je naopak kladen důraz na krásu a několikrát je i v učebnici zmíněn (viz výše).

U učebnic Fraus se s popisem zevnějšku vůbec nesetkáváme. V díle pro 7. ročník se pouze setkáváme s kapitolou Krása kolem nás a její část se věnuje kráse člověka a módě. V této souvislosti jsou probírány poruchy příjmu potravy.

Vzhled žen a mužů v učebnicích z nakladatelství Nová škola není nijak popsána ani se k němu autoři nevyjadřují. Popis, vztahující se k vizáži, se nachází pouze v kapitole Kultura a umění, kde je jako příklad odlišnosti kultur otištěna fotografie masajského muže s popiskem: „Způsob zdobení svobodných mužů z kmene Masajů.“ (Lunerová, Šterba, Svobodová 7, 2010, s. 41)

Nakladatelství Olomouc se vzhledových aspektů již dotýká častěji. Ženy bývají charakterizovány jako ty, které dbají na svou vizáž, a společnost to od nich také očekává. Zevnějšek mužů popisován není.

V učebnicích SPN je tématu věnována spíše okrajová pozornost. Pouze v díle pro 7. ročník je v kapitole Životospráva a zdravý životní styl uvedeno, jak je pro naše tělo důležité sportovat a zdravě jíst. Pro chlapce je důležité zejména posilovat vůli, ovšem dívky by měly cvičit, aby byly krásné: „Můžete se sami rozhodnout pravidelně cvičit. Otušovat se. Pro chlapce to bude malá zkouška jejich pevné vůle, pro děvčata zase příspěvek k lepší pleti a celkovému držení těla.“ (Dudák a kol. 7, 2004, s. 50)

V učebnicích Fortuna se fyzického vzhledu týkají pouze pasáže vysvětlující tělesné změny v období puberty.

7.6 Přívlastky charakterizující ženy a muže

Již jsme uvedli, že publikace z nakladatelství SPL-Práce & Albra obsahují četné výroky, které ženám připisují menší inteligenci a silnými emocemi vedené jednání, ženy se starají především o vzhled. Jsou tedy vyobrazeny jako hloupé, hysterické, ale krásné. Typický muž v těchto učebnicích neoplývá nádherným vzezřením, za to je moudrý, úspěšný a racionální, svým spolužačkám či partnerkám uděluje rady a usměřuje je.

Autorky nejnověji vydaných učebnic z nakladatelství Fraus a Nová škola se ve svých učebnicích snaží vyhýbat jakémukoliv spojování pohlaví s určitou charakteristikou. Mužům i ženám jsou tak připisovány stejné vlastnosti a kvality, nepřispívají tím k utváření genderových stereotypů.

V učebnicích Nakladatelství Olomouc jsou ženy spojovány s péčí o rodinu, a to především na ilustracích, v rovině verbálního textu však takováto vyjádření nenajdeme.

Ani autoři učebnic nakladatelství SPN a Fortuna mnoho přívlastků, které by charakterizovaly jedno či druhé pohlaví, neuvádějí. Pokud ovšem je ženám či mužům nějaký příznak prisouzen, lze jej vzhledem k užití generického maskulina pokládat za stereotypní. Muži jsou podnikaví, inteligentní, pracovití. Práce je pro muže vlastně koníčkem, dá

se říct až drogou, jak to dokazuje příklad workoholismu: „Nejčastěji se tato závislost vyskytuje u řídících pracovníků, podnikatelů, vyšších úředníků, kteří často nahrazují svůj osobní život prací.“ (Dudák a kol. 8, 1999, s. 85)

7.7 *Volnočasové aktivity*

Učebnice nakladatelství SPL-Práce & Albra jsou na nenásilném seznámení žákyň a žáků s vybranými tématy společenského a občanského života prostřednictvím volnočasových prožitků hlavních aktérů knihy v zásadě postaveny. Parta chlapeckých přátel založila tábornický klub Modrý šíp, hlavní hrdina Roman kromě toho navštěvuje ještě modelářský kroužek a tenis. Roman se zmiňuje i o své rodině, přičemž zájmy jednotlivých členů jsou genderově určeny: „Táta chodí v sobotu na stadion trénovat fotbal, maminka si čte módní časopisy nebo šije šaty a Věra vyhrává s kapelou na odpolední diskotéce.“ (Valenta 6, 2007, s. 14) Dívky se v této učebnicové řadě kupříkladu nevěnují sportu.

Učebnice Fraus žádné takové dělení neuplatňují, na ilustracích si můžeme všimnout, že ženy i muži sportují, věnují se umění či navštěvují kulturní akce. V kapitole Rovnost a nerovnost je zařazen úkol, který žáky a žákyně nabádá k zamyšlení se nad tím, jaký vliv má pohlaví na výběr zájmových kroužků (viz výše).

Příklady volnočasových aktivit v učebnicích Nová škola jsou pestré. Muži i ženy se věnují podobným činnostem, obě pohlaví sportují, zajímají se o kulturu, tráví volný čas s přáteli. Zájmy autoři nedělí na ženské a mužské.

Zájmová činnost v učebnicích Nakladatelství Olomouc není rozdělena na mužskou a ženskou. Chlapci stejně jako dívky chodí do tanečních kroužků, sportují, chodí na výlety.

Nakladatelství SPN uvádí mnoho příkladů trávení volného času. Nabízí žákům a žákyním různé podněty, jak smysluplně a zábavně by svůj volný čas mohli zaplnit. Bohužel i zde hodnotí některé záliby jako typicky mužské a ženské. „Chlapci mají sklon spíše k technice, například stavějí modely, děvčata třeba k vytváření různých ozdob a podobně.“ (Dudák a kol. 7, 2004, s. 46)

Sada učebnic Fortuna stejně jako ostatní sady uvádí velké množství příkladů různých způsobů trávení volného času. Dokonce v těchto učebnicích věnují tématu celou jednu kapitolu s názvem Využívání volného času. (Horská a kol., 2003) V této části si autoři dali záležet na rozmanitosti zálib chlapců a dívek. Přesto jsou patrné rozdíly mezi trávením volného času u žen a mužů. Ženy zajímají především ruční práce, četba, schází se s ostatními kamarádkami: „Pavla se nadchne pro každou oblast činnosti, s kterou se seznámí. Když uvidí, co její kamarádka pěkného upletla, začne se učit plést.“ (Horská a kol. 6/7, 2003, s. 169) Zájmy mužů se týkají především techniky (počítače, stavba modelů): „Petr tráví hodiny stavbou modelů letadel. Martin se ve svém volném čase věnuje hlavně práci s počítačem: počítačovým hrám, sestavování jednoduchých programů, s pomocí počítače se i učí.“ (Horská a kol. 6/7, 2003, s. 169)

7.8 Zobrazení slavných osobností

Při zobrazení slavných osobností jsou v učebnicích nakladatelství SP-Práce & Albra použity příklady z českých i světových dějin. Objevují se zde např. Dvořák, Janáček, Sokrates či Alexandr Makedonský. V žádné z učebnic se však nevyskytuje příklad známé ženy, který by dokazoval, že i ženy mají podíl na dnešním obrazu světa.

Autorky učebnicové řady z nakladatelství Fraus uvádějí alespoň některé významné ženy české minulosti. V části věnované právě slavným osobnostem se tak vedle Karla Havlíčka Borovského nebo Bedřicha Smetany objevují i Ema Destinová či Božena Němcová.

Asi nejpestřejší škálu důležitých postav nabízí učebnice z nakladatelství Nová škola. Nejsou zde uvedeny pouze ženy z oblasti kultury, zmíněny jsou také úspěšné sportovkyně, např. Ema Destinová, Věra Čáslavská, Martina Sáblíková, Božena Němcová, Martina Navrátilová, dále se zde objevily i příklady známých žen ze zahraničí.

Nakladatelství Olomouc ve svých učebnicích příliš mnoho slavných žen nezobrazuje. Objevují se v nich toliko Božena Němcová a Ema Destinová, naopak slavných mužských jmen nalezneme v publikacích velké množství, a to z různých sfér života v minulosti i současnosti (vědci, umělci, sportovci, politici).

V učebnici nakladatelství SPN pro 7. ročník jsou slavné osoby zařazeny do kapitoly Já a moje city (Dudák a kol., 2004), kde je probírán obdiv k populárním zpěvákům, hercům a sportovcům u mladé generace. Uvedeny jsou převážně zahraniční mužské hvězdy, Michael Jackson, Leonardo DiCaprio, skupiny Kelly Family a Lunatic, mezi nimi jen jediná žena (Pamela Andersonová). V díle pro 6. ročník jsou v kapitole nazvané Co naši vlast proslavilo (Dudák a kol., 1999) uvedeny české historické osobnosti – z žen však autorům stály za zmínku opět pouze Božena Němcová a Ema Destinová.

V sadě učebnic nakladatelství Fortuna se se slavnými ženami vůbec nesetkáme, pozornost však není příliš věnována ani významným mužským postavám. V kapitole Masová kultura (Horská a kol., 2003) je uveden Michael Jackson, v učebnici pro vyšší ročníky jsou jmenováni diktátoři Hitler, Stalin a Mao Ce-tung.

Diskuse a závěr

Občanská výchova na základní škole je předmětem s výrazně formativní edukační náplní, jeho posláním je rozvíjení občanských hodnot a postojů. Ze všech školních disciplín nabízí právě tato největší prostor pro uplatňování principů genderově citlivé výchovy. Základním edukačním médiem ve škole je učebnice, proto má sledování její kvality nesporný význam, obsahové analýzy se mohou stát cenným nástrojem pro orientaci pedagogů v současné učebnicové produkci.

Analyzované učebnice se z hlediska genderové korektnosti do značné míry liší. Můžeme konstatovat, že ani jedna sada učebnic plně neobstála v realizovaném hodnocení dle vymezených kritérií. Nejpozitivněji vyznívá verbální i ikonický text v nejnověji vydaných učebnicích z nakladatelství Fraus a Nová škola, které zároveň jako jediné disponují platnou doložkou MŠMT. Svou roli zde jistě sehrála skutečnost, že je hodnocení genderových aspektů součástí recenzního řízení učebnic. Autoři těchto publikací respektují potřeby chlapců a dívek, učivo prezentují tak, aby bylo oběma pohlavím srozumitelné, usilují o rovnocennou prezentaci žen a mužů v hlavních sférách života. Přesto je genderová dimenze také zde redukována na minimum, téma rovných

příležitostí není důkladně tematizováno v samostatných tematických blocích, jako je tomu v mnoha učebnicích vydávaných v zahraničí. Chybí zde historický vývoj ženské emancipace, proměny práv a povinností, není rozpracován globální náhled na společenskou roli mužů a žen (různé kultury, náboženství, otázky genderocidy atd.), vztah genderu a médií, v osobnostní a sociální dimenzi je málo prostoru věnováno genderové socializaci v konstruktivisticky pojatém didaktickém zpracování.

Učebnice Fortuna klade na genderovou problematiku ze všech sledovaných textů asi největší akcent. V jednotlivých částech učebnic jsou žákům a žákyním vysvětleny příčiny vzniku nerovností v postavení žen a mužů, zmiňují se zde i práva žen. Ačkoliv však autoři opakovaně konstatují rovnocenné postavení mužů a žen, zatížení výkladu genderovými stereotypy nalezneme hned v několika pasážích. Jsou zdůrazňovány kupříkladu rozdíly v profesní oblasti a v trávení volného času; muži vykonávají spíše prestižní povolání (lékař, soudce, právník) a mezi jejich záliby patří hlavně činnosti spojené s technikou nebo sportováním. Zaměstnání žen si nevyžaduje vysoké vzdělání či odbornost a jejich největším koníčkem jsou ruční práce.

Slabšího hodnocení dosáhly další dvě sady učebnic z nakladatelství SPN a Nakladatelství Olomouc, kde je textová rovina i ilustrace prochnuta množstvím nepřijatelných stereotypů.

Zcela neakceptovatelné je pak pojetí tzv. Valentovy řady z nakladatelství SPL-Práce & Albra. Už celková koncepce této publikace není šťastná – dětský svět je volbou ústřední klukovské party omezen na svět výhradně chlapecký, text vyznívá, jakoby se otázky společenského a veřejného života dívek příliš netýkaly. Dívky a ženy jsou na několika místech ironizovány, hodnoceny výhradně po stránce fyzického vzhledu, mají „typicky“ ženské vlastnosti (upovídanost, urážlivost, labilita), věnují se „ženským“ činnostem (ruční práce, péče o květiny). Edukační využití této učebnicové řady lze spatřovat nanejvýše jako pramen pro tematizaci genderových stereotypů ve výuce.

Je především na samotných učitelích, zda a jakým způsobem kmenové učivo prezentované v učebnicích doplní a rozšíří. K dispozici je dnes již dostatek edukačních materiálů (metodických příruček,

webových stránek, souborů pracovních listů) s vhodně rozpracovanými genderovými tématy (Smetáčková, Vlková, 2005), které mohou ve své výchovně vzdělávací činnosti využít. Zůstává otázkou, jak velká je ochota a motivace pedagogů tyto didaktické inspirace do školní praxe vnést.

Analyzované učebnice:

- DUDÁK, V. a kol. *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1999.
- DUDÁK, V. a kol. *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*. Praha: SPN, 2004.
- DUDÁK, V. a kol. *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1999.
- DUDÁK, V. a kol. *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*. Praha: SPN, 2004.
- HORSKÁ, V. a kol. *Občanská výchova pro 6. a 7. ročník základní školy*. Praha: Fortuna, 2003.
- HORSKÁ, V. a kol. *Občanská výchova pro 8. a 9. ročník základní školy*. Praha: Fortuna, 2005.
- HRACHOVCOVÁ, M. a kol. *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004.
- HRACHOVCOVÁ, M. a kol. *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004.
- HRACHOVCOVÁ, M. a kol. *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2005.
- HRACHOVCOVÁ, M. a kol. *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004.
- JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 6 s blokem rodinná výchova. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2003.
- JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 7. Rodinná výchova 7. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004.
- JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 8. Rodinná výchova 8. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2005.
- JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 9. Rodinná výchova 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2006.
- LAICMANOVÁ, A. *Výchova k občanství 9*. Brno: Nová škola, 2012.
- LUNEROVÁ, J., ŠTĚRBA, R., SVOBODOVÁ, M. *Výchova k občanství 7*. Brno: Nová škola, 2010.
- LUNEROVÁ, J., ŠTĚRBA, R., SVOBODOVÁ, M. *Výchova k občanství 8*. Brno: Nová škola, 2011.

SKÁCELOVÁ, J., MRÁZOVÁ, L. *Výchova k občanství 6*. Brno: Nová škola, 2010.
VALENTA, M. *Občanská výchova pro 6. ročník*. Úvaly: SPL-Práce & Albra, 2007.
VALENTA, M. *Občanská výchova pro 7. ročník*. Úvaly: SPL-Práce & Albra, 2003.
VALENTA, M. *Občanská výchova pro 8. ročník*. Úvaly: SPL-Práce & Albra, 2003.
VALENTA, M. *Občanská výchova pro 9. ročník*. Úvaly: SPL-Práce & Albra, 2007.

Literatura:

- BONKOVÁ, S. *Komparativní analýza současných učebnic občanské výchovy z genderového hlediska*. Diplomová práce (vedoucí práce D. Labischová). Ostrava: Ostravská univerzita, 2014.
- GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000.
- LABISCHOVÁ, D. Koncept gender jako součást interkulturního vzdělávání v sociálně humanitních předmětech (s akcentem na výchovu k občanství a dějepis). In *Civilia. Revue pro oborovou didaktiku společenských věd*, 2011, roč. 2, č. 2, s. 87–101.
- LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ, B. *Gender ve vzdělávací oblasti Člověk a společnost*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2013.
- MOREE, D. (ed). *Než začneme s multikulturní výchovou. Od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu*. Praha: Člověk v tísni, 2008.
- NIKLESOVÁ, E. Edukační materiály a korektnost (genderové hledisko). In BÍNA, D., NIKLESOVÁ, E. *Hledání nových cest v didaktice slohu a literární výchovy*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2007. s. 52–59.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (verze platná od 1. 9. 2013), úplné znění upraveného RVP ZV. 2013* [on-line]. Praha: MŠMT [cit. 20. 8. 2014]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/upraveny-ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani>
- SMETÁČKOVÁ, I., VLKOVÁ, K. *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základní a středních školách*. Praha: Otevřená společnost, o. p. s., 2005.
- VALDROVÁ, J., SMETÁČKOVÁ-MORAVCOVÁ, I., KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, B. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. [on-line]. Praha: MŠMT [cit. 20. 8. 2014]. Dostupné z: http://www.eamos.cz/amos/kat_ger/modules/low/kurz_text.php?id_kap=15&kod_kurzu=kat_ger_6109

Kontakt na autorky příspěvku:

PhDr. Denisa Labischová, Ph.D.
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Fr. Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: denisa.labischova@osu.cz

Mgr. Sandra Bonková
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Fr. Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: sandra.bonkova@seznam.cz

Retribuční soudnictví na Novojičínsku v letech 1945–1948

Pavel KRÁKORA

Retributive Judiciary on Nový Jičín Region in the Years 1945–1948

Abstract: This article deals with the retributive judiciary in Czechoslovakia 1945–1948 in the context of activity Extraordinary People's Court in Nový Jičín. The attention is paid to chosen cases of particular persons. Together with these facts is mentioned – in short view – structure (categories, nationality) of defendants, which were brought to Extraordinary People's Court in Nový Jičín.

Key Words: Retributive judiciary, Czechoslovakia, Extraordinary People's Court Nový Jičín, Czechs, Germans, Civics

Úvod

Retribuční soudnictví představuje specifickou kapitolu v našich moderních dějinách. Po porážce nacistického Německa a více než šestileté okupaci českých zemí, která byla vykoupena nesmírnými oběťmi, byla přirozeně pociťována nutnost vypořádat se s těmi, kteří se na nacistickém teroru podíleli, a to nejen z řad Němců, ale i těch, kteří se svým jednáním provinili vůči vlastnímu národu. Již v průběhu války vznikla v londýnském exilu v čele s prezidentem Edvardem Benešem základní podoba dokumentu (prvotní verze schválena již 6. října 1944 londýnskou exilovou vládou), který po svém rozšíření a následném vydání

19. června 1945 vešel ve známost jako velký retribuční dekret (dekret č. 16/1945 Sb.). Na jeho základě byly v českých zemích zřízeny mimořádné lidové soudy (MLS), jejichž účelem bylo potrestání všech nacistických zločinců, udavačů, zrádců a kolaborantů.

První MLS vznikl v Brně již 25. května 1945. Zpočátku své činnosti se řídil retribučním dekretem vydaným v Londýně, který nabyl účinnost k 1. únoru 1945. Obecně byla činnost mimořádných lidových soudů po několikerém prodloužení schváleném Národním shromážděním ČSR ukončena ke dni 4. května 1947. Nicméně po převzetí moci ve státě komunistickou stranou v únoru 1948 následovala druhá etapa retribučního soudnictví (vymezená zákonem č. 33/1948 Sb. z 25. března 1948), ve které měli být souzeni všichni ti, na něž „Drtinova justice“ údajně zapomněla. Druhá vlna činnosti mimořádných lidových soudů byla vymezena obdobím od 2. dubna 1948 do 31. prosince téhož roku, avšak na rozdíl od první etapy z let 1945–1947 vykazovala žalostné výsledky. Mimořádné lidové soudy vynesly za dobu své existence přibližně 33 tisíc rozsudků (750 osob, tj. 2,3 % z celkového počtu, bylo odsouzených k trestu smrti) s tím, že přibližně polovina odsouzených byla německé národnosti, zbytek pak připadal na občany národnosti české a slovenské (cca 35 %) a národnosti maďarské (cca 15 %).

V dalším textu bude prostor věnován hrubému nástinu aktivit MLS Nový Jičín. Uvedené skutečnosti se opírají především o údaje získané zkoumáním dokumentů uložených v Zemském archivu Opava, Fondu Mimořádný soud Nový Jičín a materiálů uložených ve Státním okresním archivu Nový Jičín, Fond Prezidální spisy, významný zdroj relevantních údajů představuje rovněž týdeník Okresního a Městského národního výboru Nový Jičín *Nové Kravařsko* (za léta 1945–1948).

1 Ustavení Mimořádného lidového soudu Nový Jičín

MLS Nový Jičín byl ustaven, jak bylo zmíněno výše, na podkladě Dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech z 19. června 1945 (srov. Jech, Kaplan, 1995). Avšak ještě před samotným

vydáním zmíněného dekretu bylo zapotřebí zajistit osoby jak německé, tak české národnosti, které se provinily proti ČSR nebo, v případě Čechů, se staly kolaboranty a udavači. Spolu s těmito osobami byl zajištěn i materiál dosvědčující jejich činnost v průběhu okupace. Za tímto účelem došlo v Novém Jičíně jako sídle budoucího MLS ke zřízení tzv. Okresní vyšetřující komise, kterou jmenoval novojičínský městský národní výbor (MNV). Komise zasedala při Krajském soudu v Ostravě a skládala se ze zástupců z lidu, kterým předsedal soudce z povolání. Prostřednictvím MNV, resp. nově konstituovaného Sboru národní bezpečnosti (SNB) nebo přímo od „oznamovatelů“ přijímala trestní oznámení o osobách a trestných činech, které měly spadat do kompetence zřizovaného MLS. Zajištěné osoby byly touto komisí vyšetřovány a na základě toho buď propuštěny, anebo byly jejich případy dále postoupeny veřejnému žalobci působícímu u krajského soudu, popřípadě byly odeslány k dalšímu došetření SNB.¹

Agenda okresní vyšetřovací komise čítala v době zřízení MLS Nový Jičín 1098 případů, z toho 760 věcí vazebních. Tyto materiály následně převzalo vyšetřující oddělení MLS Nový Jičín.²

Samotná činnost MLS Nový Jičín započala tzv. zahajovacím zasedáním, které se uskutečnilo v úterý 2. října 1945. Přednostou soudu byl ministrem spravedlnosti Prokopem Drtinou jmenován JUDr. Viktor Tereba, který zároveň vzal do slibu 48 soudců z lidu za přítomnosti zástupců Okresního národního výboru (ONV) Nový Jičín a MNV Nový Jičín. Náměstkem přednosty se stal soudce okresního JUDr. Ladislav Sláma. Soudci z povolání byli jmenováni JUDr. František Strouhal, JUDr. Slavomír Orel (oba soudci z Nového Jičína), JUDr. Josef Jeřábek (soudce z Valašského Meziříčí) a JUDr. Josef Vodička (soudce ze Vsetína). Veřejnými žalobci byli jmenováni JUDr. Leonard Bednář (prokurátor z Uherského Hradiště), JUDr. Karel Váhalík, JUDr. Miroslav Rossi (oba soudci okresního soudu v Novém Jičíně), JUDr. Zdeněk Arnošt (soudní rada z Valašského Meziříčí), JUDr. Otamar Láska, JUDr. František Malota (oba advokáti ze Vsetína), JUDr. Vladimír

¹ Nové Kravařsko, 1945, roč. 1, č. 8, s. 2.

² Tamtéž.

Novák (advokátní koncipient z Milotic nad Bečvou) a JUDr. Karel Beck (advokát z Lipníku nad Bečvou).³

Oblast územní působnosti MLS Nový Jičín byla vymezena tehdejšími soudními okresy Nový Jičín, Hranice na Moravě, Lipník nad Bečvou, Bystřice pod Hostýnem, Fulnek, Příbor, Frenštát pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm, Valašské Meziříčí a Vsetín s určitými přesahy do soudních okresů Frýdek-Místek a Holešov (Mašata, 2000, s. 2).

První hlavní přelíčení před MLS Nový Jičín se konalo 27. října 1945. Toho dne soud vynesl rozsudek nad třemi občany německé národnosti: blockleiterem a blockleiterkou NSDAP Arnoštem Scharkem a Helenou Kudlichovou a Sturmführerem formace SA Františkem Bittnerem (všichni po 5 letech těžkého žaláře).⁴

Trestní řízení proti konkrétní osobě před mimořádným lidovým soudem bylo zahájeno v okamžiku podání žaloby, která na základě jednotlivých paragrafů retribučního dekretu stručně specifikovala trestnou činnost obžalovaného. V daném ohledu se rozlišovaly čtyři hlavní kategorie trestné činnosti, a to zločiny proti státu (podle § 1, 2, 3 a 4 retribučního dekretu), zločiny proti osobám (podle § 5, 6 a 7 retribučního dekretu), zločiny proti majetku (podle § 8, 9 a 10 retribučního dekretu) a poměrně frekventovaný (zejména v případě osob české národnosti) zločin udavačství (podle § 11 retribučního dekretu) (srov. Jech, Kaplan, 1995, s. 237–247).

K nejvíce frekventovaným žalobním důvodům u MLS Nový Jičín, ale i u mnohých dalších mimořádných lidových soudů, patřil zločin udavačství, souzený na základě § 11 r.d. (srov. Borák, 1998, s. 149). Jednalo se o celkem 473 případů, v nichž ponejvíce figurovaly osoby české národnosti (313 případů – tj. 66,2 %) (Mašata, 2000, s. 6). V pohnuté době okupace představovalo udavačství svůdnou možnost, jak vyřešit mnohé mezilidské spory, za mnohými udáními stála obyčejná lidská závist, nenávist, neshody na pracovišti, žárlivost mezi milenci nebo se touto cestou mohly dokonce řešit a také řešily rodinné problémy (manželské hádky, nevěra, spory o majetek apod.). Je třeba dodat, že mnozí z těch, kteří udání učinili, si v daném okamžiku zřejmě vůbec neuvědomovali,

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

jak tragické následky může jejich nezodpovědné a mnohdy unáhlené, resp. emotivní jednání mít. Naopak zcela odlišnou a skutečně zavrženíhodnou skupinu tvořili tzv. „profesionální“ udavači – konfidenti, kteří gestapu donášeli informace a kteří byli nezřídka za tuto „záslužnou“ činnost svým „zaměstnavatelem“ odměňováni patřičným finančním obnosem. Na druhé straně je však nutno podotknout, že v nemálo případech se jednalo také o jednotlivce, které „se podařilo zlomit až pomocí mučení a psychického nátlaku při brutálních výsleších nebo prostřednictvím různých forem vydírání a hrozeb, týkajících se především osudu rodiny a přátel“ (Borák, 1998, s. 235). S mimořádnou pozorností bylo mimořádnými lidovými soudy postihováno udavačství, jež mělo prokazatelně za následek smrt postižené osoby. V takovýchto případech soud obvykle vynesl rozsudek smrti, nebo v lepším případě doživotního žaláře.⁵

2 Vybrané případy souzené před MLS Nový Jičín v letech 1946–1947

Jedna z prvních závažnějších kauz řešená před MLS Nový Jičín dne 27. února 1946 se týkala přečinu udavačství s následkem smrti. Jako obviněný v ní figuroval 27letý obuvnický pomocník Karel Lev z Luboměře nedaleko města Oder. Od svého narození byl tělesně handicapován a tato skutečnost se nesporně odrazila i v jeho povaze a jednání. V době okupace byl zaměstnán u obuvnického mistra Františka Miky v Luboměři. Ten mu plně důvěřoval, takže s ním často hovořil o relacích londýnského rozhlasu, který pravidelně poslouchal ještě s dalšími lidmi v luboměřském hostinci Karla Ondřeje. Jako obuvnický pomocník K. Lev neoplýval penězi, a protože „si rád zahýřil s pochybnými ženštinami, hledal vedlejší příjmy“.⁶ Potřeba získat další finanční prostředky jej z největší pravděpodobností vedla do náruče novojičínského gestapa, které ho následně pověřilo sledováním zmíněných osob scházejících se v luboměřském hostinci. K. Lev skutečně nezůstal gestapu nic dlužen a na základě řady jeho udání došlo k postupnému zatčení

⁵ Blíže k posuzování zmíněných skutků mimořádnými lidovými soudy viz Nové zákony a nařízení Československé republiky, 1945, roč. 7, s. 362.

⁶ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 8, s. 2.

a uvěznění 8 lidí z Luboměře. Dva z nich, hostinský K. Ondřej a klem-píř Alois Ambrož, ve vězení na následky výslechů zemřeli. Soud vynesl nad K. Lvem rozsudek smrti, který byl vykonán téhož dne na nádvoří věznice Krajského soudu v Novém Jičíně.⁷

Podobné důvody jako u K. Lva z Luboměře stály na počátku konfi-dentské kariéry Aloise Kupky z Rožnova pod Radhoštěm. Svému okolí byl znám jako člověk, který holdoval alkoholu, což s sebou krom jiných negativ neslo nemalé finanční výdaje. Svérázné řešení Kupkovy neu-těšené finanční situace však bylo nasnadě. Koncem roku 1940 nabídl své služby vsetínskému gestapu. Záhy nato získal dobře placené místo na rožnovském pracovním úřadě a nadto mu pravidelně plynuly ne-malé příjmy z jeho udavačské činnosti. A. Kupka čas od času objížděl z titulu své pracovní pozice obce na Valašsku, kde si svou naoko přá-telskou povahou a výmluvností získával důvěru místních lidí, na nichž posléze nenápadně vyzvídal, vydávaje se za českého vlastence a spiso-vatele, kdo ve svém domě popřípadě přechovává partyzány, a kde se tito skrývají v horách. Naštěstí se nic bližšího nedozvěděl. Aby však vykazoval alespoň nějakou aktivitu, udal několik osob za protiněmecké řeči a poslech zakázaného zahraničního rozhlasu, mezi nimi mj. Jana Chuděje z obce Bečva, který byl následně na půl roku uvězněn a mučen na vsetínském gestapu, a Martina Mikoláše Klause (rovněž z obce Beč-va), který chtěl uprchnout přes nedaleké protektorátní hranice na Slo-vensko. Místo útěku však putoval na úřadovnu vsetínského gestapa... Soud vynesl nad A. Kupkou trest 10 let, který si celý odpykal v pracov-ních oddílech v kamenolomu Kotouč u Štramberka.⁸

V této souvislosti je možno zmínit případ 24letého rolníka Bohusla-va Orsága z Nového Hrozenkova, který vsetínskému gestapu udal oko-lo dvou desítek osob (naštěstí pro nikoho z nich neznamenalo uvěznění smrt). Za své udavačské aktivity byl B. Orság štědře odměňován a pla-ceným konfidentem gestapa zůstal až do května roku 1945. Rozsudek MLS Nový Jičín zněl 20 let těžkého žaláře, které si odpykal v pracovních táborech.⁹

⁷ Tamtéž.

⁸ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 17, s. 3.

⁹ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 5, s. 2.

Mezi odsouzenými k smrti, resp. k dlouholetému těžkému žaláři figurovaly rovněž ženy. Dne 22. února 1946 stanula před MLS Nový Jičín Albertina Trčálková, trafikantka a hostinská z Valašského Meziříčí. Někdy ve druhé polovině října roku 1940 (údajně v pozdních večerních hodinách) procházela kolem jejího domku trojice studentů valašskomeziříčského gymnázia – Slavoj Blecha, Antonín Libiger a Milan Gavenda. Ti hlasitými poznámkami odsoudili příliš loajální postoje A. Trčálkové vůči okupační moci a pokračovali k místu, kde stával pomník prezidenta T. G. Masaryka, aby zde složili hlasitý slib věrnosti Československé republice. Ještě téže noci A. Trčálková oznámila událost hlídce SA (Sturmabteilung), která však této záležitosti nepřikládala větší důležitost. To však A. Trčálkovou neodradilo a na její další apel u okupačních orgánů byli zmiňovaní studenti zatčeni a záhy nato převezeni do Brna. Odtud putovali do koncentračního tábora v Dachau, kde byl A. Libiger umučen. Zbývající dva studenti měli štěstí, neboť přežili. S. Blecha onemocněl skvrnitým tyfem a před jistou smrtí jej zachránilo osvobození tábora americkou armádou, M. Gavenda byl zařazen do tzv. transportu smrti sestávajícího z 820 vězňů, z nichž 16 si zachránilo život útekem, mezi nimi i on. Udání A. Trčálkové na trojici studentů dosvědčil také člen vsetínského gestapa Karel Schiefermüller (k jeho osobě viz níže). Soud po poradě uznal A. Trčálkovou vinnou a odsoudil ji k trestu smrti.¹⁰

Anežka Macháčková z Valašského Meziříčí (31 let) udala v červnu 1942 vsetínskému gestapu tři další ženy (B. Glogarovou, B. Kociánovou a jmenovkyni A. Macháčkovou, všechny z Valašského Meziříčí) za údajné protiněmecké výroky, schvalování atentátu na zatupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a pro poslech zakázaného zahraničního rozhlasu. Všechny tři postižené ženy byly zatčeny, převezeny do Brna a po rozsudku zvláštního soudu popraveny. MLS Nový Jičín udělil za tento čin A. Macháčkové trest doživotního těžkého žaláře, zostřeného jedenkrát ročně tvrdým ložem, z něhož si odsouzená odpykala 30 let v pracovních oddílech.¹¹

¹⁰ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 11, s. 1–2.

¹¹ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 48, s. 1.

Koncem roku 1945 došlo na vsetínské gestapo udání pro poslech zakázaného zahraničního rozhlasu na tři členy rodiny Macháňovy z Valašského Meziříčí – Miroslava Macháně, jeho stejnojmenného syna a manželku Marii. Všichni tři byli postaveni před zvláštní německý soud (Sondergerichte) v Moravské Ostravě, který odsoudil M. Macháně st. k 21 měsícům káznice, jeho manželku k 7 měsícům a syna M. Macháně ml. osvobodil. Bohužel M. Macháně st. v důsledku strádání a špatného zacházení ve vězení zemřel. Za celou tragédií stály rodinné rozepře s 31letou manželkou M. Macháně ml. Annou Macháňovou. Ta se naneštěstí se svými potížemi a také s tím, že rodiče jejího manžela poslouchají zahraniční rozhlas, svěřila pekařce Anně Závolské z Valašského Meziříčí, která celou věc z nezjištěných příčin udala gestapu. Za uvedené jednání odsoudil MLS Nový Jičín A. Závolskou ke 20 letům těžkého žaláře (vzhledem k smrti M. Macháně st. mohl být konečný verdikt i mnohem přísnější), přičemž polovinu trestu si odpykala v pracovních oddílech.¹²

Sousedské neshody a závist stály v pozadí případu Aloise Jarolíma, kontrolora z Rožnova pod Radhoštěm, který navedl trafikantku německé národnosti Marii Schestagovou (rovněž z Rožnova p. R.), aby pro poslech zakázaného zahraničního rozhlasu udala vsetínskému gestapu Josefa Halapatku. M. Schestagová tak učinila písemnou formou a na základě tohoto udání byl J. Halapatka zatčen a uvězněn na dobu šesti měsíců. Soud vyměřil za tento čin M. Schestagové trest sedmi a iniciátoru A. Jarolímovi deseti let těžkého žaláře.¹³

Občan německé národnosti Erich Drlík byl původně učitelem němčiny v Libhošti nedaleko Nového Jičína. Po okupaci se pro svou horlivou angažovanost a loajalitu k nacistické okupační moci stal starostou obce. V roce 1940 podal udání na libhošťského rolníka Josefa Podešvu za odmítnutí svázat mléko, čímž měl sabotovat nařízení německých úřadů. Jeho další udání byla namířena např. proti manželům Janovi a Marii Markovým z přechovávání československé vlajky, Miroslavu Klosovi zařazenému na práci v Říši, který překročil povolený limit dovolené či učiteli Rudolfu Čechovi za neoprávněnou porážku vepře. Všichni

¹² Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 13, s. 3.

¹³ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 20, s. 2.

postižení byli zatčeni, vyšetřováni a vězněni novojičínským gestapem, přičemž J. Podešva byl transportován do koncentračního tábora v Osvětimi, kde byl v roce 1944 umučen. Soud uznal E. Drlíka až na případ učitele R. Čecha vinným a vyměřil mu trest doživotního žaláře.¹⁴

Nad souzenými pro přečiny udavačství a konfidentství (§ 11 r.d.) převažovali u MLS Nový Jičín – vzhledem ke skutečnosti, že značnou část jeho obvodu tvořilo území bývalé Říšské župy Sudety (Vládní obvod Opava) – příslušníci a činovníci nacistických organizací souzení na základě § 2 a 3 r.d. (srov. Jech, Kaplan, 1995, s. 237–247). Celkem se jednalo o 620 osob – tj. 53 % všech souzených. Žalobních důvodů bylo několik. K těm nejfrekventovanějším patřilo členství v organizaci SA reprezentované 291 případy (24,89 %). Dále následovalo činnostnictví ve stranách SdP (Sudetendeutsche Partei) a NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) se 175 souzenými (14,36 %), členství v organizaci NSKK (Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps) se 101 souzenými (8,63 %), činnostnictví ve formaci NSF (Nationalsozialistische Frauenschaft) s 61 souzenými (5,21 %), formaci NSV (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt) se 46 souzenými (3,93 %), členství v oddílech SS (Schutzstaffeln) s 41 souzenými (3,50 %), členství v organizaci NSFK (Nationalsozialistisches Fliegerkorps) se 17 souzenými (1,45 %), činnostnictví v organizaci DAF (Deutsche Arbeitsfront) s 16 souzenými (1,36 %), činnostnictví v organizaci BDM (Bund Deutscher Mädel) s 10 souzenými (0,85 %), činnostnictví v organizaci HJ (Hitlerjugend) s 8 souzenými (0,68 %) a konečně 2 případy (0,17 %) činnostnictví v organizaci TN (Technische Nothilfe). V daném ohledu je nutno rozlišovat mezi pouhým členstvím, které bylo trestné v organizacích SS, SA, NSKK a NSFK, a činnostnictvím (obžalovaný musel v dané organizaci vykonávat jakoukoli funkci – tzn. nebyl řadovým členem) postihovaného v případě SdP, NSDAP, NSF, NSV, DAF, BDM, FS, HJ a TN. Ze zmíněných 620 členů a činníků nacistických organizací jich bylo 480 (77,42 %) souzeno na základě jednoho žalobního důvodu, 125 (20,17 %) na základě dvou žalobních důvodů a 15 (2,41 %) na základě tří žalobních důvodů.¹⁵

¹⁴ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 28, s. 2.

¹⁵ ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín. Databáze souzených u MLS Nový Jičín v letech

Případem, který vzbudil na veřejnosti největší pozornost, byl soud se zástupcem velitele vsetínského gestapa a příslušníkem oddílů SS s hodností Untersturmführera (kriminálního tajemníka) Karlem Schiefermüllerem.

Schiefermüller se narodil 26. října 1907 v hornorakouském Sankt Ulrichu. Po ukončení obecné školy se u svého otce vyučil zámečníkem. V době hospodářské krize získal díky známostem svého otce místo u vídeňské policie. Po absolvování dvouleté policejní školy ve Vídni pracoval jako kriminální úředník. V březnu 1938, po anšlusu Rakouska, byl přidělen na vídeňskou úřadovnu gestapa. Odtud jej 15. března 1939 přeložili na Slovensko (po jistou dobu působil v Myjavě a poté v Malackách), kde setrval do počátku května, kdy přešel na nově zřízenou úřadovnu gestapa do Vsetína. Od prosince 1942 do června 1944 působil jako kriminální tajemník na úřadovně gestapa v Moravské Ostravě a poté až do konce války na brněnském gestapu. Po osvobození prchal K. Schiefermüller na západ. Dostal se do Písku, kde byl zajat americkou armádou a odtud deportován do Moravské Ostravy.

Karlu Schiefermüllerovi bylo MLS Nový Jičín kladeno za vinu, že po dobu svého úřadování ve službách gestapa se podílel či přímo zavinil zatčení 378 osob, z nichž 178 bylo popraveno nebo zemřelo na následky věznění. Rovněž se osobně podílel na brutálních výsleších a mučení zatčených. Jeho aktivity na vsetínském gestapu byly spjaty se smrtí 52 osob. Přímo se angažoval v hlavních operacích vsetínského gestapa, jako byla např. akce „Vojenský odboj“ v průběhu února a března 1940 namířená proti příslušníkům všech odbojových organizací operujících na Valašsku, akce proti ilegální KSČ na Vsetínsku a Valašskomeziříčsku trvající od října 1941 do října 1942, tzv. E akce (Svatobořická) v roce 1942, při níž došlo k zatýkání členů rodin, jejichž příbuzní uprchli za hranice či protisokolská akce na podzim roku 1942.

Žaloba na K. Schiefermüllera v intencích § 2, 5 a 7 r.d. byla podána dne 10. října 1946.¹⁶ Hlavní přelíčení započalo dne 23. dubna 1947. K. Schiefermüller se mj. hájil tím, že „měl [...] s utrpením obviněných

1945–1948.

¹⁶ ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín. Číslo spisu Ls 52/47. Žaloba MLS NJ ze dne 10. 10. 1946 – č.j. Vs XII – 112/46.

zrovna tolik citu, jako každý právní zástupce, jenž se snaží před soudem svého klienta osvobodit“. Tisk informoval o průběhu procesu těmito slovy: K. Schiefermüller „... snaží se ovládat a přesvědčit soud o své nevině uhlazeným vystupováním, úlisnou ochotou, když ale vidí, že všechny vytáčky jsou příliš průhledné, znervózní, gestikuluje a zvyšuje hlas...“.¹⁷ Po vyslechnutí mnoha svědeckých výpovědí přímo usvědčujících K. Schiefermüllera z přímé odpovědnosti za smrt desítek lidí přistoupil MLS Nový Jičín druhý den přelíčení – tj. 24. dubna 1947 – k vynesení konečného verdiktu. K. Schiefermüllera odsoudil k smrti oběšením s tím, že rozsudek byl vykonán veřejně téhož dne na nádvoří věznice Krajského soudu v Novém Jičíně.¹⁸

Dne 15. října 1946 bylo zahájeno přelíčení proti Karlu Kettnerovi, bývalému starostovi Hranic na Moravě. Šlo o vůbec nejdelší proces za dobu existence MLS Nový Jičín v letech 1945–1948. Obžaloba mu kladla za vinu (podle § 2 a 3 r.d.), že od 25. května 1938 patřil k aktivním členům SdP, v níž zastával funkci Sprengelleitera, od listopadu téhož roku pak byl aktivním členem NSDAP, v níž byl organizačním, později propagačním vedoucím. Mimo to se stal členem organizace SS s hodností Oberscharführera. V noci na 15. března 1939 se K. Kettner v Bělotíně účastnil přepadení a odzbrojení dvoučlenné hlídky československé armády. Po vzniku protektorátu Čechy a Morava udržoval úzký kontakt s vedoucím hranického gestapa Josefem Clawinem, pro kterého sestavoval seznamy Čechů (většinou členů organizace Sokol) a Židů, na jejichž podkladě docházelo k zatýkání, kterého se K. Kettner osobně účastnil. Sedm ze zatčených pak v koncentračních táborech zemřelo.

Karel Kettner se ke své „sporné“ aktivitě v době okupace de facto přihlásil, avšak na svou obhajobu tvrdil, že mu vůbec nebyly známy cíle stran SdP a NSDAP, členem oddílů SS se údajně stal proto, že tyto měly sdružovat příslušníky německé šlechty a intelligence, k níž se hlásil. Rozsudek byl MLS Nový Jičín vynesena 22. října 1946 – týden po zahájení procesu. K. Kettnera odsoudil k doživotí. Trestu smrti se vyhnul

¹⁷ Nové Kravařsko, 1947, roč. 3, č. 17, s. 1.

¹⁸ ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín. Číslo spisu Ls 52/47. *Rozsudek MLS NJ ze dne 24. 4. 1947 – č.j. Ls 52/47.*

pouze proto, že soud přihlédl a vzal za prokázané některé jeho činy, které i navzdory svému nelichotivému angažmá vykonal ve prospěch Čechů.¹⁹

Další z vybraných případů se vztahuje k osobě revírníka Štěpána Dittricha z Nového Hrozenkova. Ten se až do roku 1939 hlásil k české národnosti, ale poté „v domněnce, že německá vláda bude trvati věčně“, se přihlásil k národnosti německé, vstoupil do NSDAP a posléze i formace SA.²⁰ Dne 14. září 1944 konal Š. Dittrich pravidelnou pochůzku v Javorníku, kde se jako příslušník SA společně s nejmenovaným lesmistrem a několika členy německé finanční stráže pokusil zadržet tři partyzány – Václava Koňaríka z Nového Hrozenkova, Oldřicha Najmana z Hranic na Moravě a Františka Mašlaně z Lešné. Došlo však k přestřelce, při které zahynuli dva Němci a F. Mašlaň. Zbylí dva partyzáni byli zatčeni a převezeni do Brna, kde je německý zvláštní soud odsoudil k trestu smrti oběšením. Po vykonání rozsudku byla jejich těla převezena do Nového Hrozenkova a zde pro výstrahu znovu pověšena. Nedlouho poté reagovaly na událost německé okupační orgány výnosem, podle něhož se trestalo neoprávněné překročení moravsko-slovenských hranic smrtí.

Za zavinění smrti dvou partyzánů odsoudil MLS Nový Jičín již 20. prosince 1945 po krátkém přelíčení Š. Dittricha k trestu smrti. Jeho proces (jeden z prvních u MLS Nový Jičín) vzbudil mezi veřejností značný zájem, takže v momentě vynesení rozsudku byla jednací síň zaplněna do posledního místa. Trest oběšením byl vykonán dle dochovaných záznamů téhož dne v 17:10 hodin.²¹

Dne 17. září 1946 byl před MLS Nový Jičín zahájen proces se dvěma Němci z Polomi u Hranic n. M. – 59letým železničářem Ferdinandem Andersem a 27letým rolníkem Leopoldem Münsterem. V lednu 1945, kdy po železniční trati vedoucí přes Polom projížděly transporty

¹⁹ Nové Kravařsko, 1945, roč. 1, č. 42, s. 1–2. ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín. Číslo spisu Ls 558/46.

²⁰ Nové Kravařsko, 1945, roč. 1, č. 26, s. 1. ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín. Číslo spisu Ls 409/45.

²¹ ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín. Číslo spisu Ls 409/45. *Rozsudek MLS NJ ze dne 20. 12. 1945 – č.j. Ls 409/45.*

vězňů z koncentračního tábora v Osvětimi, přišel k F. Andersovi v zubořeném stavu jeden z vězňů, kterému se podařilo uprchnout, a prosil jej o nocleh a dočasný úkryt. F. Anders jej odmítl a s loveckou puškou vedl uprchlého vězně zpět na nádraží, aby jej předal německým orgánům. Když se vězeň pokusil o útěk, F. Anders po něm vystřelil a zasáhl jej do levé nohy. Na nádraží pak událost ohlásil jistému dozorčímu Bendlovi, který mu měl nařídít, aby raněného vězně zastřelil. F. Anders tak sice neučinil, nicméně Bendlův „rozkaz“ vykonal člen Landwache (německé stráže) Leopold Münster, který z bezprostřední blízkosti vpálil bezmocnému vězni kulku do hlavy. O zavražděného vězně – jednalo se o polského žida – se zúčastnění dále nestarali.

Oba obžalovaní se před MLS Nový Jičín na základě důkazů a svědeckých výpovědí ke svému činu doznali. Soud po poradě rozhodl, že případ L. Münstera, ačkoli jeho čin byl ve srovnání s F. Andersem závažnější, postoupí řádnému soudu, neboť vyvstaly nejasnosti týkající se jeho příslušnosti k organizaci Landwache. L. Münster byl v lednu 1947 uznán krajským novojičínským soudem vinným a odsouzen na doživotí. V případě F. Anderse vynesl MLS Nový Jičín rozsudek smrti, který byl vykonaný ještě téhož dne (17. září 1946).²²

Mezi souzenými u MLS Nový Jičín figurovalo také několik českých fašistů. Z celé škály českých fašistických organizací a uskupení z doby první republiky a protektorátu patřily k nejznámějším Národní obec fašistická (NOF) v čele s bývalým legionářem a generálem Radolou Gajdou a Vlajka, která od října 1939 nesla název Český národně socialistický tábor – Vlajka (ČNST – Vlajka). V popředí tohoto uskupení stanul jeden z nejagilnějších českých fašistů a kolaborantů Emanuel Moravec.

A právě vedoucí ČNST – Vlajka ve Valašském Meziříčí Josef Hrubý patřil k prvním a zároveň nejvýznamnějším „regionálním“ českým fašistům, kteří před MLS Nový Jičín stanuli. J. Hrubý se již v době tzv. druhé republiky zasazoval o odstranění pomníku prezidenta T. G. Masaryka ve Valašském Meziříčí a osobně se účastnil jeho likvidace. V průběhu okupace pak na schůzích ČNST – Vlajka otevřeně hanobil prezidenta E. Beneše, snažil se získat nové členy s příslibem dobrého

²² Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 38, s. 1; Nové Kravařsko, 1947, roč. 3, č. 5, s. 2.

zaměstnání a „byl horlivým stoupencem a propagátorem nacistické ‚Nové Evropy‘.“ V průběhu přelíčení J. Hrubý svou činnost v letech 1938–1945 popíral, nicméně byl usvědčen dalšími členy ČNST – Vlajka. Konečný verdikt soudu zněl 8 let, které si odpykal v pracovních oddílech.²³

Rámcový přehled vybraných případů, které přibližují činnost Mimořádného lidového soudu v Novém Jičíně, uzavírá Jan Holí původem ze Zubří u Rožnova p. R. Ve druhé polovině třicátých let minulého století vstoupil do fašistické Vlajky a posléze byl pro své okolí znám coby horlivý propagátor ideálů fašismu a německého nacismu. Po okupaci českých zemí působil do roku 1942 jako dozorce v polském koncentračním táboře Puławy. Značná část zdejších vězňů, kteří byli převážně zaměstnání na výstavbě železnice, byla židovského původu. J. Holí se k těmto, stejně jako ostatní dozorcí, choval nelidsky a dva z vězňů údajně brutálně ubil k smrti. Hlavní důkazní materiál předložený MLS Nový Jičín představovala fotografie jednoho z dozorců tábora, na níž bylo zřetelně J. Holíse vidět vedle své oběti. Obžaloba pro něj navrhovala trest smrti, nicméně ten byl soudem po poradě a vzhledem k nedostatku přímých důkazů zmírněn na doživotí.²⁴

Závěr

MLS Nový Jičín působil tak jako ostatní mimořádné lidové soudy v letech 1945–1947 a poté krátce v roce 1948. U mnoha případů, které řešil (zejména v letech 1945–1947), se objevovaly stížnosti na jeho pomalou práci. Tato skutečnost byla způsobena jednak nedostatkem referentů, jednak přednostním projednáváním případů Němců určených k odsunu, který měl být původně dokončen k 1. listopadu 1946. Lidový soud v Novém Jičíně přitom mnohdy stačil projednat za jeden den i osm až deset případů.²⁵ Je zřejmé, že to byl právě odsun německého obyvatelstva, který výraznou měrou ovlivnil činnost MLS Nový Jičín. „Údaje obsažené ve spise MLS podchycují odsun celkem

²³ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 40, s. 3.

²⁴ Nové Kravařsko, 1945, roč. 1, č. 25, s. 1–2.

²⁵ Nové Kravařsko, 1946, roč. 2, č. 5, s. 2.

281 odsouzených německé národnosti. Z nich 156 bylo kvůli zařazení do odsunu předčasně propuštěno z výkonu trestu, ve 102 případech bylo trestní stíhání přerušeno z důvodu odsunu.“ (Mašata, 2000, s. 8) Je více než pravděpodobné, že i většina odsouzených německé národnosti, mnohdy bez ohledu na závažnost přečinu, byla po nějakém čase propuštěna a odsunuta.

Atmosféra v průběhu některých přelíčení bývala dost zjitřená, což nesli nelibě zejména předsedající soudci. „Vyskytly se případy, ... čas od času se opakující, že posluchači nechovají se dost disciplinovaně, poznámkami napomáhají slabé paměti obžalovaného, či projevují hlasitý nesouhlas s obhajobou nebo rozsudkem.“²⁶

Koncem října 1946 zavítal do Nového Jičína národněsocialistický ministr spravedlnosti Prokop Drtina. Při příležitosti návštěvy pronесl projev, v němž mj. zdůraznil, že „... lidové soudy jsou zde proto, aby soudily jen skutečné zrádce a kolaboranty, jimiž jsou všichni, kdož za okupace činili Němcům více, než nevyhnutelně museli. V žádném případě lidové soudy nesmějí sloužit jednostranně a jejich výroky musejí být respektovány.“ Dále podotkl, že před lidovými soudy „by neměli vystupovat gestapáci jako svědci proti českým lidem...“ a naopak tito „musejí být souzeni jen jako přímí viníci“.²⁷

Materiály MLS Nový Jičín čítají celkem 1228 spisů týkajících se trestního stíhání konkrétních osob. „Fyzický počet osob, proti nimž bylo u MLS zahájeno trestní řízení, byl však nižší, a to 1169.“ (Mašata, 2000, s. 3) Po obnovení činnosti mimořádných lidových soudů v roce 1948 bylo poměrně běžné, že docházelo k obnovení trestního řízení proti osobám odsouzeným již v letech 1945–1947. V případě MLS Nový Jičín se jednalo o 42 případů. Většina souzených se hlásila k německé národnosti – 757 osob (tj. 61,64 %), z nichž 11 mělo rakouskou státní příslušnost a 1 státní příslušnost švýcarskou. K české národnosti se hlásilo 451 souzených osob (tj. 36,72 %), 8 souzených (0,65 %) ke slovenské, po jednom souzeném k ruské, rusínské

²⁶ Tamtéž. Nebylo výjimečné situace, kdy byly prostory MLS Nový Jičín určené pro veřejnost na pokyn předsedajícího soudce vyklizeny z důvodu nevhodného chování přítomných posluchačů.

²⁷ Nové Kravařsko, 1946, roč. 43, s. 2.

a ukrajinské národnosti a v 9 případech (0,8 %) nebylo možné v důsledku absence relevantních podkladů národnost určit. (srov. Mašta, 2000, s. 3)

Mimořádný lidový soud Nový Jičín za dobu své existence v letech 1945–1948 odsoudil celkem 661 osob, přičemž průměrná výše trestu se pohybovala okolo šesti let. Nad 8 obžalovanými byl vynesena rozsudek trestu smrti a v případě 18 obžalovaných rozsudek doživotního žaláře. Osvobozených bylo 398 obžalovaných, ve 32 případech soud navzdory prokázané vině od stíhání upustil (zdravotní důvody, odsun), ve 29 případech od potrestání upustil zcela (neprokázání viny) a 76 obžalovaných si soudem vyměřený trest odpykalo již v průběhu vazby. Nejobvyklejší trest představovalo odnětí svobody na dobu 5 let (138 případů – tj. 20,87 %). Výše vyměřených trestů se pohybovala v rozmezí od jednoho měsíce do 25 let, resp. trest smrti. Z 1228 osob obžalovaných před MLS Nový Jičín bylo 990 mužů (80,61 %) a 238 žen (19,38 %). Nejvíce případů, a to 756 (61,56 %) bylo projednáno v průběhu roku 1946, 310 případů (25,24 %) v roce 1947, 71 případů (5,78 %) v průběhu druhé poloviny roku 1945 a 91 případů (7,41 %) po krátkém obnovení činnosti mimořádného lidového soudu v roce 1948.²⁸

Výše uvedené téma dotýkající se poválečného retribučního soudnictví v Československu, které je v textu blíže ilustrováno na konkrétní aktivitě MLS Nový Jičín, je v mnoha podobách uplatnitelné v kurikulu dějepisu, částečně základů společenských věd (především ve vztahu k RVP G – např. prezentace daného regionu: vzdělávací oblast Člověk a společnost, resp. Člověk a jeho svět). Jeho prostřednictvím lze rozvíjet dílčí kompetence žáků i učitelů v širším kontextu českých a československých soudobých dějin po roce 1945, neboť tyto nadále představují v rámci výuky na základních a především pak středních školách (gymnáziích) pasáž, která mnohdy podléhá zjednodušení (vývoj česko-německých vztahů po roce 1945, způsob reflexe vybraných událostí soudobých dějin v současné společnosti, širší mezinárodní kontext apod.).

²⁸ Údaje dostupné získané ze ZA Opava. Fond MLS Nový Jičín.

Literatura:

- BORÁK, M. *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov: Tilia, 1998.
- DRTINA, P. *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Sv. 2*. Praha: Melantrich, 1992.
- HANÁK, J. Sudetoněmecká pátá kolona na Novojičínsku. In *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*, 1985, sv. 35, s. 1–11.
- CHOBOT, K., BUDÍK, A. (eds.) *Almanach obětí nacismu okresu Nový Jičín*. Nový Jičín: Okresní úřad, 1998.
- KAPLAN, K., JECH, K. (eds.) *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty I, II*. Brno: Doplněk, 1995.
- MAŠATA, J. Činnost Mimořádného lidového soudu v Novém Jičíně 1945–1948. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas philosophica – historica*, 2000, č. 29, s. 1–13.
- STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa*. Praha: Academia, 1991.
- STANĚK, T. *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Šenov: Tilia, 1996.

Regionální tisk:

Nové Kravařsko. Týdeník Okresního a Městského národního výboru Nový Jičín, roč. 1–3, 1945–1948.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz

Potřeba interdisciplinární spolupráce při řešení výchovných problémů na školách

Zdenka NOVÁKOVÁ, Helena SKARUPSKÁ

The need for interdisciplinary cooperation in solving educational problems in schools

Abstract: The present study defines the theoretical possibility of solving educational problems in the school environment, which is next to families within the social environment in which the individual grows up, socializing and enculturate important factor. The educational process is associated with many aspects dependent on the behavior of stakeholders, it is necessary to use different methods and techniques of working with children and their parents. The aim of this study is therefore to offer a view of the basic definition of possible solutions to educational problems in the context of interdisciplinary cooperation of stakeholders and highlight the inadequate legislative basis for interdisciplinary cooperation between these entities, including the rights and duties in creating interdisciplinary teams and responsibility for solving educational problems.

Key Words: Behavioral problems, School, Family, Concepts, Educational process, Interdisciplinary approach

Úvod

Chování vzdělávaných ve školách je do značné míry ovlivněno silným tlakem vrstevníků. Módní trendy spolu se snahou vzdělávaných začlenit

se do kolektivu tak ovlivňují i společenské postoje v oblasti výchovně-vzdělávací. Především jde o otázku řešení výchovných problémů, jež ovlivňují sociální vývoj jedinců a jejich pozdější profesní život. Výchovně-vzdělávací proces je obecně spojen s mnoha aspekty závislými především na chování zúčastněných jedinců. Některé projevy vyskytující se sociální patologie mohou zapříčinit v mnoha případech i jeho zpomalení (Lazear, 1977).

Vzdělávání v současném pojetí prochází procesem transformace s cílem vytvořit demokratickou a humánní školu, která by poskytovala všem členům společnosti stejné šance na dosažení odpovídajícího stupně vzdělání a zajišťovala každému jedinci uplatnění práva na rozvoj svých individuálních předpokladů. Nutnou součástí humánního života školy je integrace prospěchově slabých, obtížně vychovatelných, popřípadě dalších dětí se specifickými potřebami (Vítková, 2004).

Jako předpoklad zajištění příznivých podmínek realizace výchovně-vzdělávacího procesu se ve školním prostředí rovněž objevuje sociální učení. Tato skutečnost je zcela jistě pozitivním faktorem, sociální učení však může mít i negativní dopady, jejichž součástí jsou výchovné problémy.

1 Teoretické pojetí výchovných problémů

V odborné literatuře se v rámci nepřesného vymezení výchovných problémů na školách a ve školských zařízeních hovoří u různých autorů o problémovém žákovi, žákovi se specifickými poruchami nebo o kázní. Konkrétně na problematiku problémového žáka odkazuje např. Auger, Boucharlat (2005), Navrátil, Mattioli (2011), na žáka se specifickými poruchami Riefová (2010), Zelinková (2009), kázní se blíže zabývá Bendl (2011). Výchovnými problémy ve škole se zabývají i psychologové. Příčinu problému hledají především v osobnosti žáka nebo učitele či ve vývojových krizích, nejčastěji v krizích dospívání, jako např. Jedlička (2011). Kyriacou se ve své knize nazvané Řešení výchovných problémů ve škole (2005) nezabývá otázkou vymezení tohoto pojmu, ale nabízí několik řešení ke konkrétním problémům, jako je např. šikana, záško-láctví, stres nebo kriminalita.

2 Definování výchovného problému

Výchovné problémy jsou ale daleko rozmanitější, proto si zaslouží komplexnější náhled. O definici výchovných problémů se v závěru své disertační práce pokusila Skarupská (2006, s. 90), kde podle ní je „výchovným problémem každý jev negativně narušující průběh edukačního procesu a jeho příčiny jsou podmíněny biologicky, sociálně nebo kulturně“.

Toto vymezení je velmi obsáhlé a je schopno do sebe absorbovat nespočet problémů, které se ve školním prostředí objevují. Podobně jako téměř na většinu jevů, i na výchovné problémy můžeme nazírat ze dvou hledisek. Z hlediska objektivního – jako problém, který uznává většina společnosti, tedy určité druhy chování, jež způsobují problémy a jsou společností považovány za nežádoucí, nechtěné, nepřijatelné nebo nevhodné. Druhým hlediskem je hledisko subjektivní, tedy určitý druh chování, který jednotlivec (učitel, žák) považuje za nevhodné, nepřiměřené, aniž by měl oporu v názorech zbytku společnosti.

Obecně můžeme za výchovné problémy označit chování žáka vyznačující se nekázní, lhaním, krádežemi, šikanou, záškoláctvím, zneužíváním návykových látek apod. – tedy chování, které můžeme označit za závadné, problémové, asociální – nespolečenské, překračující stanovené společenské normy, tedy to, co nazýváme konformitou. Z toho vyplývá, že převážná část výchovných problémů je sociokulturní povahy. Pouze malá část je tvořena poruchami osobnosti jedince a je tedy psychického původu.

3 Teoretické vymezení výchovných problémů na základě vybraných konceptů

Teoretické zakotvení výchovných problémů není jednoduché. Vždy záleží na tom, co autor konkrétní teorie vnímá jako příčinu vzniku výchovného problému. Proto část autorů vychází z psychopatologických směrů, to jsou ti, kteří základ výchovného problému spatřují v osobnosti jedince, kdežto další autoři se spíše kloní k sociálním příčinám a ti hledají zdroje v některé ze sociálních koncepcí. U velké části jedinců

překračujících konformitu se jedná o multifaktoriální příčiny, kdy dochází k propojení příčin osobnostních s těmi sociálními.

Teoretické zakotvení osobnostních poruch najdeme nejčastěji v teorii genetické dispozice – dědičnosti jako je porucha počtu nebo struktury chromozomů nebo Gershonova teorie vulnerability – zvýšené zranitelnosti (Vágnerová, 2004). Jiné výchovné problémy mohou mít příčinu v narušení vývoje centrální nervové soustavy, což je záležitost medicíny, především neurologie. Jiné výchovné problémy mohou mít příčinu v poruše osobnosti, kde se k vysvětlení např. používá Cloningerova teorie psychobiologického modelu temperamentu a charakteru stanovující při určení typu osobnosti tři kritéria preferencí, což je závislost na odměně nebo potřeba silných prožitků či vyhýbaní se poškození (srov. Cloninger, 1993).

V rámci teoretického zakotvení výchovných problémů z hlediska sociokulturního můžeme vyjít opět z několika možných konceptů. Jako první se nabízí relativistická koncepce vycházející z předpokladu kulturní a časové proměnlivosti hodnocení určitého chování. Hodnocení chování a tím i výchovných problémů je zde dáno příslušností ke kultuře či subkultuře žáka na jedné straně a učitele na straně druhé. Žák, který je součástí kulturního společenství nemusí chápat, znát a používat kulturní vzorce učitele. Již na základě této skutečnosti pak může vzniknout výchovný problém. Je ovšem samozřejmé, že vyvíjející se kultura v čase posouvá hranice toho, co je bráno jako norma a co takto již bráno není, přičemž se tímto opět dostáváme do situace, kdy může dojít ke konfliktu mezi žákem a učitelem.

Na tuto teorii navazuje další koncept, a to utilitaristický, Bendl (2011, s. 79) ho aplikuje na školní kázeň, hovoří o tom, že nekázeň žáků ve škole se šíří tou měrou, jakou se žákům vyplácí. Obecná teorie utilitarismu říká, že cílem a měřítkem lidského chování a jednání je hledání užitku. Žáci se nijak neliší od zbytku společnosti. Preferují takové chování, které jim s co nejmenší námahou přinese největší užitek bez ohledu na to, jak jsou nastavena pravidla, a proto vznikají výchovné problémy.

Třetím konceptem, který teoreticky vysvětluje příčiny výchovných problémů, je anomie, v doslovném překladu nezákonnost jako typický znak. Anomie je podle Durkheima (2005) stav společnosti, kdy je

nedostatečná sociální regulace. Je to stav typický pro moderní společnost. I když se Durkheim mohl věnovat studiu moderní společnosti pouze 19. a počátku 20. století, jeho závěry jsou přínosem pro současnost a můžeme konstatovat, že platí obecně pro celé období modernity. Dalším konceptem, pracujícím s anomii, je Mertonův (2000) strukturální funkcionalismus, zaměřený na typy individuálních adaptací. Merton obrací zájem zkoumání nonkonformity ke kulturním cílům a institucionálním normám. Rozdíl mezi přístupem Durkheima a Mertona spočívá v tom, že Durkheim klade důraz na morální deregulaci v rámci teorie anomie, kdežto Merton vychází z demoralizace prostředků (hromadění bohatství – nástupu konzumu), a to i za cenu nelegálních postupů.

K teoretickému vymezení výchovných problémů můžeme použít i teorii kulturních vzorců, které definovala Benedictová (1999). Podle ní si každá kultura, každé společenství vytváří vzorce chování, které se stávají vynutitelnou normou chování příslušníků komunity. Studium kulturních vzorců nám pomáhá nejen pochopit vznik, vývoj a zánik jednotlivých společenství, ale také vytváří prostor pro pochopení vývoje celého lidského druhu v jeho rozmanitosti. Tím nám pomáhá pochopit výchovné problémy žáků.

V současné době je velmi aktuální práce se sociálně vyloučenými žáky a jejich výchovnými problémy. K lepšímu pochopení fungování sociálně vyloučených nám slouží teorie kultury chudoby amerického antropologa Lewise. Lewis (1966) přichází s myšlenkou, že chudobu a její doprovodné znaky je možné chápat jako subkulturu, která má vlastní strukturu a kde sdílený způsob života přechází z generace na generaci. Jedinci této subkultury jsou závislí na sociálních dávkách, je pro ně typická nízká vzdělanost, nízké příjmy a vysoká nezaměstnanost s nekvalifikovanou a těžko rekvalifikující se pracovní silou. Dále se vyznačují slabými vazbami k dalším členům společenství, žitím přítomnosti bez znalosti historie a vztahu k místu bydlení, tedy slabým nebo žádným zakořeněním. Rodina je nestabilní s minimem ochrany. V kultuře chudoby se navíc objevují všechny předcházející koncepty společně.

Samozřejmě, že se nejedná o všechny možné teoretické koncepty, které lze na výchovné problémy použít. Je to jen základní výčet,

vycházející z psychologických, antropologických a sociologických teorií, který ve své podstatě poukazuje na stěžejní možné původce výchovných problémů ve školství. V předchozí části bylo uvedeno, že většinu výchovných problémů spatřujeme v oblasti sociokulturní. Z toho důvodu jsme jim tedy věnovali větší pozornost než oblasti psychologické.

4 Legislativní pojetí výchovně-vzdělávacího procesu s akcentem na výchovné problémy

V legislativě je právo na vzdělání a problematika související s výchovně vzdělávacím procesem na školách a školských zařízeních prvotně zajištěno článkem 33 *Listiny základních práv a svobod*, jež deklaruje právo na vzdělání, stanovuje povinnou školní docházku v délce devíti let a zaručuje bezplatné základní a střední vzdělávání.

Koncepci výchovně vzdělávacího procesu upravuje *zákon č. 561/2004 Sb.*, o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), jež reflektuje základní zásady a cíle vzdělávání, jako je rovný přístup ve vzdělávání zohledňující vzdělávací potřeby vzdělávaných a jež stanoví práva a povinnosti žáků, studentů a zákonných zástupců dětí a nezletilých žáků v návaznosti na možná výchovná opatření, jichž lze využít jako sankčních opatření za kázeňské delikty ve školství. Školský zákon dotváří svými ustanoveními *vyhláška č. 72/2005 Sb.*, o poskytování poradenských služeb ve školách a školských zařízeních a *vyhláška č. 73/2005 Sb.*, o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných. Jejich úkolem je stanovit základní legislativní mantinely poskytování poradenských služeb ve školách a školských zařízeních, umožnit individuální způsoby vzdělávání s ohledem na specifické vzdělávací potřeby jedinců. Školský zákon i vyhlášky hovoří především o vzdělávacím procesu včetně jeho různých modifikací. Již v těchto základních právních předpisech upravujících oblast školství je zřejmá absence legislativního zakotvení druhé části výchovně vzdělávacího procesu – výchovy.

Je pravou, že školský zákon v ustanovení § 31 upravuje výchovná opatření, kde formou kázeňských opatření je podmíněné vyloučení žáka

nebo studenta ze školy či školského zařízení, vyloučení žáka nebo studenta ze školy či školského zařízení. Těchto sankčních opatření však lze vůči vzdělávaným využít pouze, mají-li ukončenou povinnou školní docházku, neboť v opačném případě narážíme na rozpor s ustanovením čl. 33 *Listiny základních práv a svobod*, jež zaručuje právo na vzdělání a školní docházku označuje jako povinnou. Školy a školská zařízení mají a priori výrazný vliv na rozvoj lidského jedince, prvotním požadavkem je zabezpečení výchovy a vzdělávání, jež není s odkazem na výše uvedenou legislativní úpravu možné omezovat. Další kázeňská opatření může uložit ředitel školy nebo školského zařízení nebo třídní učitel ve formě napomenutí, důtky třídního učitele, důtky ředitele školy či snížené známky z chování. Tato kázeňská opatření mají v současné době pouze minimální účinnost, nevyplyvají z nich žádné další povinnosti jak žákům, tak jejich zákonným zástupcům – rodičům, pěstounům apod.

K problematice výchovných problémů na školách se rovněž dotýká článek 28 odstavce 2 Úmluvy o právech dítěte, jež státům, které jsou smluvní stranou Úmluvy, přikazuje učinit všechna opatření nezbytná k tomu, aby kázeň ve školách byla zajišťována způsobem slučitelným s lidskou důstojností dítěte a v souladu s Úmluvou. Tento článek Úmluvy je aplikován v českém školství ve školních řádech podstatné většiny škol formou zavazujícího ustanovení. Školní řád se tímto stává důležitým vnitřním legislativním nástrojem školy, protože podle ustanovení § 30 školského zákona má obsahovat podrobné podmínky výkonu práv a povinností zúčastněných aktérů výchovně vzdělávacího procesu včetně hodnocení výsledků jak vzdělávání, tak i výchovy s konkrétně stanovenými sankcemi.

Školy a školská zařízení mají totiž mimořádnou odpovědnost za předcházení vzniku výchovných problémů a za odpovědné vyrovnání se s výchovnými problémy v momentě jejich vzniku. Společensky nežádoucí chování nelze ze strany školy či školského zařízení jakkoliv akceptovat. Škola a školské zařízení má odpovědnost za děti, žáky a studenty v době vyučování a školních akcí, což nám stanovuje ustanovení § 6 vyhlášky MŠMT č. 263/2007 Sb., kterou se stanoví pracovní řád pro zaměstnance škol a školských zařízení zřízených MŠMT, krajem, obcí nebo dobrovolným svazkem obcí. Ovšem tato povinnost primárně

vychází ze zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, a to z ustanovení § 7, které opravňuje každého upozornit příslušný orgán sociálně právní ochrany na porušení povinností nebo zneužití práv vyplývajících z rodičovské odpovědnosti. Podle tohoto ustanovení se pedagogický pracovník, který neoznámí skutečnosti výše uvedené, vystavuje riziku trestního stíhání.

5 Zúčastněné subjekty při řešení výchovných problémů ve školství

Do řešení výchovných problémů v oblasti školství vstupuje celá řada různých subjektů. V první řadě to jsou pedagogičtí pracovníci – ředitel/ka školy, třídní učitel/ka, učitel/ka, výchovný poradce, metodik prevence. Druhým výrazným subjektem jsou žáci základní nebo střední školy, kteří bývají nejčastěji aktéry výchovných problémů. Jako třetí subjekt můžeme uvést rodiče žáků, kteří do řešení výchovných problémů vstupují a podílejí se na něm. Tyto tři skupiny tvoří základ pro řešení výchovných problémů na školách.

K nim dále přistupují dle zákona č. 359/1999 Sb. pracovníci oddělení sociálně právní ochrany dětí a mládeže (dále jen OSPOD). Metodický pokyn č. j. 10 194/2002-14 ukládá řediteli školy svolat výchovnou komisi, kde má být zástupce OSPODu, nejčastěji sociální kurátor. Z praxe víme, jak je důležitá spolupráce mezi školou a sociálními kurátory pro děti a mládež, a to nejen při řešení výchovných problémů, ale i v rámci prevence – předcházení jim. Pracovníci OSPODu a sociální kurátoři jsou podle zákona č. 359/1999 Sb., základní jednotkou určenou k řešení problémů dětí v nejširším slova smyslu, z čehož vyplývá, že dle ustanovení § 7 a § 10 tohoto zákona jsou školy, školská zařízení a další subjekty povinni bezodkladně oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, které nasvědčují ohrožení dítěte. Dle Rychlíka (2009) by měl na základě podnětu OSPOD provádět pomoc a podporu cíleně a systematicky.

Další skupinou subjektů vstupujících do řešení výchovných problémů je policie, a to v případech, je-li výchovný problém tak závažný, že se dotýká překračování norem v oblasti správního a trestního práva. Systém práce a postupy policistů v oblasti preventivně výchovného

působení na děti a mládež a v oblasti odhalování a dokumentování kriminality dětí a trestné činnosti páchané na mládeži upravuje v návaznosti na *zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí Závazný pokyn Policejního prezidenta č. 8/2002*.

Poslední skupinu subjektů podílejících se na řešení výchovných problémů jsou pracovníci Probační a mediační služby. Ti vstupují do systému v těch případech, kdy bylo soudně nařízené výchovné opatření dle *zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže nebo sami na základě ustanovení § 4 zákona č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě*, kde se říká, že Probační a mediační služba věnuje zvláštní péči mladistvým obviněným a obviněným ve věku blízkém věku mladistvých, přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností a ke koordinaci sociálních a terapeutických programů práce s obviněnými, zejména jde-li o mladistvé a uživatele omamných a psychotropních látek.

6 Interdisciplinární spolupráce při řešení výchovných problémů ve školství

Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, výchovné problémy jsou především sociokulturní povahy a k jejich zdárnému řešení je zapotřebí spolupráce mezi všemi zúčastněnými subjekty. Veřejnosti je potřeba občas připomenout, že prevence společensky nežádoucího chování není hlavní náplní práce pedagogického pracovníka. Za tuto sféru nemůže nést plnou zodpovědnost pouze školství. Zdravý vývoj dítěte je především odrazem výchovy v rodině a samozřejmě celé společnosti.

Rodinné prostředí výrazně dotváří každého jedince. Pomáhá mu uspokojovat jeho potřeby a vstupuje přes něj do společnosti. Školní prostředí je pak nejčastěji sledováno z hlediska institucionalizovaného a cílevědomého výchovně-vzdělávacího působení. Škola má též jako sociální instituce prostřednictvím stanovených výchovných cílů, metod a technik práce výrazný vliv na rozvoj hodnot jedinců. V současných českých podmínkách se však poukazuje na nedostatečnou provázanost a spolupráci školy a rodiny, ač jde o stěžejní požadavek zaručující patřičnou efektivitu výchovně-vzdělávací činnosti (Knotová, 1999, s. 28). Škola a rodina spolu musejí komunikovat a kooperovat. To znamená, že rodiče nemají být

jen pasivními pozorovateli toho, jak škola kultivuje jejich děti, ale mají se školou spolupracovat, pomáhat jí při edukaci (Průcha, 2002).

Je velmi důležité, aby pedagogové v praxi disponovali nejen vědomostmi, ale i dovednostmi potřebnými pro efektivní komunikaci s problémovými jedinci, pro motivaci neukázněných dětí a mladistvých ke změně jejich chování a v neposlední řadě i pro navazování kvalitních sociálních vztahů se žáky, studenty a jejich zákonnými zástupci (Němec, Kusý, 1998, s. 10). Současná společnost předpokládá, že dobrý pedagogický pracovník by měl být připraven na přijetí části zodpovědnosti při řešení výchovných otázek. K tomu patří nejen schopnost učinit odpovídající pedagogickou diagnózu, ale rovněž způsobilost vyjádřit určitou výchovnou prognózu. Jde o schopnost zhodnotit na základě odborných zkušeností, za jakých podmínek se náprava nežádoucích vzorců chování může povést (Jedlička, 2011, s. 17).

Málokterý výchovný problém je záležitostí pouze pedagogických pracovníků a rodičů. Mimo rodiny je nezbytné, aby se na řešení závažnějších výchovných problémů podílel tým odborníků. Zde vzniká nutnost interdisciplinární spolupráce. V resortu školství se jedná o spolupráci s pedagogicko-psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, speciálně-pedagogickými centry a školními psychology. Zde se spolupráce řídí školským zákonem, resortními vyhláškami a metodickými pokyny.

Spolupráce s dalšími odborníky z jiných resortů – zdravotnictví, sociálních věcí, vnitra vychází především z dobré vůle jednotlivých konkrétních osob. Právní úprava řešení výchovných problémů je roztržštěná a každý resort postupuje podle svých předpisů. Proto vytvoření fungujícího interdisciplinárního týmu je velmi problematické. I z toho důvodu vstoupilo od prosince 2013 v účinnost Metodické doporučení pro práci s Individuálním výchovným programem v rámci řešení rizikového chování žáků č. j. MŠMT-43301/2013, jež posiluje možnost navázat lepší spolupráci s rodinou a umožňuje rychlejší spolupráci s dalšími institucemi. Metodické doporučení ve svém úvodním článku uvádí, že „pokud ani přes veškerou podporu nedorazí k odstranění rizikového chování žáka (a to z důvodu, že žák není schopen za dané podpory na svém chování pracovat či jedna/více stran není schopna danou podporu

v potřebné míře poskytovat), je rodina indikována pro spolupráci s další stranou, která má k řešení dané situace potřebné nástroje (odborné či právně vymahatelné)“. Bohužel se opět jedná pouze o Metodické doporučení, nikoli právní normu síly zákona či alespoň podzákonného právního předpisu, jež by zavazoval ke spolupráci odborníků jiných resortů.

Z daného vyplývá, že vytvoření dobře fungujícího interdisciplinárního týmu v současné školní praxi je krom uchopení problematiky v legislativě současně záležitostí ochoty jednotlivých aktérů – pedagogických pracovníků, kurátorů, policistů, probačních úředníků. Praktickým nedostatkem je tříštivá legislativa způsobující – dá se říci – značnou těžkopádnost týmové práce již vytvořených týmů. Dle zjištění Šolcové (2014), existuje nedostatečné předávání informací mezi jednotlivými subjekty k jednotlivým případům a chybí zpětná vazba pro školství, v momentě kdy si jiný orgán – např. policie či OSPOD – převezme řešení výchovného problému do své gesce. Tím je ztížený komplexní přístup k řešení, jenž by měl být hlavním cílem interdisciplinárního týmu, a to zvláště v sociálně vyloučených lokalitách.

Také další dokument MŠMT *Strategie primární prevence na roky 2013–2018* hovoří o nutnosti nastavení meziresortní spolupráce mezi školstvím a ministerstvem práce a sociálních věcí, dále v resortu zdravotnictví o metodickém pokynu o spolupráci škol s pediatrií, kdy by bylo povinností lékaře potvrdit nepřítomnost žáka, tedy zlepšit systém omlouvání, a tím omezit problémy se záškoláctvím. Tento dokument doporučuje přijmout zákon o prevenci. Zde by mohlo být řešeno zřizování interdisciplinárních týmů, jasné vymezení kompetencí jednotlivých subjektů a role koordinátora, kterou vidíme v pozici nikoli metodika prevence, ale především v nové pedagogické profesi, která ještě není v zákoně o pedagogických pracích uvedena, ale která se ukazuje jako nezbytnou, a to pozice sociálního pedagoga.

7 Neuskutečněné návrhy možností řešení výchovných problémů ve školství

Důležitým krokem k řešení výchovných problémů ve školství je ale samozřejmě též snaha ze strany MŠMT o jejich systematické řešení.

Možnými navrhovanými variantami, které již v minulosti byly diskutovány, bylo zavedení institutu úřední osoby u pedagogických pracovníků, zakotvení možnosti zabavení rušivých elementů v době výuky na školách, zavedení možnosti uplatnit výchovné opatření dočasného vyloučení žáka ze základní školy, legislativní úprava povinné spolupráce zákonných zástupců a školy v případě řešení výchovných problémů včetně případné sankce za porušení této povinnosti. Výše navrhované kroky však nebyly uvedeny v život.

Zavedení institutu úřední osoby pro pedagogické pracovníky by vyžadovalo novelu zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákona, kde by došlo k rozšíření okruhu úředních osob o pozici pedagogického pracovníka. Kromě dodatku v kategorii úředních osob by však bylo třeba změnit i podmínku výkonu veřejné moci, neboť v oblasti školství tuto podmínku splňuje pouze ředitel školy a školského zařízení, nikoliv pedagogický pracovník. Trestní zákon pak ve vztahu k úředním osobám ustanovuje jejich ochranu prostřednictvím trestného činu „Násilí proti úřední osobě“ (§ 325 trestního zákona). Od této úpravy by bylo možné si slibovat zabezpečení ochrany před fyzickými a verbálními útoky především ze strany žáků a jejich zákonných zástupců. Ve vztahu k žákům by však změna s ohledem na hranici trestní odpovědnosti od 15. roku věku neměla velkého účinku. Zavedení institutu úřední osoby tedy problém neřeší, zcela opomíjí příčiny agrese jako např. zohlednění prostředí, v němž agresor vyrůstá, či slabou autoritu pedagogického pracovníka (Liška, 2008).

Zákonná úprava možnosti dočasného zabavení moderních komunikačních technologií je vázána na znění čl. 11 *Listiny základních práv a svobod*, který v odst. 1 říká, že „každý má právo vlastnit majetek“. Následně odst. 3 *Listiny základních práv a svobod* hovoří o tom, že „vlastnictví zavazuje a nesmí být zneužito na újmu práv druhých anebo v rozporu se zákonem chráněnými zájmy“ (zákon č. 2/1993 Sb., *Listina základních práv a svobod*). V návaznosti na výše uvedené pasáže *Listiny základních práv a svobod*, je nutné zmínit i zákon č. 89/2012 Sb., *občanský zákoník*, konkrétně ustanovení § 1012, ze kterého vyplývá, že „vlastník má právo se svým vlastnictvím v mezích právního řádu libovolně nakládat a jiné osoby z toho vyloučit“. Z daného tedy vyplývá možnost

upravit školním (vnitřním) řádem pouze dočasné účelové zabavení přístroje, čehož školy a školská zařízení v mezích zákona – můžeme konstatovat – v interní právní normě využívají.

U možnosti uplatnit výchovné opatření dočasného vyloučení žáka ze základní školy narážíme na rozpor s ustanovením čl. 33 *Listiny základních práv a svobod*, jež nám zaručuje právo na vzdělání a školní docházku označuje jako povinnou, tudíž není možné ji jakkoliv omezovat. Socializační vliv školního prostředí je založen na předávání vědomostí a dovedností, jež vytvářejí všeobecný základ teoretické a praktické přípravy na budoucí povolání. Zároveň zúčastněné učí respektovat specifika sociálních rolí pedagoga, dospělého, dítěte i studenta a kompetenční pravomoci, z těchto rolí vyplývající, jež jsou významné nejen v době realizace výchovně vzdělávacího procesu, ale i při následné integraci do společenského života (Vališová, 2002).

K poslednímu navrhovanému bodu nutno podotknout, že legislativa neupravuje povinnou spolupráce škol a zákonných zástupců, je tedy pouze na dobrovolnosti zákonných zástupců nepřerušit komunikativní tok mezi nimi a školou, bez možnosti jakékoliv sankce pro zákonné zástupce za nespolupráci a nezájem podílet se na řešení nežádoucích jevů vyskytujících se na školách a ve školských zařízeních. Současná legislativní úprava hovoří pouze o povinnosti zákonného zástupce na vyzvání ředitele školy nebo školského zařízení se osobně zúčastnit projednání závažných otázek týkajících se vzdělávání dítěte nebo žáka. Chybí zde však úprava povinnosti účinně se školou spolupracovat na nápravě problémů chování žáka a jeho vzdělávání včetně případné sankce za nedodržení této povinnosti, jak již bylo uvedeno výše (§ 22 odst. 3 písm. b, *zákona č. 561/2004 Sb., školského zákona*).

Závěr

Institucionalizace školy s sebou přináší nejen výhody, ale i problémy. Výhodami jsou rozšíření vzdělanosti do celé populace, odstranění negramotnosti, zvyšování kvalifikace pracovní síly a tím konkurenceschopnosti na mezinárodním trhu. Na druhou stranu vznikají problémy, které jsou typické pro systém institucí – odosobnění vztahů,

byrokratismus, šikana, korupce. Škola počátku 3. tisíciletí bývá přirovnávána k průmyslovému podniku, místo výchovně vzdělávací instituce se stává továrnou na vzdělání. Ekonomická kritéria převládají nad kritérii pedagogickými.

V důsledku optimalizace školské soustavy zanikají malé školy a vznikají kolosy o počtu několika set až tisíců žáků. V těchto zařízeních dochází k anonymitě jak žáků, tak učitelů, výchovná složka procesu je potlačena a maximálně se naplňuje složka vzdělávací. Učitel je stále více zatěžován byrokracií, místo času, který by měl věnovat přípravě na vyučování a výchovné složce procesu, je nucen věnovat čas administrativním úkonům, které velmi často s výchovně vzdělávacím procesem přímo nesouvisí.

Výchovné problémy vyskytující se v průběhu výchovně -vzdělávacího procesu na školách a ve školských zařízeních jsou moderním fenoménem v praxi stále nedostatečně řešeným, legislativou nedostatečně upraveným, jak jsme uvedly výše. Dílčí znaky často zanikají, agresori zůstávají bez potrestání, ať už vlivem liknavosti, nedostatečné proškolenosti a pravomocí ze strany pedagogických pracovníků, krytím prostřednictvím zákonných zástupců či chybějícího interdisciplinárního přístupu.

Pokud se mají výchovné problémy řešit komplexně, je nutný interdisciplinární přístup, tím jen nutné vytvořit interdisciplinární tým, kde budou mít jednotliví aktéři jasně vymezené kompetence a jejich spolupráce tak bude mít naději na úspěch. K tomu je nutná nová legislativa, především ve formě zákona a prováděcích vyhlášek, nestačí pouze metodické pokyny. Dále je nutné, aby vznikla profese, která bude činnost interdisciplinárního týmu koordinovat. Zde se nabízí osoba sociálního pedagoga, jako nové pedagogické pozice. Sociální pedagog nezatěžovaný přímou výukovou povinností, jak je tomu u metodiků prevence a výchovných poradců, by měl prostor se věnovat řešení výchovných problémů, jejich prevenci a především koordinaci mezi školou, školským zařízením, a resorty vnitra, sociální práce a zdravotnictví. Tím by byla do jisté míry zabezpečena i vyšší efektivita účelově využívaných finančních prostředků, nedocházelo by v rámci resortů k duplicitě v jejich čerpání.

V současné době máme pouze dva sociální pedagogy působící na školách v sociálně vyloučených lokalitách Přerova a Brna v rámci celé republiky, hrazené díky „osvícenosti“ magistrátů. Jejich fungování ukazuje cestu, kudy by se mělo řešení výchovných problémů ve školství ubírat. Jsou to oni, kdo mimo pedagogických pracovníků a rodičů úzce spolupracují s příslušným sociálním odborem, probační službou, policií a zdravotníky. U nich se sbíhají veškeré informace, oni zajišťují jejich výměnu mezi jednotlivými složkami. Tím je zaručeno komplexní působení, a tak i naděje na redukci výchovných problémů ve školství.

Literatura a internetové zdroje:

- AUGER, M. T., BOUCHARLET, CH. *Učitel a problémový žák: strategie pro řešení problémů s kázní a učením*. Praha: Portál, 2005.
- BENDL, S. *Školní kázeň v teorii a praxi*. Praha: Triton, 2011.
- BENEDICTOVÁ, R. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999.
- CLONINGER, C. R., SVRAKIC, D. M., PRZYBECK, T. R. A psychobiological model of temperament and character. In *Archives of General Psychiatry*, n. 50, 1993, p. 975–990.
- DURKHEIM, É. *Suicide*. Taylor & Francis e-Library, 2005.
- JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Praha: Portál, 2011.
- KNOTOVÁ, D. Prostředí a výchova. In M. PŘADKA, D. KNOTOVÁ, FALTÝSOVÁ, J. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Brno: PdF MU, 1999.
- KYRIACOU, CH. Řešení výchovných problémů ve škole. Praha: Portál, 2005.
- LAZEAR, E. Education: Consumption or Production? In *Journal of Political Economy*, Vol. 85, No.3. 1977, pp. 569–598.
- LEWIS, O. The Culture of Poverty. In *American*, n. 4/215, 1966, pp. 19–25.
- LIŠKA, O. *Autorita učitele a úloha rodičů*. 2012 [online] [cit. 2014-11-10] Dostupné z: <http://www.ceskaskola.cz/2008/10/ondrej-liska-autorita-ucitele-a-uloha>.html.
- MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Slon, 2000.
- Metodický pokyn MŠMT č.j. 10194/2002-14 k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví*. Praha: MŠMT, 2002 [online] [cit. 2014-19-10]. Dostupné z: aplikace.msmt.cz/DOC/pokynn.doc.

- Metodický pokyn MŠMT č.j. 43301/2013 pro práci s Individuálním výchovným programem v rámci řešení rizikového chování žáků.* Praha: MŠMT, 2013. [online] [cit. 2014-11-10] Dostupné z: www.msmt.cz/file/32936_1_1.
- Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018.* Praha: MŠMT, 2013. [online] [cit. 2014-10-10] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>.
- NAVRÁTIL, S., MATTIOLI, J. Školní konflikty. Jak jim předcházet. Brno. Paido, 2005.
- NĚMEC, J., KUSÝ, M. *Aktivní sociální učení v podmínkách ústavní a ochranné výchovy.* Praha: Eteria, 1998.
- PRŮCHA, J. *Učitel: Současné poznatky o profesi.* Praha: Portál, 2002.
- RIEFOVÁ, S. F. *Nesoustředěné a neklidné dítě ve škole.* Praha: Portál, 2010.
- RYCHLÍK, D. Sanace biologické rodiny. In *Právo a rodina*. Praha: Linde, č.2/2009, 2009, s. 19–24.
- SKARUPSKÁ, H. *Sociokulturní prostředí jako zdroj výchovných problémů u žáků středních škol.* Nepublikovaná disertační práce, Olomouc: Univerzita Palackého, 2006.
- ŠOLCOVÁ, I. Činnost sociálního kurátora na Mohelnicku v návaznosti na školní prostředí. Diplomová práce, Olomouc: Univerzita Palackého, 2014. Dostupné z: <http://theses.cz/id/7x5pyy>.
- Úmluva o právech dítěte. Valné shromážděním OSN 20. listopadu 1989. Dostupné z: www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf.
- Ústavní zákon č.2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky. Dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.
- VALIŠOVÁ, A. *Asertivita v prostředí rodiny a školy. Pedagogické a psychologické kontexty v teorii a praxi.* Praha: ISV nakladatelství, 2002.
- VÍTKOVÁ, M. Pojetí integrativní školní (speciální) pedagogiky In Vítková, M. (Eds.) *Integrativní školní (speciální) pedagogika – základy, teorie, praxe.* Brno: MSD s.r.o.. 2004.
- Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-10] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/vyhlaska-c-73-2005-sb-1>.
- Vyhláška MŠMT č. 263/2007 Sb. , kterou se stanoví pracovní řád pro zaměstnance škol a školských zařízení zřízených MŠMT, krajem, obcí nebo dobrovolným svazkem obcí, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-12-10] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/>

vyhlaska-c-263-2007-sb-kterou-se-stanovi-pracovni-rad-pro-zamestnance-skol-a-skolskych-zarizeni-zrizenych-ministerstvem-skolstvi-mladeze-a-te-lovychovy-krajem-obci-nebo-dobrovolnym-svazkem-obci.

Vyhláška MŠMT č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-09-10] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/vyhlaska-c-72-2005-sb-1>.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-07] Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2003-218>.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-02] Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>.

Zákon č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě. [online] [cit. 2014-11-20] Dostupné z: <https://www.pmscr.cz/zakladni.../zakon-o-probacni-a-mediacni-sluzbe/>.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-01] Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-04] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon>.

Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-03] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/aktualni-zneni-zakona-o-pedagogickych-pracovnicich-k-1-zari>.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů. [online] [cit. 2014-11-07] Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>.

Závazný pokyn policejního prezidenta č. 8/2002 Spolupráce předškolních zařízení, škola a školských zařízení s Policií ČR při prevenci a při vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané. Praha: MVČR, 2002. [online] [cit. 2014-11-10] Dostupné z: www.msmt.cz/file/7345_1_1/.

Kontakt na autorky příspěvku:

JUDr. Zdenka Nováková, Ph.D.

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Pedagogická fakulta UP Olomouc

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: zdenka.novakova@upol.cz

PhDr. Helena Skarupská, Ph.D.
Ústav pedagogických věd
Fakulta humanitních studií UTB
Nám. T. G. Masaryka 1279
769 01 Zlín
e-mail: skarupska@fhs.utb.cz

Češi a Němci v olomoucké komunální politice mezi léty 1918–1938

Gabriela CINGELOVÁ

Czech and Germans in Olomouc Municipality between the Years 1918–1938

Abstract: This article following development of Czech and German municipality in Olomouc between the years 1918–1938. The emphasis is put on interception of attitudes, moods and effort of German minority to succeed in local elections. Only this way could Germans in Olomouc enforced their national interests.

Key Words: Olomouc, Czechs, Germans, Municipality, Local authority, Czechoslovakia, Nation, Schools

Blížící se konec války dával Čechům naději na spravedlivější budoucnost, zatímco Němci očekávali možnou odvetu za dlouholetý útlak český mluvícího obyvatelstva. Česká politická scéna byla lépe připravena na vyhlášení samostatného československého státu než v řadě jiných moravských měst. Iniciátorem vzniku olomouckého Národního výboru byl JUDr. Richard Fischer, který navštěvoval pražské schůze vedení České státoprávně demokratické strany, na kterých byl instruován o nutnosti zakládat okresní národní výbory. Právě jeho iniciativa přispěla k urychlení celého procesu přípravy olomouckých politiků na převzetí moci (Trapl, 2009, s. 137).

Předání správy města do českých rukou neprobíhalo zcela bez problémů a celý proces trval téměř celý měsíc. Starosta, Karl Brandhuber, který sice vznik Československa vzal formálně na vědomí, se však nehodlal podříditi situaci. Prohlásil, že není možné, aby město podléhalo Národnímu výboru.²⁹ Deputaci sdělil, že si vyžádá pokyny z místodržitelství. Německá správa města, rada i zastupitelstvo se snažily všemožně udržet moc ve svých rukou, starostův postoj se stal předmětem několika složitých jednání, která skončila až 10. listopadu 1918 (Spáčil, Tichák, 2002, s. 20).

Dne 11. listopadu 1918 přinesl v této souvislosti *Mährisches Tagblatt* poměrně důležitou informaci, že brněnský Národní výbor zaslal olomouckému Národnímu výboru dopis, ve kterém jej vyzval, aby převzal obecní zastupitelstvo. V tentýž den se proto olomoucký Národní výbor obrátil písemně na starostu K. Brandhubera s tím, aby pozval městskou radu na dopolední zasedání, kterého se měli zúčastnit i delegáti Národního výboru. V uvedený den došlo na olomoucké radnici k zasedání stávající obecní správy, v jehož průběhu zástupci Národního výboru³⁰ sdělili přítomným, aby byla správní agenda města okamžitě předána do rukou tzv. Správní komise.³¹ Komise měla být složena v poměru 16:8. Němci v ní měli pouze třetinové zastoupení. K dalším bodům programu patřilo i uznání svrchovanosti českého státu a slib nově jmenovaných zastupitelů.³² Němečtí zastupitelé upozorňovali na to, že počet Němců ve správní komisi neodpovídá skutečnému početnímu poměru českého a německého obyvatelstva ve městě. Zástupci olomouckého Národního výboru reagovali na tento argument poznámkou, že nepřišli

²⁹ Národní výbor ukončil svou činnost 30. prosince 1918 (Spáčil, Tichák, 2002, s. 20).

³⁰ Zasedání se za Národní výbor zúčastnili pánové JUDr. R. Fischer, Fr. Smrčka, dr. E. Reich a zemský soudní rada A. Procházka (*Mährisches Tagblatt*, 11. 11. 1918, s. 4).

³¹ Správní komise svou činnost ukončila dne 14. června 1919, den před volbami, v nichž bylo zvoleno nové městské zastupitelstvo (Drlík, 1928, s. 13).

³² Slib zněl: „Jako člen správní komise královského hlavního města Olomouce slibuji, že veškeré s tímto úřadem spojené povinnosti plnit budu dle svého nejlepšího vědomí a svědomí.“ (Pozor, 18. 11. 1918, s. 1)

na zasedání řešit právní otázky, nýbrž pouze splnit požadavek brněnského Národního výboru. Kromě problematiky národnostního složení tzv. Správní komise, která měla dočasně vést a spravovat město, a kromě podmínek na zachování všech práv německého obyvatelstva v Olomouci byl zmíněn ještě jeden, neméně důležitý požadavek. Stávající starosta města při této příležitosti prohlásil, že uzná český stát a přizpůsobí se i ve správních záležitostech, pokud budou zaručena stejná práva národů a zejména pokud zůstanou nedotčeny kulturní vymoženosti olomouckého němectví. Karl Brandhuber vyslovil rovněž požadavek, aby se společensko-politické změny dotkly německého školství co nejméně. Chtěl, aby jej čeští představitelé ujistili, že zachovají německé školy v tom počtu, který odpovídá aktuálnímu počtu žáků (*Mährisches Tagblatt*, 11. 11. 1918, s. 4).

Stávající představitelé města se zároveň dohodli na termínu posledního zasedání zastupitelstva, jehož hlavním bodem měla být rezignace všech zastupitelů a předání správy města do českých rukou. V závěrečném usnesení z nedělního zasedání bylo uvedeno, že Němci uznávají existenci československého státu, avšak s výhradou, že ve *Správní komisi* je pouze osm Němců oproti šestnácti Čechům, což odporuje zásadám poměru počtu obyvatel ve městě. V usnesení bylo rovněž zmíněno, že rozhodnutí o předání vlády nad městem bylo sice učiněno pod tlakem, ale v zájmu zachování klidu a pořádku odstupuje celé zastupitelstvo, včetně obecní rady. Do správního výboru byli navrženi následující členové: Josef Föhner – ředitel měšťanské školy v důchodu, Friedrich Galle – obchodník, Julius Grün – úředník soudní kanceláře, dr. Alfred Kraus – zubař, Josef Salinger – pekařský mistr, dr. Josef Schnitzel – kanovník, Josef Tallaschek – profesor na Obchodní akademii, dr. Oswald Theimer – právník. Olomoučtí Němci dále vznesli požadavky směrem ke Správní komisi, k nimž patřilo mj. rovnoprávné postavení obou jazyků (češtiny a němčiny) při obchodním jednání a jednání na úřadech. Nadace a fondy měly sloužit ve prospěch obou národů a zazněl i požadavek neměnit personální obsazení v kulturních a školských záležitostech Němců v Olomouci. Důležitý význam měla i záruka na spravedlivé zásobování obou národů potravinami, aniž by byl jeden upřednostňován před druhým (*Mährisches Tagblatt*, 11. 11. 1918, s. 4).

Poslední zasedání členů odstupujícího zastupitelstva města Olomouc se uskutečnilo dne 11. listopadu 1918. Skutečnost, že se členové zastupitelstva německé národnosti jen neradi vzdávali své vlády nad městem, je zřetelný z emotivně laděných formulací v olomouckém německém tisku:

„Es war ein Moment von erschütternder Wirkung als der Bürgermeister den Antrag auf Auflösung des Stadtverordnetenkollegiums, und auf Resignation des Bürgermeisters und des Gemeinderates zur Abstimmung brachte. Seit gestern hat das Deutschtum seine herrschende Stellung im Rathause verloren und die Tschechen ziehen als neue Machthaber ein.“ (*Mährisches Tagblatt*, 12. 11. 1918, s. 4–5)

Češi jásalí, že s olomouckou radnicí padla poslední a nejmocnější bašta uměle udržovaného německví olomouckého a opora severomoravských Němců (Nešpor, 1998, s. 314).

První schůze *Správní komise* se konala 17. listopadu 1918.³³ Ihned po zahájení své činnosti si Správní komise vytvořila poradní orgány nazývané odbory, a sice: I. Odbor pro věci technické, II. Odbor pro věci školské a kulturní a III. Odbor pro věci právní a finanční. Dne 2. prosince 1918 zavedla Správní komise na radnici jako úřední řeč češtinu, jednací řeči městského zastupitelstva byly čeština i němčina. Veřejné vyhlášky byly vydávány v češtině i němčině. Novelou k obecnímu zřízení z roku 1919 (zák. č. 76/19 Sb. z. a n.) bylo stanoveno, že zástupce města tvoří městské zastupitelstvo, městská rada a starosta (Spáčil, Tichák, 2002, s. 20–21). K jejím prvořadým úkolům patřila nejen péče o finanční záležitosti města, nové pojmenování ulic a náměstí, zlepšení mezd dělníků v městských podnicích, zásobování, řešení bytové otázky,³⁴ nýbrž i nová organizace českého školství, které bylo ve srovnání

³³ Blíže k průběhu jednání první schůze viz Pozor, 18. 11. 1918, s. 1.

³⁴ Poválečné poměry přivodily bytovou nouzi. Mnoho rodin bydlelo nouzově ve stodolách, chlévech, podkrovích, ve sklepích, ale i ve vojenských barácích. Díky uspokojivému rozvoji soukromých stavebních firem bylo do roku 1926 postaveno 1459 nových bytů (Fischer, 1927, s. 36).

s německým školstvím předchozími představiteli města zanedbáváno. Prioritou byla rovněž výstavba nových školních budov.

Správní komise si na svém prvním zasedání zvolila do předsedající funkce vládního komisaře pro město JUDr. Richarda Fischera.³⁵ Dle zpráv v deníku *Mährisches Tagblatt* kroužilo v tento, pro Čechy významný den, nad městem letadlo, které shodilo množství letáků. V sále radnice byli přítomni členové správní komise,³⁶ úředníci města a velké množství posluchačů, většinou z řad českého obyvatelstva (*Mährisches Tagblatt*. 18. 11. 1918, s. 4). Sálem radnice poprvé v historii zazněly slavnostní tóny *Libuše* od Bedřicha Smetany. Bývalý německý starosta Karl Brandhuber se z tohoto zasedání omluvil.

JUDr. Richard Fischer³⁷ zahájil shromáždění projevem, ve kterém zdůraznil, že po 300 letech se Češi ujímají vlády na radnici. Popsal

³⁵ V tento významný den došlo i k jedné úsměvné události. Během dopoledne byla z radniční věže vyvěšena červeno-modro-bílá vlajka, která však musela být brzy odstraněna, jelikož se zapletla do ručiček radničních hodin.

³⁶ Na činnosti zmiňované Správní komise se však aktivně podíleli i někteří členové Národního výboru (vedle R. Fischera ještě pozdější ministr R. Mlčoch, advokát a starosta Sokola JUDr. F. Smrčka, krátce i pedagog a zemědělský odborník dr. ing. E. Reich, soudce A. Vlček a prokurista E. Vojnar – poslední dva jmenovaní působili v zastupitelstvu a radě i v následujících letech volebního období). Za německou stranu ve Správní komisi zasedalo pět někdejších členů suspendovaného městského výboru, včetně náměstka J. Föhnera, ředitele olomoucké německé dívčí měšťanky. Ve složení komise docházelo k řadě změn. V lednu 1919 se zvýšil počet jejich českých členů na 20 a německých na 10 (z původního poměru 16 Čechů a 8 Němců), závažnější změnou bylo z důvodu nemoci odstoupení komisařova náměstka, advokáta JUDr. V. Rozsypala, jehož nahradil soudce JUDr. K. Mareš (později starosta), a také rezignace vedoucího německé delegace ředitele J. Föhnera, na jehož místo nastoupil pozdější dlouholetý člen městského zastupitelstva R. Hollanus atd. (Spáčil, Tichák, 2002, s. 48).

³⁷ Němci byl tento jinak všeobecně oblíbený starosta přezdíván *Renegat und Deutschenfresser*. Takto jej označil jeden z bývalých obyvatel Olomouce Franz Wiesner v periodiku *Olmützer Blätter* z listopadu 1957 a dále dodává: „Das war für die Tschechen der richtige Mann. Sein ganzes Bestreben war es, die bisher gewonnene Stellung der Tschechen mit allen Mitteln zu festigen.“ (*Olmützer Blätter*, November 1957, s. 7) „To byl pro Čechy ten správný muž. Celé jeho snažení spočívalo v upevnění všemi prostředky dosud nabytého postavení Čechů.“ Uvedený výrok

všechny úkoly, které byly uloženy provizorně zřízené správní komisi a které se týkaly zásobování obyvatelstva potravinami, demobilizace, otázek zprostředkování práce a zajištění bydlení. Všechny tyto úkoly měly být provedeny v duchu demokracie a práva. JUDr. Richard Fischer rovněž přečetl německy prohlášení dr. Karla. Kramáře z prvního zasedání Revolučního Národního shromáždění, ve kterém Němcům, pokud se postaví loajálně k českému státu, přislíbil svobodné uplatnění jejich národní příslušnosti. Ohradil se rovněž proti výroku dr. K. Rennera, který zazněl v rakouském Národním shromáždění ve Vídni a v němž volal po odtržení Olomouce od českého státu. Fischerova reakce na této výrok zněla: „Ruce pryč od Olomouce!“ (*Mährisches Tagblatt*, 18. 11. 1918, s. 4)

Noví členové Správní komise pak složili slib československému státu. Na tomto zasedání byly ustaveny výbory a sekce, které se zabývaly správou a fungováním v konkrétních oblastech života města (jednalo se o asi 7 komisí – viz výše).³⁸ Do školského a humanitního odboru byli jmenováni JUDr. F. Smrčka, A. Kubis, V. Polášek, R. Špaček, dr. A. Kraus, R. Tallaschek. Předsedou se stal JUDr. F. Smrčka (*Mährisches Tagblatt*, 18. 11. 1918, s. 4).

dokládá po letech nahromaděnou averzi některých Němců vůči Čechům, přetrvávající mnoho let po skončení druhé světové války.

³⁸ Organizace a kompetence sboru obecních starších (tj. městské zastupitelstvo) a obecní rady byla stanovena obecním řádem (statutem) města Olomouce z roku 1866 (zákon ze dne 24. ledna 1866, č. 6 z. z.). Tento obecní řád byl změněn zákonem ze dne 15. října 1868, č. 21 z. z. ze dne 14. ledna 1883, č. 24 z. z. ze dne 9. února 1888, č. 42 z. z. a zákonem ze dne 21. února 1890, č. 30 z. z. Za trvání republiky byl tento obecní řád změněn, popř. doplněn těmito zákony: zákonem ze dne 31. ledna 1919, č. 75 Sb. z. a n. (řád volební v obcích) a zákonem ze dne 7. února 1919, č. 76 Sb. z. a n. (novela k obecnímu zřízení). Další změny nastaly zákonem ze dne 16. dubna 1919, č. 214 Sb. z. a n. (zákon o sloučení sousedních obcí s Olomoucí). Zákon ze dne 29. února 1920, č. 121 Sb. z. a n. přenesl potvrzování volby starosty na vládu (§ 64 cit. zák.). Zákon ze dne 22. března 1920, čís. 190 Sb. z. a n., který stanovil počet členů městské rady na 20 (starosta, 2 náměstkové a 17 členů). Z dalších zákonů vybíráme např. v tisku velmi diskutovaný zákon z 8. dubna 1927, č. 56 Sb. z. a n., jímž bylo zrušeno volební právo příslušníků branné moci a četnictva (Drlík, 1928, s. 18).

Na žádost JUDr. F. Smrčky bylo stanoveno, že úřední řečí *Správní komise* a taktéž na úřadech města Olomouc se stane čeština. Jednací řečí v komisích byla stanovena čeština a němčina, protokoly z jednání však byly vyhotoveny v češtině, přičemž německé požadavky byly zaprotokolovány v němčině. Úřední žádosti byly vyřizovány v tom jazyce, v jakém byly sepsány. Avšak veřejná oznámení měla být zveřejňována v obou jazycích. Dr. V. Rozsypal požadoval anulovat všechna rozhodnutí bývalého obecního zastupitelstva, a to zvláště od období vyhlášení samostatného státu doposud. Podle deníku *Mährisches Tagblatt* měla tato rozhodnutí jediný účel, a sice zachránit z německého majetku, co se ještě zachránit dalo. Dne 18. listopadu 1918 v deset hodin dopoledne předal olomoucký starosta Karl Brandhuber veškeré dokumenty a klíče novému vládnímu komisaři Richardu Fischerovi (*Mährisches Tagblatt*, 18. 11. 1918, s. 4).

Celý proces předání „vlády“ nad městem do českých rukou byl definitivně zakončen dne 15. června 1919 (neděle), kdy se v Olomouci konaly obecní volby. Starostou byl zvolen zemský rada JUDr. Karel Mareš (*Mährisches Tagblatt*, 4. 6. 1919, s. 4–5). Obecní volby poprvé proběhly na základě všeobecného, přímého a rovného hlasovacího práva a poprvé se voleb mohly zúčastnit i ženy (Spáčil, Tichák, 2002, s. 22). Čeští představitelé města si uvědomovali závažnosti úkolů, které na ně v souvislosti s vedením města čekaly. Kromě hospodářských, sociálních (bytová nouze, nezaměstnanost) a finančních následků války bylo nutné „vyrovnat“ požadavky českého a německého školství (prioritně však vybudovat a rozšířit školství české nejen ve městě, ale i v přilehlých obcích). Většina nově zvolených zastupitelů, včetně prvních dvou českých starostů JUDr. Karla Mareše a JUDr. Richarda Fischera, neměla odpovídající zkušenosti s vedením města. Úředníci byli většinou německé národnosti a stěží se dalo předvídat jejich chování v nových politických poměrech (Drlík, 1928, s. 5).³⁹

³⁹ V roce 1928, v předmluvě knihy J. Drlíka *Deset let práce na olomoucké radnici*, JUDr. R. Fischer s uspokojením konstatuje: „Za všeobecného rozvratu hospodářského, politického i mravního, v těžké situaci sociální a přes veškeru nepřízeň států, které nás obklopují, s velikými oběťmi našeho národa podařilo se to! Je samozřejmě, že dopustili jsme se i mnoha chyb politických i hospodářských, ale po

Prostřednictvím porozumění problematiky komunální politiky v Olomouci lze snáze pochopit zájmy olomouckých Čechů a Němců a sledovat, zda a pokud vůbec byly tyto snahy naplněny (primární byly potřeby hospodářské, právo na sebeurčení, problematika zachování nebo výstavby škol, ať českých nebo německých apod.). Pro jejich prosazení bylo zapotřebí zástupců jednotlivých zájmových skupin v čele města, kteří byli zvoleni v demokratických obecních volbách. Termíny obecních voleb se nekryly s volbami do parlamentu a konaly se v letech 1920, 1925, 1929 a 1935. Volební právo bylo všeobecné, platilo pro muže i ženy. Vyjmuti z něj byli od roku 1927 příslušníci armády a četnictva (v rámci tzv. apolitičnosti) (Bartoš, Trapl, 1991, s. 24).

Na křehkost pozic německého obyvatelstva, a to i v dosud převážně německých městech (hlavně na Moravě), poukázaly první obecní volby konané dne 15. června 1919. Mnoho Němců (především úředníci nebo vojáci) nejen z Olomouce, ale i např. Brna, Břeclavi, Lipníka nebo Kroměříže opustilo částečně dobrovolně, částečně následkem ekonomického tlaku nebo ztráty zaměstnání, svá původní bydliště. Vojáci z povolání, pokud obstáli v jazykové zkoušce, museli často přijmout v novém státě podřízené postavení a akceptovat případné převelení do jiného českého či slovenského města, posteskl si Rudolf Fiedler ve svém příspěvku o vzniku Československa, na nějž „... nebyli sudetští Němci vůbec připraveni.“ (Keil et al., 1967, s. 88–89)

Město Olomouc spravovala po konstituování československého státu *Správní komise*, a to do prvních obecních voleb dne 15. června 1919. Po dobu osmi měsíců neměla tedy Olomouc svého starostu. Revoluční *Správní komise* plnila všechny běžné povinnosti městské správy – v oblasti samosprávné i v přenesené působnosti – jak je přinesla vzrušená doba rozvratu a postupné konsolidace poměrů. K plnění tohoto úkolu přispívalo i několik poradních komisí, odborů a poradních sborů s řadou dalších aktivistů. Přesto však komise cítila své poslání především v tom, aby dosud navenek německé město počestila. Své počínání (např. redislokaci školních budov ve prospěch Čechů, přejmenování ulic atd.) zdůvodňovala výsledky neoficiálního

desíti letech stojí tu naše republika tak konsolidována, že to objektivní pozorovatelé ze zahraničí doznávají otevřeně, ba přímo s pochvalou.“ (Drlík, 1928, s. 5)

sčítání lidu 1. března 1919, které ukazovalo na skutečnost, že v Olomouci (dosud bez předměstí) žije mezi 23 791 obyvateli 14 454 Čechů, tedy 60,7 % z celkového počtu obyvatel. Ještě přesvědčivější argument v tomto směru pak představovala integrace třinácti sousedních obcí zorganizovaná Správní komisí k datu nejbližších komunálních voleb tj. 15. června 1919, kdy již byli voliči z 68 % Češi (Němci tvořili necelých 28 %). Správní komise za předsednictví vládního komisaře JUDr. Richarda Fischera se naposledy sešla 14. června 1919 – den před komunálními volbami. O tři týdny později (3. července 1919) ji už vystřídal zastupitelstvo vzešlé z voleb. Proti obecnému očekávání však v jeho čele nestanul jako starosta JUDr. Richard Fischer, ale zatím ne příliš známý JUDr. Karel Mareš,⁴⁰ dosavadní Fischerův náměstek z dočasné *Správní komise*. Z bloku tzv. „občanských stran“ (tj. národních demokratů a lidovců) vzešel starostův druhý náměstek (ing. F. Rompart). Olomoučtí Němci obsadili post I. náměstka (MUDr. A. Kraus) (Spáčil, Tichák, 2002, s. 49–51).

Vytvoření tzv. Velké Olomouce bylo krokem, který zdejší německé obyvatelstvo pociťovalo jako další ohrožení němectví v Olomouci. S blížícími se obecními volbami a připojením okolních obcí bylo zřejmé, že pozice olomouckých Němců se zhorší a zmenší se jejich vliv na správu města. V tomto smyslu informoval své čtenáře dne 13. června 1919 deník *Mährisches Tagblatt*, do kterého byl mezi 2. a 3. stranu vložen předvolební leták s následující výzvou:

⁴⁰ JUDr. Karel Mareš (28. 1. 1872 v Hostovicích–2. 6. 1952 v Olomouci). První český starosta města Olomouc pocházel ze středních Čech. Vystudoval gymnázium v Berouně, absolvoval právnickou fakultu na české univerzitě v Praze. Po promoci na doktora obojího práva nastoupil službu v justici u okresního soudu v Novém Městě na Moravě, odtud přešel jako adjunkt k soudu do Přerova a v roce 1910 nabytí hodnosti soudního rady a byl přeložen do Olomouce. Stal se spoluzakladatelem (1912) a po řadu let pak agilním jednatelem *Sírotčího spolku*, o jehož aktivitách je v tradičních vlasteneckých spolcích málo dokladů, o politické angažovanosti nejsou žádné. Po převratu a po vzniku Správní komise byl 28. dubna 1919 kooptován vládním komisařem JUDr. R. Fischerem do tohoto orgánu a ustanoven dokonce Fischerovým prvním náměstkem (viz blíže Spáčil, V., Tichák, M., 2002, s. 50).

„Deutsche Wähler von Groß-Olmütz!

Für die Wahlen in die Gemeindevertretung von Groß-Olmütz wird man Euch 10 Kandidatenlisten ins Haus schicken. Ihr dürft aber nur eine davon in die Wahlurne werfen, sonst ist Euere Stimme ungültig und Ihr habt die Deutschen der Stadt um einen Wähler vermindert! Wen wählen? Durch das Manöver „Groß-Olmütz“ haben unsere nationalen Gegner mit Hilfe einer ernannten Nationalversammlung, in der kein einziger Deutscher sitzt, unser Schicksal unseres Landes ergriffen und an eine gewaltsam geschaffene gegnerische Mehrheit ausgeliefert. Nicht ein deutsches System ist damit zusammengebrochen, sondern unsere deutsche Stadt Olmütz mit dem gesamten deutschen Volke. Wer unsere deutsche Sprache spricht und deutsch mit seinem Herzen fühlt, darf heute nur ein Ziel haben: Unseren deutschen Besitz, deutsche Schule, deutsches Theater, deutschen Grund und Boden, deutsches Gewerbe, deutschen Handel und deutsche Industrie im schweren Verteidigungskampfe vor den begehrliehen Angriffen der nationalen Gegner zu schützen und zu erhalten. Fällt dieser Besitz, dann bleibt auch für den deutschen Beamten, Angestellten und Arbeiter in dieser Stadt, will es seinem Volke treu bleiben, nur der Wanderstab.“ (Mährisches Tagblatt, 13. 6.1919, s. 2–3)

Leták dále vyzýval všechny německé obyvatele Olomouce ke společnému postupu a boji v „jednotné německé frontě“. Odsuzoval německé sociální demokraty za jejich odhodlání pokračovat v třídním boji a zdůrazňoval, že to, co každý Němec bez ohledu na jakoukoli stranu ve městě potřebuje, je „svoboda, mír a chléb“. A to jim tato strana nikdy nemůže poskytnout. Sociálním demokratům je pak dále vytýkáno, že neučinili dost, aby pařížskou mírovou konferencí nebylo Němcům odepřeno právo na sebeurčení. Nedokázali údajně zabránit, aby z vyhladovělého a vyčerpaného národa nebyla vyždímána miliardová válečná odškodnění. Na vedlejší straně pak čtenář našel seznam třiceti kandidátů za toto sdružení (*Mährisches Tagblatt*, 13. 6. 1919, s. 2–3). Deník německým voličům doporučuje, aby si vzali s sebou do volební místnosti jen kandidátní listinu Der Deutschfreiheitlichen Wählergruppe (německé volební sdružení) a ostatní kandidátní listiny zničili

ve volební místnosti, aby předešli jejich zneužití (*Mährisches Tagblatt*, 13. 6. 1919, s. 2–3).

Nejsilnější politickou stranou, která vzešla z olomouckých komunálních voleb 15. června 1919, se stala Československá sociálně demokratická strana dělnická (43,2 % hlasů českých voličů), která získala značnou převahu proti dalším stranám. Jako druhá v pořadí se umístila německá sociální demokracie (49,2 % Němců volilo tuto stranu).⁴¹ Češi získali 38 mandátů, Němci 22. Těmito volbami byla zároveň ukončena činnost *Správní komise*. V roce 1920 došlo ke změnám ve statutu, kdy potvrzováním starosty byla pověřena vláda (zák. 121/20 Sb. z. a n.) a dále (zák. 190/20 Sb. z. a n.) byl stanoven počet členů městského zastupitelstva na šedesát, městskou radu tvořil starosta, dva náměstci a 17 členů městské rady, tedy dvacet členů. Městské radě byl pak přidělen určitý („přiměřený“) počet stálých regentů (magistrátních radů), kteří byli znalí práva a složili zkoušku předepsanou pro konceptní politické úředníky (Spáčil, Tichák, 2002, s. 23). Aby jednání městského zastupitelstva bylo rychlejší a důkladnější, utvořily se vedle četných zvláštních odborů tři odbory všeobecné: I. Odbor pro věci technické, II. Odbor pro věci školské a kulturní a III. Odbor pro věci právní a finanční (Drlík, 1928, s. 18).

Obecní volby se staly v následujících dnech ústředním tématem místního německého tisku, především olomouckého deníku *Mährisches Tagblatt*. Objevovaly se četné úvahy o tom, kdo se stane příštím starostou města, a vedly se polemiky týkající se počtu odevzdaných hlasů. Podle *Mährisches Tagblatt* byl celkový počet odevzdaných platných hlasů v Olomouci 23 333. Z toho připadalo 14 711 na Čechy a 7932 na Němce; 690 hlasů pak obyvatelům hlásícím se židovskému etniku, ty měly být údajně přičteny k německým hlasům, dále je ale zmiňuje odděleně a dostává se k sumě celkově odevzdaných hlasů 24 023. Tím mohlo dojít k manipulaci s počty hlasů za jednotlivé národnosti, které byly pak uvedeny v tabulce. V některých částech města měl být počet

⁴¹ Pořadí politických stran s přesnými počty hlasů a jmenným seznamem zvolených členů zastupitelstva viz DRLÍK, J. *Deset let práce na olomoucké radnici 1918–1928*, 1928, s. 20.

hlasů dokonce zvýšen ve prospěch Čechů.⁴² Výše uvedený argument o údajné manipulaci s čísly při sčítání lidu se pak stal vděčným tématem německého regionálního tisku i v následujících letech.

Na prvním zasedání městského zastupitelstva dne 3. července 1919 byl starostou zvolen JUDr. Karel Mareš za sociální demokracii, který se stal historicky prvním českým starostou (I. náměstkem se stal dr. Alfred Kraus [za něm. soc. dem.], II. náměstkem ing. František Rompart [za čsl. stranu národně demokratickou]).⁴³ Dalším historickým prvenstvím byla skutečnost, že spolu zasedli zástupci všech částí tzv. Velké Olomouce a že se zasedání zastupitelstva zúčastnily i ženy jako rovnocenné členky. Ačkoliv bylo zasedání stanoveno na čtvrtou hodinu, mnoho zvolených členů se v určený čas nedostavilo na svá místa. Zato se v sále tísnilo mnoho posluchačů. Zastupitelé pak přicházeli postupně. Zajímavým zpestřením zasedání byla skutečnost, že čeští a němečtí sociální demokraté měli červený karafiát v knoflíkové dírce, čeští národní socialisté pak měli karafiáty dva – bílý a červený. Velkou pozornost vzbudila přítomnost ženských členů sboru. Nalevo od předsedy zasedaly německé strany (Sociální demokraté, Deutschfreiheitliche a křesťanští socialisté), uprostřed čeští národní demokraté, Wirtschaftspartei a katolická lidová strana. Vpravo od předsedy pak čeští Sociální demokraté a národní socialisté (*Mährisches Tagblatt*, 4. 7. 1919, s. 4–5).

Zasedání nového zastupitelstva bylo zahájeno složením slibu věrnosti nově zvolených zastupitelů. V češtině a němčině zastupitelé slibovali, že budou důsledně a svědomitě zachovávat zákony a nařízení Československé republiky, jakož i veškeré povinnosti náležející členu městského zastupitelstva Velké Olomouce.⁴⁴

⁴² Blíže tamtéž, s. 5, *Die deutschen Erfolge bei den Gemeindewahlen*.

⁴³ Jmenný seznam členů městské rady v I. volebním období (19. září 1919 do 5. prosince 1923). Viz DRLÍK, J. *Deset let práce na olomoucké radnici 1918–1928*, 1928, s. 27.

⁴⁴ Německy zněl slib následovně: „Ich gelobe, daß ich treu der tschechoslowakischen Republik, ihre Gesetze und Anordnungen genau befolgen und die Pflichten eifrig und gewissenhaft erfüllen werde, die ich als Mitglied der Gemeindevertretung von Groß-Olmütz übernommen habe.“

Poté proběhla volba starosty JUDr. Karla Mareše. Ten po svém zvolení poděkoval všem, kteří mu při volbě dali svou důvěru, a prohlásil, že se bude snažit vykonávat úřad starosty podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a bude věrným vykonavatelem usnesení obecního zastupitelstva. Zároveň zdůraznil svou politickou příslušnost a vyslovil zodpovědnost vůči této straně.⁴⁵

Současně s ustanovením nového olomouckého zastupitelského sboru proběhla reorganizace počtu referátů, jejichž počet byl ke dni 1. července 1920 rozšířen na 26. Mezi nimi nechyběl referát školský, český a německý školský výbor a referát pro českou a německou knihovnu a čítárnu. Jisté méně podstatné změny v organizaci referátů byly provedeny v roce 1935, kdy byly i tiskem vydány interní „Předpisy pro úřadování“ (Kancelářský řád).

Německé, za daných okolností fakticky menšinové, obyvatelstvo Olomouce však dávalo najevo svou nespokojenost s novými poměry. Jedním z projevů je i článek „Ein deutscher Erfolg in Groß-Olmütz“ olomouckého deníku *Mährisches Tagblatt* 19. 4. 1920. V něm jsou srovnávány výsledky parlamentních voleb z 18. dubna 1920 s výsledky

⁴⁵ Německé krajské periodikum *Olmützer Blätter* ještě po mnoha letech s hořkostí připomíná slova JUDr. Karla Mareše, která pronesl na prvním zasedání městského zastupitelstva dne 5. září 1919: „Mit dem heutigen Tag übernimmt das tschechische Volk die Stadt Olmütz in seine Obhut. Nirgends in den Akten und Archiven der Stadt befindet sich ein Hinweis darauf, daß die Stadt je in tschechischen Händen gewesen ist, soweit man in der Geschichte der alten Siedlung zurückgeht, sind Deutsche an ihrer Spitze gestanden.“ (*Olmützer Blätter*, Mai 1981, s. 65) „Dnešním dnem přebírá český národ město Olomouc do své péče. V žádných spisech ani archivech města se nenachází odkaz na to, že by někdy město bylo v českých rukou. Pokud se obrátíme do historie starého osídlení města, byli v jeho čele Němci.“ Olomoucký *Mährisches Tagblatt* přinesl informace o finančním ohodnocení práce starosty. Rada města se na svém posledním zasedání usnesla, že starosta bude pobírat 20 000 Kč ročně, jeho zástupci 12 000 Kč ročně, členové městské rady obdrží dle délky zasedání hodinovou mzdu ve výši 20 Kč a členové sekce za zasedání trvající déle než hodinu 10 Kč. Odměna za práci v zastupitelstvu byla zdůvodněna tím, že ačkoliv zatíží městskou pokladnu, nelze očekávat, že se zvolení zástupci ve své pracovní době budou věnovat komunální práci zcela zdarma (*Mährisches Tagblatt*, 18. 10. 1919, s. 5)

komunálních voleb z 15. června předešlého roku. V roce 1919 se voleb zúčastnily dvě německé a sedm českých politických stran, zatímco dne 18. dubna 1920 se počet německých stran, ucházejících se o přízeň voličů, zvýšil na pět a počet českých na osm. V obecních volbách (1919) bylo odevzdáno 7 932 hlasů německých a 14 715 českých. Ve volbách, které proběhly dne 18. dubna 1920, odevzdali Němci 8451 a Češi 22 423 platných hlasů. Počet německých hlasů tedy narostl o 519 (což je o 6,54 %) (*Mährisches Tagblatt*, 19. 4. 1920, s. 1). Německé obyvatelstvo Olomouce tedy mělo po několika dlouhých měsících důvod k jásotu. V této době se citlivé téma menšinového školství stávalo předmětem čilých debat při zasedání městského zastupitelstva. Např. v roce 1920 olomoucký *Mährisches Tagblatt*, podávající zprávu z jednoho takového zasedání, upozorňoval, že jsou české školy podle národnostního klíče lépe finančně dotovány než školy německé, protože rozpočet města je téměř výhradně spravován Čechy, a že např. zastupitel JUDr. F. Smrčka se prý snaží celou věc „překroutit“ tak, aby to vypadalo, že české školy jsou na svých finančních nárocích kráceny díky německým školám. Zároveň prý Smrčka naznačil, že připravovaná nová reorganizace školství v Olomouci „odejme německému obyvatelstvu opět další školy, které budou dány k dispozici Čechům“. V závěru článku vyzývá, aby olomoučtí Němci nevzdávali boj o své kulturní vlastnictví, ke kterému se řadí i školy (*Mährisches Tagblatt*, 2. 1. 1920, s. 4).

Obecní volby, které proběhly dne 15. září 1923, se nesly v duchu hesla „Zuerst leben, dann philosophieren“. Tento slovní obrat měl vyjasnit skutečnost, že nejprve má být potvrzena existence národa, a pak se může dále politizovat o „třídních a rasových otázkách“. Německé volební sdružení (Wahlgemeinschaft) získalo v zastupitelstvu 14 mandátů, němečtí sociální demokraté pouze dva. Němci ztratili čtyři mandáty (*Mährisches Tagblatt*, 17. 9. 1923, s. 1). Nejvíce hlasů v těchto volbách obdržela z českých stran Československá strana sociálně demokratická (získala 11 mandátů), z německých pak Deutsche Wahlgemeinschaft (14 mandátů).⁴⁶ Celkově obdrželi Češi 39 mandátů.

⁴⁶ Pořadí politických stran s přesnými počty hlasů a jmenným seznamem zvolených členů zastupitelstva viz DRLÍK, J. *Deset let práce na olomoucké radnici 1918–1928*, 1928, s. 23–24.

V místním tisku se současně rozběhly diskuse o tom, kdo má být zvolen příštím starostou města. Německý *Mährisches Tagblatt* soustředil pozornost na dva kandidáty, JUDr. K. Mareše a JUDr. R. Fischera a posteskl si, že významná místa ve vedení města opět zaujmou Češi (*Mährisches Tagblatt*, 22. 9. 1923, s. 3). Dne 16. listopadu 1923 byl prezidentem T. G. Masarykem potvrzen nově zvolený starosta za Československou stranu národně demokratickou JUDr. Richard Fischer⁴⁷ (I. náměstkem se stal lidovec A. Vlček, M. Fritscher II. náměstkem za Deutsche Wahlgemeinschaft) (*Mährisches Tagblatt*, 21. 11. 1923, s. 3). První zasedání nově zvoleného městského zastupitelstva se konalo 10. prosince 1923,⁴⁸ přičemž bývalému starostovi K. Marešovi

⁴⁷ JUDr. Richard Fischer (27. 3. 1872 v Lošticích–5. 2. 1954 v Olomouci) JUDr. Richard Fischer se narodil v rodině vlasteneckého sládka a rolníka v Lošticích. Do Olomouce přišel v roce 1883 jako primán Slovanského gymnázia, kde o osm let později (1891) maturoval. Do roku 1896 pak studoval v Praze práva a po promoci se do Olomouce vrátil již natrvalo. Jako student byl společensky činný ve svém rodišti i v Olomouci (rovněž mezi vysokoškoláky v Praze). Ještě jako kandidát práv se v Olomouci stal roku 1892 členem a později čelným funkcionářem *Národní jednoty*. Poté, co se zde usadil, působil stejně intenzivně v Matici školské i jiných národních sdruženích. Ve všech těchto pozicích brzy proslul jako vynikající řečník i autor bezpočtu novinových článků hájících práva Čechů v rakouském soustátí. V politice se hlásil k Moravské pokrokové straně, za kterou dvakrát (1906 a 1913) úspěšně kandidoval do Zemského sněmu. Ve straně – pozdější Národní demokracii – zastával vždy čelné místo na ústřední úrovni, nabídku na poslanecký mandát v již československém parlamentu však odmítl. V čele města stál v prvních dnech samostatné republiky jako tzv. vládní komisař, mezi léty 1919 až 1923 sice pouze v roli radního, ale od 27. listopadu 1923 až do osudného 15. března 1939 byl olomouckým starostou. Ve své funkci byl populární. Neuplatňoval nikdy stranicko-politická hlediska, hluboce si vážil každého zastupitele – na pravici i na levici – pokud pracoval pro blaho obce. Za jeho éry vyrostlo z městských prostředků 1225 nových domů, 8 nových škol a množství reprezentativních objektů financovaných z jiných zdrojů. Velké investice přišly do inženýrských staveb (kanalizace, regulace Moravy, dopravní cesty atd.). Smutný konec této etapy olomoucké historie učinili nacisté v roce 1939. Starosta R. Fischer byl zbaven funkce a do politiky se již nevrátil ani po osvobození v roce 1945 (viz blíže Spáčil, V., Tichák, M., 2002, s. 52–53).

⁴⁸ Jmenný seznam členů městské rady ve II. volebním období (6. prosince 1923 až

byla povolena tříměsíční dovolená. Proběhly volby do jednotlivých výborů a komisí města, mimo to do Výboru pro německé pokračovací školy (Ausschuß für deutsche Fortbildungsschulen), Výboru pro české pokračovací školy (Ausschuß für tschechische Fortbildungsschulen), Správy obchodní akademie (Kuratorium der Handelsakademie) či Okresní komise pro ochranu dětí (Bezirkskommission für Kinderschutz) (*Mährisches Tagblatt*, 11. 12. 1923, s. 2).

V pořadí třetí komunální volby od vzniku ČSR proběhly v Olomouci dne 4. prosince 1927. Z národnostního hlediska v nich nedošlo k žádnému významnému posunu. Němci obdrželi 21 mandátů (Češi obhájili 39 mandátů) a navíc se radovali z toho, že jeden ze zvolených komunistických kandidátů je Němec. Přesto však Němci ztratili oproti obecním volbám v roce 1923 asi 1300 hlasů, ale obdobný úbytek zaznamenaly i české strany. Příčinou bylo odebrání volebního práva vojákům (die Entziehung des Soldatenwahlrechtes), tj. cca 2200 hlasů⁴⁹ (*Mährisches Tagblatt*, 5. 12. 1927, s. 1).

Deník *Mährisches Tagblatt* však spatřoval další příčinu úbytku 1300 hlasů pro německé strany především ve „... známé německé nedbalosti ve věcech politických“. Mnoho Němců totiž nebylo uvedeno na volebních seznamech, a přes opakované veřejné výzvy nebylo možné tento nedostatek reklamovat. Vytýká jim rovněž, že na rozdíl od Čechů, kteří přišli disciplinovaně k volbám téměř všichni, někteří lidé starší sedmdesáti let k volbám nešli a tímto způsobem poškodili německý národ. A list kritizoval dále skutečnost, že velký počet důstojníků v penzi se měl přihlásit na úřadě jako již řádní voliči, protože úředníci nedopatřením zapomněli k jejich jménu přidat poznámku i. R. (in Rente – v penzi), což byla pro „pány na radnici“ formální a ne nevítaná příležitost snížit počet německých voličů.⁵⁰ V důsledku

7. února 1928). Viz DRLÍK, J. *Deset let práce na olomoucké radnici 1918–1928*, 1928, s. 27.

⁴⁹ Počty hlasů pro jednotlivé strany kandidující v těchto volbách a jejich přepočet na mandáty v obecním zastupitelstvu včetně konkrétních jmen za jednotlivé strany viz *Mährisches Tagblatt*, 5. 12. 1927, s. 1.

⁵⁰ Zamyšlení nad smyslem odebrání volebního práva vojákům viz *Deutsches Volksblatt*, 20. 10. 1923, s. 1

lepší organizace a účasti mohli Němci dle *Mährisches Tagblatt* získat i o dva mandáty navíc, což by přispělo ke spravedlivějšímu rozdělení obecních finančních prostředků, dodávek apod., které byly doposud Němcům děleny dle poměru 4 : 1, což je dle deníku nespravedlivé, protože ve městě stále žilo více než 30 % německého obyvatelstva (*Mährisches Tagblatt*, 5. 12. 1927, s. 2).

Starostou města byl většinou zastupitelů dne 22. prosince 1927 opět zvolen JUDr. R. Fischer⁵¹ (*Mährisches Tagblatt*, 23. 12. 1927, s. 2). Prvním náměstkem byl zvolen drážní zaměstnanec a dosavadní radní Čech a sociální demokrat Josef Lang, druhým náměstkem Němec dr. Rudolf Sallinger (Deutsche Wahlgemeinschaft). Zvolení Rudolfa Sallingeru vyvolalo obrovský potlesk jak v českých, tak i v německých lavicích. Dr. Rudolf Sallinger byl totiž zvolen především díky českým občanským stranám, které mu dle předběžných dohod disciplinovaně odevzdaly své hlasy, a mj. se těšil všeobecné úctě. *Mährisches Tagblatt* tuto skutečnost pozitivně komentoval slovy, že dodržování vzájemných dohod má velký význam, neboť poprvé v celé historii města (ba i poprvé v celé republice) hlasovali německí zastupitelé pro českého starostu a čeští zastupitelé odevzdali své hlasy německému kandidátovi pro funkci náměstka starosty (*Mährisches Tagblatt*, 31. 1. 1928, s. 3).⁵²

Datum následujících obecních voleb v Olomouci bylo stanoveno na 20. března 1932.⁵³ Německé strany se opětovně sdružily do tzv. Deutsche Wahlgemeinschaft.⁵⁴ O dva dny později deník *Mährisches Tagblatt* informuje, že německé strany, které původně hodlaly jít do voleb izolovaně, spojily své kandidátní listiny, a zároveň se dohodly na vytvoření klubu v rámci budoucí obecní rady. Hlavním účelem tohoto kroku byla demonstrace německé jednoty a eliminace tříštění hlasů německých voličů, kteří do volební urny vhodili pouze jednu německou kandidátní

⁵¹ Tuto volbu vláda potvrdila výnosem ministerstva vnitra ze dne 18. ledna 1928, č. 3203/7. Ustavující schůze městské rady se konala 30. ledna 1928 (Fischer, 1932, s. 3).

⁵² Jmenovité složení městské rady viz *Mährisches Tagblatt*, 31. 1. 1928, s. 3.

⁵³ Náklady na volby si vyžádaly finanční náklady 60 000,- Kč a zúčastnilo se jich 34 040 oprávněných voličů (Fischer, 1938, s. 7).

⁵⁴ Do čela kandidátky byl postaven náměstek starosty dr. R. Sallinger.

listinu (*Mährisches Tagblatt*, 18. 3. 1932, s. 3). Výsledky těchto voleb byly pro Deutsche Wahlgemeinschaft poměrně úspěšné. Podařilo se jim získat o 349 víc hlasů než v posledních volbách (v roce 1927). Přesto ale ztratily jeden mandát. Z obhajovaných 16 se podařilo udržet 15 mandátů. Češi obhájili 38 mandátů. Již druhý den po volbách (v pondělí 21. března 1932) se v tisku objevily spekulace o možném starostovi města, kterým se měl opětovně stát JUDr. Richard Fischer (důvodem ke zvolení měl být dle deníku *Mährisches Tagblatt* i fakt, že v tomto roce měl oslavit své 60. narozeniny)⁵⁵ (*Mährisches Tagblatt*, 21. 3. 1932, s. 1).

Slavnostní zasedání nově zvoleného zastupitelstva proběhlo dne 29. března 1932 mj. u již výše zmíněné příležitosti oslav 60. narozenin starosty JUDr. Richarda Fischera. JUDr. Richard Fischer byl velmi oblíbeným politikem jak u českých, tak i u německých představitelů města. Dokladem je vyjádření jeho spolupracovníka, dr. Rudolfa Sallinger, který ve své řeči zdůraznil, že „... také my Němci uznáváme Vaše velké zásluhy, které jste, vážený pane starosto, vykonal pro blaho a společné zájmy všech obyvatel tohoto města.“ (*Mährisches Tagblatt*, 30. 3. 1932, s. 3)

Deník *Mährisches Tagblatt* uvádí, že na ustavující schůzi dne 20. dubna 1932 byl JUDr. Richard Fischer zvolen do svého úřadu 50 hlasy z 59 přítomných zastupitelů. Dle dohod mezi stranami⁵⁶ získal kandidaturu na místo prvního náměstka český sociální demokrat J. Lang a na místo druhého náměstka lídr sdružení německých stran Deutsche Wahlgemeinschaft dr. R. Sallinger (*Mährisches Tagblatt*, 21. 4. 1932, s. 4).⁵⁷ Schůze nově zvoleného zastupitelstva se konala dne 13. června 1932. Kromě volby obou náměstků, starosty a městské rady, byli ještě zvoleni členové finanční komise. Ve své úvodní řeči se starosta Richard Fischer dotkl také otázky školství prohlášením, že si

⁵⁵ Seznam nově zvolených členů za jednotlivé strany viz *Mährisches Tagblatt*, 21. 3. 1932, s. 1.

⁵⁶ Zde se tvrzení rozcházejí. V své knize *Šest let práce na olomoucké radnici (1932–1938)* R. Fischer uvádí, že žádná ze stran si nenárokovala funkci prvního a druhého náměstka, a tudíž se volba celého presidia konala z pléna (Fischer, 1938, s. 8).

⁵⁷ Blíže o jeho životě a působení v úřadech a spolicích města Olomouce v oslavném článku jeho životního jubilea vč. fotografie viz *Mährisches Tagblatt*, 3. 4. 1933, s. 3.

je vědom nedostatků na školách ve Starých Hodolanech, Olomouci-městě, v Černovíře a ve Chválkovicích a přislíbil jejich rychlou nápravu (Fischer, 1938, s. 9). Velmi záhy a nečekaně došlo ve vedení města ke změně. Dne 10. srpna 1933 přinesl deník *Mährisches Tagblatt* zprávu o náhlém úmrtí dr. Sallingera.⁵⁸ Na jeho místo byl dne 28. srpna 1933 zvolen odborný učitel Eduard Wyličil (Deutsche Wahlgemeinschaft).⁵⁹ Jeho úřadování však bylo krátké, jelikož se zjistilo, že byl členem německé nacionální strany, jejíž činnost byla zastavena. Z dovolené, kterou si E. Wyličil vyžádal, se již do svého úřadu nevrátil a dne 7. prosince 1933 se své funkce vzdal úplně. Na jeho místo byl zvolen viceprezident krajského soudu dr. Vladimír Schmiedl (Fischer, 1938, s. 30–32).

V posledních olomouckých obecních volbách konaných roku 1938⁶⁰ zvítězila opět sociální demokracie. Místo starosty znovu v tajné volbě obhájil (podruhé za sebou) JUDr. Richard Fischer. V úřadě starosty setrval až do německé okupace. Ihned po obsazení města německou armádou dne 15. března 1939 byli s okamžitou platností zbaveni svých funkcí kromě něj i jeho 1. náměstek Josef Lang a později i další tři členové městské rady (Spáčil, Tichák, 2002, s. 23). F. Nather⁶¹ ve své vzpomínkové knize *Němec v Československu a v Protektorátu Čechy a Morava* k této události dodává, že na rozdíl od převzetí vlády nad městem v roce

⁵⁸ Nekrolog blíže viz *Mährisches Tagblatt*, 10. 8. 1933, s. 1.

⁵⁹ Krátký životopis E. Wyličila viz *Mährisches Tagblatt*, 20. 8. 1933, s. 4.

⁶⁰ Nahlédněme opět do místního německého tisku. Na Nový rok 1938 přáli svým zákazníkům olomouctí němečtí obchodníci a podnikatelé v inzertní příloze novin „*Glückliches neues Jahr*“. O rok později se jejich přání nesla ve zcela jiném duchu. Nad vánočními inzeráty jednotlivých obchodníků bylo uvedeno jednotné: „*Mit „Heil Hitler“ grüßen ihre Kunden und Freunde.*“ (*Volksanzeiger* 31. 12. 1938, s. 6; *Deutsches Volksblatt*, 1. 1. 1938, strana neoznačena).

⁶¹ Univ. prof. Friedrich Nather (1924 v Bruntále – 2009 v Oberstaufenu, NSR) nositel Ceny města Olomouce za počin roku pro Olomouc, za propagaci Olomouce v zahraničí a za úsilí o rozvoj česko-německých vztahů. Dětství a mládí prožil v Olomouci-Lazcích. Ačkoliv studoval technický obor, věnoval se historii, především dějinám Olomouce. K jeho nejznámějším dílům patří *Kronika olomouckých domů*, *Němec v Československu a v Protektorátu Čechy a Morava* a mnoho dalších odborných článků a statí (blíže viz MEZIHORÁK, F., HOŘÍNEK, M. *Padesát německých Olomoučanů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004, s. 56).

1918, kdy se poslední zasedání městské rady konalo až 11. listopadu 1918, nebyl dne 16. března 1939 na radnici již nikdo z jejích dřívějších „pánů“. Člověk prý mohl mít pocit, že bylo převzetí úřadu ze strany generálního štábu připraveno (Nather, 2008, s. 26). Radnice přivítala ve svých zdech nově dosazeného správního komisaře Fritze Cermaka a Olomouc se na dlouhá léta stala opět městem „německým“.

Literatura:

- BARTOŠ, J., TRAPL, M. Československo 1918–1938. *Fakta, materiály, reálie*. Olomouc: Rektorát UP v Olomouci, 1991.
- DRLÍK, J. et al. *Deset let práce na olomoucké radnici 1918–1928*. Olomouc: Nákladem měst. Rady hlavního města Olomouce, 1928.
- FISCHER, R. *Za čtyři léta (1923–1927)*. Olomouc: Vlastním nákladem, 1927.
- FISCHER, R. *Na olomoucké radnici 1928–1932*. Olomouc: Vlastním nákladem, 1932.
- FISCHER, R. *Šest let práce na olomoucké radnici (1932–1938)*. Olomouc: Vlastním nákladem, 1938.
- KEIL, T. *Die deutsche Schule in den Sudetenländern*. München: Verlag Robert Lerche, 1967.
- MEZIHORÁK, F., HOŘÍNEK, M. *Padesát německých Olomoučanů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004.
- NATHER, F. *Als Deutscher in der Tschechoslowakei und im Protektorat Böhmen und Mähren*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2008.
- NEŠPOR, V. *Dějiny města Olomouce*. Olomouc: Votobia 1998.
- SCHULZ, J. et al. *Dějiny Olomouce 2*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.
- SPÁČIL, V., TICHÁK, M. *V čele města Olomouce. Správa města a její představitelé v průběhu století*. Olomouc: Memoria, 2002.

Denní tisk:

- Mährisches Tagblatt – 1918, 1919, 1920, 1923, 1927, 1928, 1932, 1933
- Deutsches Volksblatt – 1938
- Pozor – 1918
- Olmützer Blätter – 1957

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Gabriela Cingelová, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: gabriela.cingelova@upol.cz

Informační zdroje využívané studenty středních škol při výuce moderních dějin

Tomáš HUBÁLEK

Abstract: This paper deals with the role of source of information, which are mostly used by Czech grammar school student in Olomouc region. The text presented the findings of educational research, which was conducted by the author in 2012.

Key Words: modern history, source of information, grammar students, Olomouc region.

Úvodem

V roce 2012 bylo realizováno relativně rozsáhlé dotazníkové šetření mezi studenty středních škol gymnaziálního typu v Olomouckém kraji, které mělo mimo jiné za cíl pokusit se nahlédnout do problematiky vyučování moderních dějin v hodinách dějepisu na základních školách.⁶² Z výsledků vyplynulo poněkud alarmující zjištění, že na většině základních škol v olomouckém regionu se žáci ve standardní vyučovací době zpravidla nedostanou v probírané látce dále než za rok 1945 a tematickou oblast druhé světové války. Pro seznámení se s dalšími zlomovými a historickými událostmi soudobých dějin (nejen

⁶² Podrobně jsou výsledky šetření charakterizovány a publikovány in *Civilia...*, roč. 4, č. 2, 2013, s. 77–87. Viz seznam literatury.

československých) jsou pak žáci odkázáni v majoritním počtu případů na samostudium.

Rozhodli jsme se zaměřit na informační zdroje, kterých právě studenti gymnázií využívají k doplnění svých vědomostí z oblasti moderních dějin (zejména o druhé polovině 20. století a začátku 21. století).

Respondenty dotazníkového šetření se stali studenti čtvrtých ročníků gymnázií v olomouckém regionu. Gymnázium, jako typ střední školy, jsme vybrali zcela záměrně kvůli největší časové a hodinové dotaci hodin dějepisu během celé středoškolské výuky.⁶³ Celkový počet respondentů činil 228.

Jako metoda pro vyhodnocení byla využita deskriptivní analýza, která nám v této fázi měla poskytnout podrobnější podklady pro další a komplexnější pedagogický výzkum. V tomto ohledu chápeme realizované šetření pouze jako informační sondu do problematiky, která by měla vést k optimalizování designu budoucího výzkumu. Pro vizualizaci jsme zvolili standardní zobrazení prostřednictvím grafů *MS Excelu*.⁶⁴

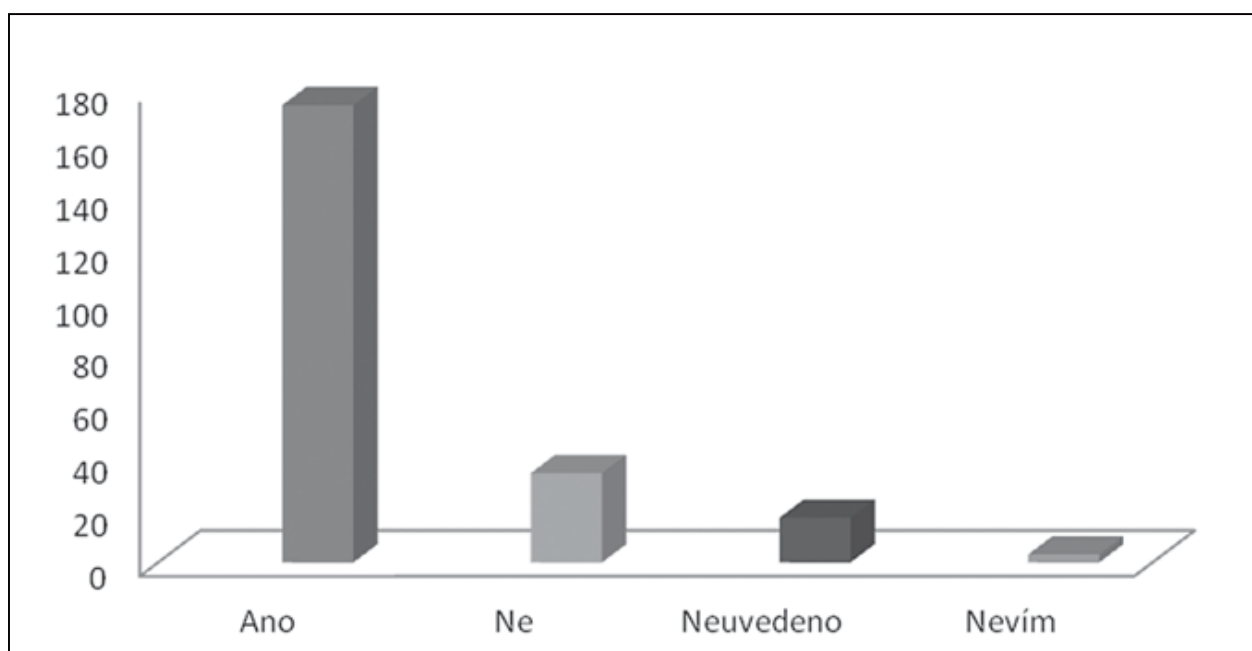
1 Analýza výsledků šetření

Jak již bylo zmíněno, zaměřili jsme se na informační zdroje, kterých nejčastěji studenti středních škol využívají, a to jak v hodinách samotných, tak i v případě samostudia, pro doplnění informací, nebo jako zdroje pro své referáty a jiné práce.

Za primární zdroj informací přímo v edukačním procesu považujeme pedagoga a jeho výklad v hodině. Z těchto důvodů jsme studentům položili dotaz: Máte pocit, že Vám Váš pedagog poskytuje dostatečné množství informací o různých historických událostech? A studenty jsme také vybídli, aby svou případnou odpověď rozvedli. Tuto možnost nevyužil nikdo.

⁶³ Máme na mysli 1.–4. ročník gymnázií, dle klasifikace ISCED vyšší sekundární všeobecný typ – ISCED 3. Celkově se do šetření zapojilo 7 gymnázií nacházejících se v olomouckém regionu.

⁶⁴ Podrobněji viz již zmíněný text v poznámce č. 62.

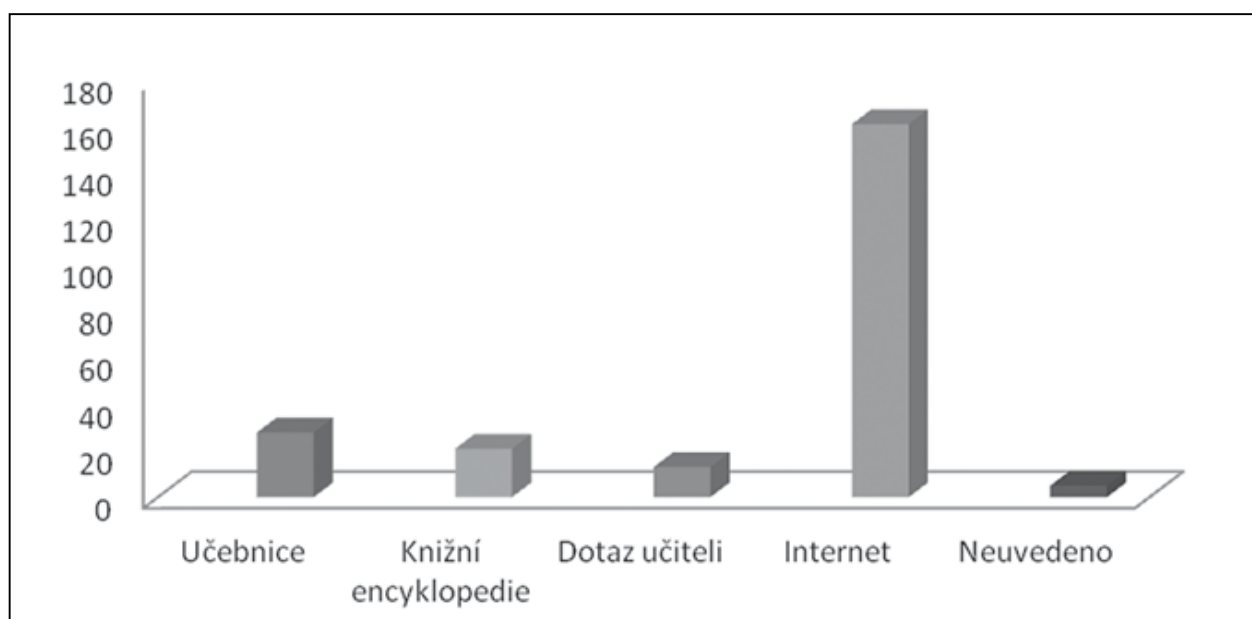
Graf č. 1: Máte pocit, že Vám Váš pedagog poskytuje dostatečné množství informací o různých historických událostech?

Jak dokládá graf četností, naprostá většina studentů považuje učitele za dostatečný zdroj informací, potřebných ke zvládnutí studia (174 respondentů, tj. 76,3 %). Přesně opozitně učitele vnímá 34 studentů, což představuje 14,9 %. Svůj názor neuvedlo 17 respondentů (7,5 %) a tři se neuměli v dané chvíli přiklonit ani k pozitivní, ani k negativní odpovědi (1,3 %).

Je tedy možné sice toto zjištění vnímat pozitivně, jako projev důvěry studentů v práci pedagoga, nicméně v kontextu již dříve publikovaných zjištění lze namítnout, že je škoda, že učitel nevěnuje větší prostor událostem spjatým s vývojem druhé poloviny 20. století, popřípadě událostem úplně nejnovějším.

Naše předchozí otázka se tedy zaměřovala na situaci přímo v edukačním procesu. Primárně jsme však chtěli zjistit, jaké zdroje studenti využívají nejčastěji obecně (tedy ve škole i mimo ni). Konkrétně jsme tedy položku formulovali následovně: Pokud se chcete informovat o nějakých historických faktech, jaké zdroje obvykle využijete? Z pilotáže realizované rok před tímto šetřením na menším vzorku studentů nám vyplynuly možnosti odpovědí s naprosto dominující frekvencí. Tento fakt jsme vzali v potaz a studentům jsme dali možnost výběru ze

čtyř nabízených variant: a) učebnici; b) knižní encyklopedii; c) dotaz učiteli; d) využiji internet. Poměrně jednoznačné výsledky jsou patrné již z následujícího grafu.

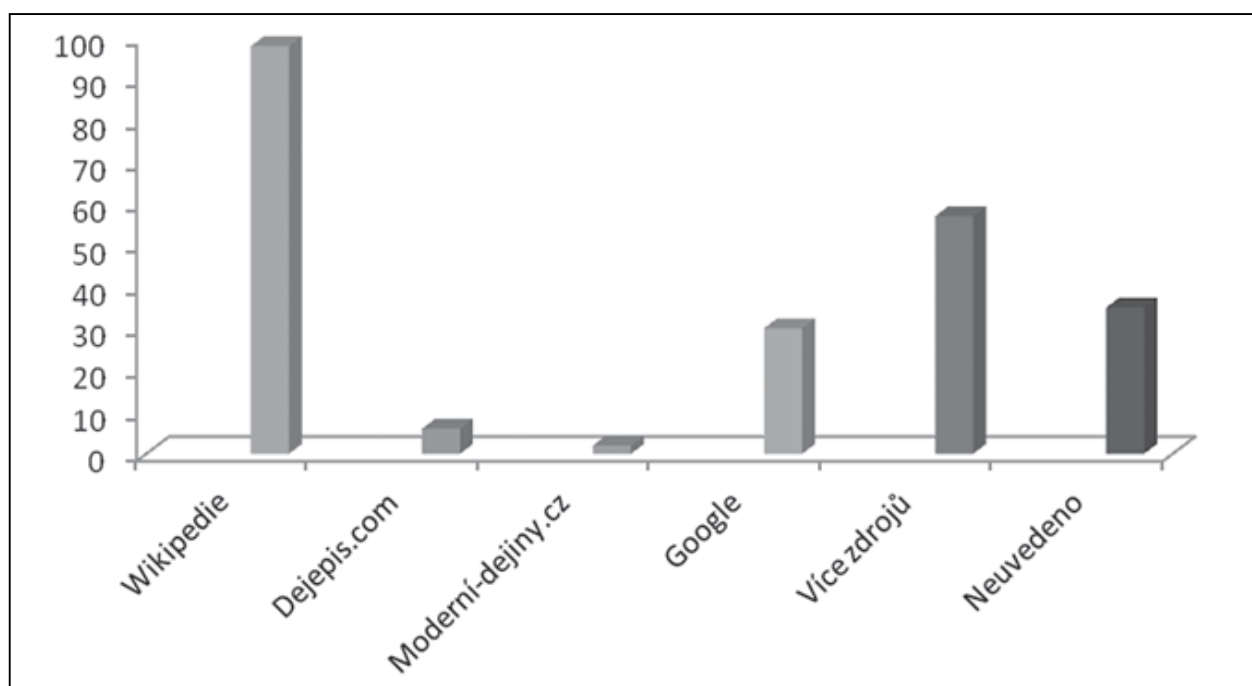
Graf č. 2: Pokud se chcete informovat o nějakých historických faktech, jaké obvykle využijete?

Internet jako zdroj informací o historických faktech využívá naprostá většina oslovených studentů (161 respondentů, tj. 70,6 %). S výrazně menší četností studenti získávají znalosti z učebnic (28 respondentů, tj. 12,3 %), z knižních encyklopedií (21 respondentů, tj. 9,2 %) a nejméně se jich obrátí s dotazem na učitele (13 respondentů, tj. 5,7 %). Pět studentů neodpovědělo (2,2 %). Přestože v předcházející položce respondenti vyjádřili spokojenost s kvantem a patrně i kvalitou faktů získaných od svého pedagoga v hodinách dějepisu, u této položky vyšla podobná možnost jako nejméně frekventovaná. Vysvětlujeme si tento rozpor především tím, že student využívá možnosti internetu spíše při domácí přípravě, kde přirozeně nemá možnost dotaz učiteli položit.

V následující položce jsme chtěli identifikovat konkrétní internetové stránky, které respondenti nejčastěji při svém studiu využívají. Dotaz jsme formulovali následovně: Pokud využíváte jako informační zdroj internet, jakou stránku používáte nejčastěji? Studenti mohli volně odpovídat.

S větším odstupem dominovala internetová encyklopedie Wikipedie (98 respondentů, tj. 43 %), o jejíž faktografické přesnosti můžeme spekulovat, neboť projekt Wikipedie rozhodně není odborným fórem. Naproti tomu specializované internetové stránky, zaměřující se na dějepis a historii obecně (a u kterých je nejvyšší předpoklad věcné správnosti), získali četnosti zcela nejmenší (dejepis.com – 6 respondentů, tj. 2,6 % a moderni-dejiny.cz – 2 respondenti, tj. 0,9 %).

Relativně malý vzorek studentů používá k prvotnímu přehledu vyhledávací portál Google, který sám o sobě žádná historická fakta neobsahuje (30 respondentů, tj. 13,2 %). Umí je pouze vyhledat a zprostředkovat pomocí externích odkazů. Více elektronických zdrojů využívá 57 respondentů (25 %) a určité procento studentů na náš dotaz nereflektovalo (35 respondentů, tj. 15,3 %). Níže opět připojujeme graf četností pro názornější představu.

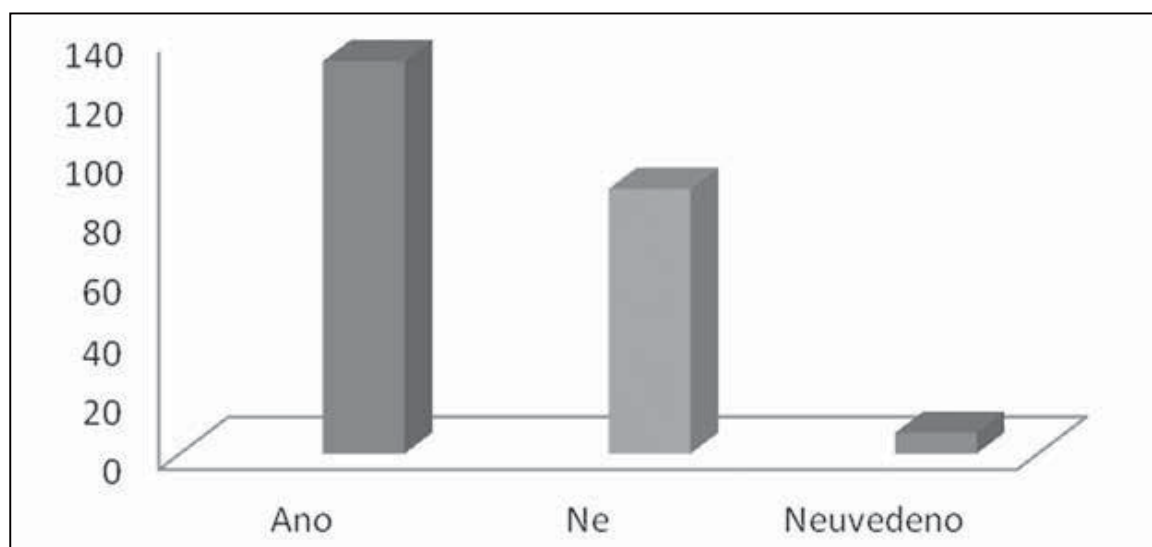

Graf č. 3: – Pokud využíváte jako informační zdroj internet, jakou stránku používáte nejčastěji?

Výše jsme naznačili jistou míru nespolehlivosti, týkající se uváděných informací na internetové stránce Wikipedie. Naše mírná skepse vychází z faktu, že tato elektronická encyklopedie je tvořena uživateli, kteří nemusí být odborníky a především se ani sama Wikipedie neprezentuje

jako odborný portál. V naší další dotazníkové položce jsme chtěli ověřit, zda si studenti uvědomují jistá rizika při přejímání a citování dat z Wikipedie. Položili jsme studentům otázku: Pokládáte informace uvedené v internetových encyklopediích (typu Wikipedie) za dostatečně spolehlivé? Studenti mohli odpovídat pouze ano / ne.

Při vyhodnocování jsme zjistili, že více než polovina studentů považovala elektronické encyklopedie typu Wikipedie za spolehlivé (132 respondentů, tj. 58 %) a více než třetina respondentů byla opačného názoru (89 respondentů, tj. 39 %). Pouze sedm jich odmítlo uvést odpověď (3 %). Viz také grafické znázornění.

Graf č. 4: Pokládáte informace uvedené v internetových encyklopediích (jako je například Wikipedie) za dostatečně spolehlivé?

Závěrem

Pokusili jsme se navázat na předešlá zjištění a snažili jsme se identifikovat, klíčové zdroje informací, které studenti využívají jako podklady pro své znalosti. Sumarizované poznatky můžeme rozčlenit na dvě kategorie podle lokace, ve které studenti informace o historických událostech čerpají. Zatímco ve škole se jednoznačně spoléhají na pedagoga (důvěřuje mu 76 % dotázaných), při domácí přípravě využívají internet a elektronické zdroje informací (71 % respondentů).

Předpoklad, že primárním zdrojem informací ve škole bude pedagog, je oprávněný a logický. Naproti tomu při studiu mimo školu mají

studenti širší škálu možností. Přesto s výrazným rozdílem dominuje internet. A mezi nejnavštěvovanější stránky patří podle našeho zjištění elektronická encyklopedie Wikipedie.

Na mírně paradoxní diskrepanci jsme narazili při vyhodnocení otázky o věcné správnosti podobných portálů. Přestože Wikipedii pravidelně využívá 98 respondentů, zároveň si jich 89 (z celkového počtu 228) myslí, že informace v ní uvedené nejsou faktograficky přesné.

V kontextu těchto zjištění vnímáme naléhavěji potřebu pokusit se vhodným způsobem (nejen!) studenty gymnázií naučit více využívat relevantní zdroje jako podklady vlastních prací, podněcovat v nich umění kritického posuzování informací a také seznámit je a přimět je používat normy pro citování textů.

Literatura:

- BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. 1. vyd. Praha: ÚIV, 2009.
- GAVORA, P. Nástrahy a problémy vyučovania metodológie kvalitatívneho výskumu. In SIROTOVÁ, M., FRÝDKOVÁ, E. (eds.) *Pedagogická veda a školská prax v historickom kontexte*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010, s. 66–72.
- HUBÁLEK, T. Percepce role učebnic dějepisu v edukačním procesu studenty gymnázií. In *Civilia. Odborná revue pro didaktiku společenských věd*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, roč. 4, č. 2, 2013, s. 77–87.
- CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice. Základy kvantitativně orientovaného výzkumu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2009.
- PRŮCHA, J. (ed.) *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek, Ph.D.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: tomas.hubalek@upol.cz

Apoštolská posloupnost biskupů českých zemí

Petr NOHEL

Apostolic succession of Czech Lands' bishops

Abstract: The paper presents the phenomenon of apostolic succession and the individual consecrated persons, who figured in the history of the Czech lands, shows where possible in genealogical diagram. On this basis we can see clearly links between persons integrated in the succession, while not ignored the fact of sources that may be relevant to determining consecrational lines.

Key Words: Apostolic Succession, Bishop, Consecration, Church

Úvod

Apoštolská posloupnost představuje ve starobylých křesťanských církvích důležitý aspekt jejich sebeuchopování. Jedná se o princip, který předpokládá adresné a především dějinně nepřerušené předávání duchovní návaznosti svěcením, a to na základě předpokladu neustálého doplňování a rozšiřování původního apoštolského okruhu Ježíšových učedníků (srov. Tertullianus, kap. 20). O apoštolské posloupnosti proto hovoříme v případě církví katolických, pravoslavných nebo církve starokatolické a dále také u církví východních monofyzitských nebo církví nestoriánské.

Některé další církve vzniklé převážně z reformačního proudu, např. anglikánská nebo církve luterské či metodistické, pracují také s určitým

výkladem posloupnosti duchovních, avšak způsobem podobným spíše tzv. presbyterní sukcesi, která počítá s předáváním duchovních dispozic svěcenců v rámci kontinuity širšího společenství, a neakcentuje tedy adresnou posloupnost jako základ tohoto principu. Evangelikální sbory pak apoštolskou posloupnost zcela odmítají.

Z pohledu historického výkladu je tedy každý biskup za předpokladu platně uděleného svěcení do apoštolské posloupnosti včleněn a může skrze svého světitele a jeho světitele postupovat dále do minulosti a blížit se tak ke zdroji této svátostné skutečnosti, kterou je v ideálním případě prvotní okruh apoštolů (srov. Irenej z Lyonu, 3,3,1 a 4,26,2). Podstatným rysem tohoto principu je důvěra v jeho nezbytnost (srov. Augustinus, s. 4, 5) pro následnou sakramentální účinnost té které církve a obecně víra v jeho uplatňování již v prvním století (srov. Kelly, 1976, s. 37).

1 Biskupská následnost

Biskupskou následností rozumíme faktické střídání a obměňování osob biskupů na tom kterém konkrétním biskupském stolci. Každá diecéze, která je nejvyšší regionální nebo funkční správní jednotkou církve, má svého jednoho diecézního biskupa, který ji řídí, přičemž může mít i další, kteří pak diecéznímu biskupovi v tomto řízení pomáhají. Co do faktu biskupského svěcení jsou si však všichni biskupové rovni.

Novým diecézním biskupem se může stát jak dosavadní biskup auxiliář či koadjutor, tak také biskup z jiné diecéze, či dokonce dosavadní kněz, který ovšem před převzetím diecéze do správy musí být na biskupa nejprve vysvěcen. Protože je nový biskup vybírán nejčastěji po akceptované rezignaci nebo úmrtí předchozího sídelního biskupa, nejsou příliš časté případy, kdy je tento na biskupa vysvěcen svým předchůdcem ve funkci. Přestože vnímáme tuto následnost biskupů jako důležitou, a často také bývají představovány seznamy hierarchů v rámci konkrétní diecéze, hraje tato čistě funkční roli a přímo nesouvisí s případným biskupským svěcením dotčených osob.

Být na biskupa vysvěcen a být v konkrétní diecézi biskupem ustanoven, jsou tedy dvě odlišné skutečnosti, přičemž právě svěcení je

podmínkou pro výkon úřadu. Každý diecézní biskup se tak v zásadě stává představitelem dvojí kontinuity; totiž kontinuity diecéze, kam nastupuje po svém předchůdci, a kontinuity svěcení, kam náleží jako svěcenec svého světitele. Kontinuita svěcení je však primární, protože ta činí adepta biskupem, zatímco diecézní kontinuita mu umožňuje potenciál získaný tímto svěcením realizovat v příslušném úřadě.

2 Apoštolská posloupnost

Přestože apoštolská posloupnost představuje kontinuum, které svátostně propojuje první generaci apoštolů se současnými nositeli biskupského svěcení, není možné tuto návaznost prokázat v listinné podobě, tedy úředně. Důvodem je především to, že prvotní církve s nejvyšší pravděpodobností žádné administrativní záznamy o apoštolské kontinuitě nevedla a ani z dokladů nadcházejících staletí se o písemných záznamech apoštolské posloupnosti mnoho nezachovalo.

Záznamy, které by bylo možné obsahově vytěžit až do dnešních dnů, se vyskytují přibližně od 16. století, přičemž duchovním předkem přibližně 95 % současných katolických biskupů (celosvětově jich je cca 5 200) je Scipione kardinál Rebiba (*Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, sv. 3, s. 177, 251 a 319). Další duchovní rodokmen pak mohou tvořit svěcenci Guillauma kardinála d'Estouteville (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 205, č. 16,877), popřípadě Zikmunda kardinála Kollonitsche (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 134, č. 12,037) a několika dalších. I tyto kontinuity jsou však vzájemně propojeny, protože každý platně vysvěcený biskup má ve standardních případech kromě hlavního světitele nejméně dva tzv. spolusvětitele, takže každý nový řádně svěcený biskup je v praxi do apoštolské posloupnosti včleňován minimálně třemi osobami, přičemž pro přehlednost návazností níže uvedených biskupů českých zemí budeme brát v úvahu pouze linie světitelů hlavních.

Díky apoštolské posloupnosti tak tvoří biskupové jakoby velký duchovní rodokmen, ve kterém světitelé zauímají místo duchovních předchůdců a svěcenci duchovních nástupců. Do této posloupnosti jsou samozřejmě včleňovány i další svátostné stupně jako např. kněz

nebo jáhen, ty však ponecháme nyní stranou, neboť ty nemohou tuto svátostnou moc předávat dále, čímž se od biskupů podstatně liší.

3 Katoličtí biskupové českých zemí

Podíváme-li se blíže na katolické diecéze v českých zemích, zjistíme, že jich historicky rozlišíme celkem 10, přičemž diecéze litomyšlská je již zaniklá.⁶⁵ Aktuálně je tedy katolických územních diecézí 9 s tím, že římskokatolických je 8 a řeckokatolický apoštolský exarchát s působností pro celé území státu je jeden.

Na biskupských stolcích těchto diecézí se vystřídalo celkem 221 sídelních biskupů, dalších 106 bylo auxiliárních či biskupů koadjutorů apod. Celkem tedy v rámci českých zemí trvale působilo 327 osob s biskupským svěcením,⁶⁶ z nichž 27 bylo také jmenováno kardinály. Z tohoto počtu však nedokážeme písemně prokázat kontinuitu apoštolské posloupnosti ve 48 % případů, neboť nemáme doloženy záznamy o svěcení 156 biskupů. Ve 26 případech (8 %) sice tyto záznamy máme, ale pouze v řádu několika generací, které nepředstavují kontinuitu k některému z prvně doložených biskupů z 16. století. Ve 44 % případů pak tyto záznamy k dispozici jsou, takže u 145 biskupů můžeme o této kontinuitě doloženě hovořit.⁶⁷

Z přehledu biskupů na jednotlivých stolcích je patrné, že biskupské svěcení nemůžeme zaměňovat za vlastní následnost v rámci diecéze. V pěti případech dochází k tomu, že se auxiliární biskup stal později diecézním biskupem ve své diecézi. Ve třinácti případech k tomu, že

⁶⁵ Do tohoto výčtu pro přehled nezahrnujeme téměř dvoustleté období postupného vzniku a zániku diecéze moravsko-panonské a její nástupnické diecéze moravské (9.–11. stol.).

⁶⁶ Do tohoto počtu ovšem nejsou započítáni biskupové Vratislavští, jejichž diecéze zasahovala historicky také na současný severovýchod naší země (zhruba v hranicích historického Slezska). Ten dnes tvoří základ diecéze ostravsko-opavské.

⁶⁷ K počtu těchto doložených biskupských svěcení by ještě bylo navíc možno připočíst tajně vysvěcené biskupy podzemní církve, a to ty, kteří ani po změně politických poměrů po roce 1989 nezastávali žádný oficiální biskupský úřad, neboť ti v tomto přehledu zahrnutí nejsou.

se biskup auxiliář stal sídelním v jiné diecézi nebo dokonce naopak. Poměrně častá (celkem v 17 případech) je také výměna diecézního biskupského stolce za jiný. Desetkrát v minulosti také došlo k výměně se zahraničním biskupským stolicí. Jednalo se o případy, kdy biskup již v našich zemích působící odešel na biskupský stolec zahraniční nebo naopak přišel ze zahraničí do čela některé z diecézí českých zemí. Důvodem těchto případů bylo jednak naše začlenění v rámci rakousko-uherské monarchie, jednak praktická znalost latiny a němčiny jako nadnárodních jazyků středoevropského prostoru. Dnes k těmto případům prakticky nedochází.

4 Dynastická příslušnost některých biskupů

Ve vztahu k panovnickým dynastiím je také třeba zmínit, že někteří členové panovnických rodů vstupovali do služeb církve a stávali se řeholníky, kněžími i biskupy. V případě biskupů se jednalo jak o dynastie cizí – jako 55. biskup olomoucký působil v letech 1695–1711 lotrinský kníže Karel a na královéhradeckém a později také litoměřickém biskupském stolci působil v letech 1732–1759 saský princ Mořic – jednak o dynastie domácí. Například 7. biskupem pražským byl český princ Jaromír, 16. biskupem pražským byl přímo český kníže Jindřich Břetislav, 22. biskupem olomouckým Jan Volek (nemanželský syn Václava II. a tedy bratr Elišky Přemyslovny) a český princ a synovec císaře Karla IV. Jan Soběslav Lucemburský (1381–1387), který působil jak na litomyšlském, tak na olomouckém biskupském stolci. V olomoucké arcidiecézi ho postupně následovali ještě další 3 čeští princové z dynastie habsburské, totiž Leopold Vilém (1637–1662), Karel Josef (1663–1664) a Rudolf Jan (1819–1831).

5 Apoštolská posloupnost současných biskupů českých zemí

Apoštolská posloupnost všech současných českých biskupů se v hlavních světelských liniích odvíjí od již zmíněného kardinála Rebiby, přičemž odvozeně od něj můžeme v českých zemích postupně sledovat až do dnešních dnů tyto čtyři světelské linie: První dvě se oddělují

v 11. generaci biskupů od Enrique kardinála Enríqueze a druhé dvě od papeže Klementa VIII. První linie je pak vymezená Teodorem Valfrèem kardinálem di Bonzo (*Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, svazek 8, s. 219a 234) (20. generace) a náleží k ní biskupové Josef Kajnek (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 133, č. 11 992) a Dominik kardinál Duka (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 153, č. 13 435), druhá Agostinem kardinálem Richelmy (*Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, svazek 8, s. 324 a 538) (20. generace) a náleží k ní biskup Jan Vokál (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 206, č. 17 053). Třetí linie představuje řeckokatolické biskupy a počíná se ve 12. generaci posledním Stuartovcem Henrym kardinálem z Yorku. K ní náleží Ladislav Hučko (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 172, č. 14 402) a Ján Eugen Kočiš (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 175, č. 14 594). Poslední linie počíná Marcantoniem kardinálem Colonnou rovněž ve 12. generaci a náleží k ní všichni ostatní biskupové českých zemí, tedy: František Radkovský (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 963), František Václav Lobkowicz (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 964), Miloslav kardinál Vlk (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 121, č. 10 863), Vojtěch Cikrle (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 121, č. 10 864), Petr Esterka (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 156, č. 13 608), Josef Hrdlička (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 961), Jan Graubner (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 962), Jiří Padour (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 147, č. 12 888), Václav Malý (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 147, č. 12 889), Karel Herbst (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 167, č. 14 163), Pavel Posád (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 174, č. 14 540) a Jan Baxant (*Le Petit Episcopologe*, oddíl 196, č. 15 989).

Závěr

Přestože apoštolská posloupnost patří k základním stavebním kamenům starobylých křesťanských církví, nebývá akcentována tak intenzivně – a to mnohokrát ani vlastními věřícími – jako biskupská následnost, která na rozdíl od ní nepředstavuje duchovní princip. Na druhou stranu je rovněž pozoruhodné, že se vědomí o této posloupnosti udrželo v církvích, které ji uznávají, až do dnešních dnů, a to i přes to, že

administrativní záznamy o její průkaznosti se cíleně pořizují posledních ani ne pět set let, tedy necelou čtvrtinu existence celého křesťanství. Navíc rozpory v jejím uplatnění a věrohodnosti se objevují hned v prvních staletích, což svědčí jak o jejím nejednoznačném chápání, tak zároveň jako doklad o její existenci a přítomnosti v prvotní církvi.

Literatura

Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, svazek 3, s. 177, 251 a 319 a svazek 8, s. 219, 234, 324 a 538.

Le Petit Episcopologe, oddíl 121, č. 10 863-4 a 10 961-4, oddíl 133, č. 11 992, oddíl 134, č. 12 037, oddíl 147, č. 12 888-9, oddíl 153, č. 13 435, oddíl 156, č. 13 608, oddíl 167, č. 14 163, oddíl 172, č. 14 402, oddíl 174, č. 14 540, oddíl 175, č. 14 594, oddíl 196, č. 15 989, oddíl 205, č. 16 877 a oddíl 206, č. 17 053.

AUGUSTINUS. *Contra epistulam Manichaei quam vocant Fundamenti liber unus*, 4,5

IRENEJ Z LYONU. *Adversus haereses*, 3,3,1 a 4,26,2.

KELLY, J. N. D. *Early Christian Doctrines*. San Francisco: HarperCollins, 1976.

TERTULLIANUS. *De praescriptione haereticorum*, kapitola 20.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Petr Nohel
Univerzita Karlova v Praze
Katolická teologická fakulta
Thákurova 3
160 00 Praha 6
e-mail: petr.nohel@email.cz

